

GRÓF
HOFMANNSEGG UTAZÁSA
MAGYARORSZÁGON 1793—1794-BEN.

NÉMETRŐL FORDITOTTA ÉS BEVEZETTE

BERKESZI ISTVÁN.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1887.

19189

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

E kis munka átültetésével némi szolgálatot véltem tehetni hazai irodalmunknak, és pedig azért, mert e mű eredetije, mely 1800-ban jelent meg Görlitzben, meglehetősen ismeretlen a magyar közönség előtt, pedig úgy a benne levő számos érdekes adat, mint regényes epizódjai miatt is megérdemli a figyelmes átolvasást.

Gróf Hofmannsegg Felső-Lausitzból, Rumenauból való volt, s nagyon szeretett természettudományokkal foglalkozni. Állat-, növény- és ásványgyűjteménye, melyet tudományos kutatásai és hosszas utazásai alatt leginkább maga gyűjtött, híres volt Németországon. Bejárta Német-, Francia- és Spanyolországot meg Portugalliát, csak hogy gyűjteménye számára minél érdekesebb példányokat szerezhessen. Az 1793. és 1794. évek alatt Magyarországot utazta be, első sorban ama

* *Reise des Grafen von Hofmannsegg über Ungarn im J. 1793 und 1794.*

czélből, hogy gyűjteménye számára kivált madár-példányokat és rovarokat gyűjtsön. Tapasztalatairól, élményeiről levélben szokta volt tudósítani nővérét, ki Kleist porosz huszárszázados felesége volt. Tévedne azonban, a ki azt hinné, hogy leveleiben Hofmannsegg csakis természet-tudományokkal foglalkozik. Ez még benne a legkevesebb, hanem annál bővebben írja le a mit hazánkban az életmód, szokások és művelődés terén figyelemreméltót tapasztalt. És Hofmannsegg jó barátja lett hazánkknak. Némileg elfogulva nemzetünk iránt, jött Magyarországra, de véleménye rövid idő alatt teljesen megváltozott s annyira megszerette nemzetünket, hogy maga is magyar ruhába öltözött, megtanúlt magyarul s ha utazása közben oly vidékre jutott, hol a lakosság oláh vagy szerb volt és csak véletlenül akadt egy-egy magyarra, egész örömmel üdvözölte azt, mintha honfitársa lenne. Sokkal élénkebb eszűnek és józanabb felfogásúnak találja ő is a köz magyar népet, mint a többi nemzetiséget, sőt e tekintetben föléje helyezi a saját hazájabeli köz népnek is.

Még érdekesebbé teszi Magyarországról írt leveleit ama körülmény, hogy e testestül-lelkes-

tül szász férfiú gyakran hasonlítja össze hazai viszonyainkat a szászországiakkal, még pedig sok esetben hazánk előnyére.

Hofmannsegg csak néhány hetet szándékozott hazánkban tölteni, de midőn azt mind jobban megismerte és egyúttal meg is szerette, mind tovább halasztotta elutazását, úgy hogy két évi itt tartózkodás után is csak egy sajátságos véletlen következtében — akarata ellenére — kellett korábban elhagynia az országot. Ugyanis 1794-ben, Martinovicsék elfogatása idejében, nagyon gyanús szemmel kísérte a titkos rendőrség a külföldiek magyarországi útját. Hofmannsegg már azzal is magára vonta a gyanút, hogy külföldi letére megtanult magyarul, folyvást magyar ruhában járt, és hogy e miatt a pesti magyar lapok meg is dicsérték. Ez soknak szemét szűrt és feljelentették mint francia emisszáriust, ki a madárgyűjtést és a vadászatot csak arra használja, hogy a magyar állapotokat kikémlelje és a francia eszméknek híveket gyűjtsön. E végett — mint mondták — temérdek pénzt hord magával, s a gyűjteményében levő állatok bőrei is gyémánttal és egyéb értékes holmikkal vannak kitömve. Pedig Hofmannsegg sokkal ártatlanabb

természetű volt, mintsem politikai emisszárius legyen. — E vádra annyira megijedt, hogy Erdélyből rögtön Bécsbe sietett magát tisztázni, s miután ez sikerült neki, rövid időre még egyszer visszajött hozzánk, de ez úttal már csak azért, hogy gyűjteményeit elszállítsa.

Midőn 1793-ban Bécsből Magyarországra jön, már ez alkalommal megjegyzi, hogy a postai utazás nálunk sokkal czélszerűbben, jobban van berendezve mint Szászországban. Budáról az alföldre indult, hogy a nagy mocsarakon szárnyasokra vadászson, de útközben egy véletlen bő alkalmat nyújt neki, hogy a vidéki magyar társadalommal és a megyei administratióval megismerkedjék. Útközben ugyanis — Baranyavárott — hol több napon át tartózkodott szolgálival, a községi jegyző megjelenik előtte és útlevelét kéri. Szérensétlenségére Hofmannsegg ezt elmulasztotta Bécsben az udvari kancelláriától kérni, és így útlevel hiányában Pécselt a megyei hatóság letartóztatja mindaddig, míg magát nem igazolja. Mint gyanús embert őrizet alatt tartják ugyan, holmiját átvizsgálják, de egyebekben a legszívélyesebb módon fogadják minden úri háznál, sőt maga az alispán gondoskodott első sorban arról,

hogy lehető kellemesen töltse fogságidejét, míg igazoló iratai Bécsből meg nem érkeznek. A sokat rágalmozott megyei administrationak e külföldi ember szolgáltat teljes elismerést, midőn azt írja, hogy a megyei bíróság és az alispán vele oly ki-méletesen és erélyesen bánt el, hogy hasonló esetben akárhol, még a legrendőribb államban sem lehetne olyat, vagy legalább is jobbat várni. Egész ügye — úgymond — szorosán a törvény szerint, tehát szigorúan, de mégis emberségesen és pártatlanul intéztetett el. Nem tudja eléggé dicsérni az intézők szorgalmát. Szászországban — írja — egy idegen utas nehezen találna olyan fogadtatásra, mint e közepszerű, vidéki kis magyar városban. Annyira megszerette Pécest, hogy útlevele megérkezése után is, midőn már teljesen igazolva volt és szabadon mehetett volna, hónapokat töltött még új barátai körében, sőt ismételve visszatért oda egyszer Eszékről, máskor Budáról. Huzamosabb időt töltött Budán is s ezt arra használta, hogy a magyar fővárosi életet tanulmányozza. Megfordúl a legfőbb úri körökben, magánál a nádornál is, táncztermekben, színházakban, kávéházakban, circusban s mind-
 ezt érdekesen írja le, megtoldva saját reflexióival.

Megjegyzései úgy az emberekről mint az intézményekről, nagyon figyelemreméltók s múlt századi művelődéstörténelmünkhöz nem egy érdekes adatot szolgáltat. Vidéki városainkban tett látogatásai még inkább kiegészítik e képet.

Végül megjegyzem, hogy e kis munka nem egészen teljes fordítása Hofmannsegg magyarországi útjáról írt levélgyűjteményének. A brünni és bécsi leveleket, mivel magyar vonatkozású dolgot nem tartalmaznak, egyszerűen mellőztem, a Magyarországból írt levelek egyes részeit pedig, hol a szerző részint egyes természetrajzi dolgot ír le, részint egy-két unalmas vadászati kirándulásról emlékezik meg hosszasan, — vagy kihagytam vagy megrövidítettem, de semmi olyast nem mellőztem, a mi a nemzeti szokásokra, népeletre vagy magyar társadalomra vonatkozik. Ezt híven, a legcsekélyebb kihagyás nélkül fordítottam; a szíves olvasó ítélje meg eljárásomat. A német eredetinek mintegy három negyede van ekként magyar mezbe öltöztetve.

Budapesten 1886. szeptember hó.

BERKESZI ISTVÁN.

Buda, 1793 július 3.

Múlt hó 23-án utaztam el Bécsből. Lehetetlen jobb postai szolgálatot kívánni is, mint ebben az országban van. Többször megtörtént, hogy a lovakat hamarább felváltották, mint a mennyi idő alatt a kerekeket megkenhették és sohasem történnek, mint nálunk, késedelmezések s aztán bocsánatkérések, hogy a lovak nem voltak idehaza s több efféle. Csak ilyen intézmény mellett lehetséges két nap alatt, és pedig reggeli 5 órától esti 9-ig tartó utazás után 36 mértföldnyi utat megtenni, mert ily messze van Buda Béctől, mégis a második nap esté már ott voltam. Egy éjet Győrben töltöttem. A nélkül, hogy a külvárosnál tovább mentem volna, észrevettem, hogy a belváros sem nyújt több figyelemreméltót. Az egész út különben reám nézve nem volt valami nagyon érdekes. Egy pár erdős hegyet kivéve a magyar határon, az egész vidék a Duna mentében meglehetősen csupasz és egész egyszerű. Váltakozva majd magyar, majd német faluba jut az ember, vendéglősök, postamesterek és effélék majdnem kivétel nélkül mind a két nyelvet beszélik, csak némely postakocsis nem tud németül. Az első

pillantás Buda környékére szintén nem sokat ígért, de most már mégis sokkal előnyösebb véleményem van felőle. Röviden le akarom neked írni. Buda a Duna nyugoti oldalán fekszik, Pest épen szemben vele mint Neustadt és Drezda. A két várost egy hajóhid köti össze, a mely legalább is mégegyszer olyan hosszú mint a drezdai. Pest vidéke egészen csupasz, Budáé pedig egészen hegyes vidék. Alant a parton fekszik a városnak legnagyobb része, a mely Ó-Budára és a vízi-városra oszlik. Ez utóbbiból vezet át a hajóhid Pestre, a házak lépcsőzetesen vannak a hegyre építve, a mely egész jól néz ki. Körülbelül ott, a hol e két hely összeér, emelkedik egy közép magas, meredek hegy, a melyen várszerűen körül fogva, ismét egy városrész van. Ez az úgy nevezett vár, a hol különféle hivatal, a színbáz és sok magánlakás van. E hegyről a kilátás pompás. Körös-körül halmok és hegyek emelkednek s a melyek csak némiképp is alkalmasak arra, szőlővel vannak beültetve s meg kell vallani, hogy e szőlőhegyek és szőlővel beültetett kertek beláthatatlanak, épen úgy, mintha például a drezdai völgy, és pedig nemcsak az Elb-parti hegyek, hanem a homokos talaj és az egész környék egész Pilnitzig minden emelkedéseivel együtt, a melyen annyi falu fekszik, szóval mintha az egész láthatár szőlővel lenne beültetve. Ez első pillanatra meglepő, de mivel e szőlőhegyeken egyetlen házat sem látni, korántsem oly szép mint a mieink. A magasabb

halmokon a szőlőn felül még hegyi legelők is vannak, a hol sok, előttünk még ismeretlen növény tenyészik, s a mi kerti virágaink közül itt még sok vadon nő, Aztán körös-körül még magasabb hegyek vannak, melyek magasabbak a karlsbadinál, de elég távol egymástól és csupa közép-nagyságú tölgyfaerdővel egészen el van borítva. A fák között gyönyörű füvet is látni. Épen oly szép és buja réteket lehet látni az alantabb fekvő helyeken, a melyek igazán kellemes és árnyékos sétahelyekül szolgálnak. Mégis hiányoznak e helyeken a patakok, minőket nálunk oly gyakran találunk. A kisebb folyóvizek hiányát mutatja a hajómalmok nagy száma a Dunán, csak Buda és Pest mellett mintegy 60 vagy 70 is van. Ama helyeken, melyek szőlőtenyésztésre nem eléggé alkalmasok, tönkölyt és árpát termelnek, rozsot már kevesebbet láttam, búzát és zabot épen nem. Némely helyen ismét kölest tenyésztenek, közötté bab és ugorka is van.

Falu a főváros közelében kevés van. Úgy hiszem, hogy egy sincs egy óra járásnyinál közelebbre Budához, sőt egymáshoz sincsenek közelebb. Ezen falvakban sok német lakos van, földjeiket kitünően művelik, de azért — mint némelyektől hallottam — elég nyomoruságosan élnek.

A Dunán több sziget van. Felül, Ó-Budával szemben van két közép-nagyságú, körülbelől olyanok, mint az Elbá szigetei Gubernitznél; néhány ház is van rajta, köztük egy vendéglő, a

hova gyakran szokás kirándulást tenni. Alul egy még sokkal nagyobb sziget van, a melyen két falu fekszik.

Budának különben nincs nagyvárosias kiné-
zése, mert egynehány középületet kivéve, a házak
nem valami különösek. Pest ellenben, habár
kisebb, sokkal szebb; van egynehány valódi pa-
lotája, melyek nagyon jól veszik ki magokat.

Megérkezésem után másnap reggel kimentem
természeti ritkaságokat gyűjteni; különféle szép
dolgokat találtam, melyeknek itt van a hazája.
A mint este egy hegyi lejtőn bogarakat fogdos-
tam, nem kevéssé elcsudálkoztam, a midőn egy
városi úrral találkoztam, ki hasonló foglalkozást
üzött. Rögtön ismeretséget kötöttünk; igen udva-
riasnak találtam, valami expediciónak a tagja
volt. Különféle jó tanácsokat adott, hogy hol van
a város körül a legkellemesebb és az én czélomra
vonatkozólag a legdúsabb vidék; két helyet aján-
lott legjobban, melyeknek egyike sincs messzebb
a várostól, mint egy félóránnyira a hegyek között.
Ajánlotta egyúttal, hogy mennénk ki együtt.
Nekem tetszett az ajánlat és ráállottam. Már har-
madnap kimentem a «*Szép Juhászné*»-hoz. Való-
ban itt lakom már nyolczad napja és innen írok
neked. — Egyetlen vendéglő ez, egyikén a leg-
magasabb hegyeknek, egy kis mértföldnyire a
a várostól. Jobbról-balról van még egy pár maga-
sabb hegycsúcs is, és a mint már írtam, egészen
borítva fiatal tölgyfákkal. A ház egyik oldalán

van egy kellemes veteményes kert, a másik oldalon pedig rét, ezek fölött, egy hosszú zúgvölgyön keresztül, ablakomból látom Pestet, Budát és az átellenben fekvő csupasz vidéket néhány mértföldnyire. Több út vezet lefelé a hegyről a völgybe és rétekre. Minden friss, zöld és árnyékos. Ezen hely is egyike azoknak, a hova a városból sétálni szoktak járni, nem is mulik el nap társaság nélkül, kivált vasárnap van tele.

Egy másik hasonló hely «bárányerdő» nevet visel, épen oly messze a várostól, szintén egyetlen korcsma az erdő közepén; némi távolságban van tőle egy erdészlak. Itten szintén töltöttem egy napot. Budáról tehát keveset tudok, de mivel ott több országos hivatal és ennek következtében nemesség is van, nem kételkedem, hogy fényes társaság is akad. Már a helynek külseje is kellemes. Egy igen jó ajánlást kaptam Drezdából báró Podmaniczkyhoz, ki egy itteni hivatalnál van alkalmazva, de még eddig nem éreztem magamban elég kedvet, hogy egy mogorva szásztt a budai világnak feltálaljak, és így hihetőleg kevés hasznom lesz az ajánlásból.

Az itteni égalj és a miénk között eddig kevés különbséget tapasztaltam. A gabona alig 14 nappal van előbb és az aratás aligha fog nyolcz nappal előbb beállani, mint Szászország melegebb vidékein. A cseresznye épen most érik, a földi eper is, de ez nem olyan, mint a miénk, hanem bizonyos kerti kövér faj, a mely itt a bokorban

terem. A szénát épen most takarítják. Az első napokban érzékeny hideg volt, azután néhány napra igen meleg lett, de nem melegebb mint nálunk; az esték és éjek sem voltak hűvösek, hanem melegek és illatosak, mint otthon. De mondják is, hogy itten különösen egészséges lakni; az egészségtelen helyek mélyen lent vannak az országban. Különben az időjárás az idén más évek ellenére egészen hűvös. Akácza van itt elég, de sem fenyő, sem nyírfa, kevés égerfa, hanem annál több a tölgyfa, habár nem elég erősek, mivel alig 40—50 éves korukban már kivágják.

A budai bor ismeretes és híres; az, a mit itt a fogadóban kapok, valószínűleg csak középfinom, mégis kitűnőnek találom. Kannánként körülbelül 3 kr; nekem úgy izlik, mintha burgundi volna, van tüze és elég édes. Egy akó ára 5—6 forint.

Holnap ismét beköltözöm a városba és onnan tovább indulok Eszék felé, mely 37 mértföldnyire van a Dunán lefelé menve. — További terveket készíteni szükségtelen volna, mivel most kevésbé vagyok független. Idáig a vadászom még nagyon jól megállja helyét; igen figyelmes, jóakaró, tiszta, szolgálatkész, még eddig semmi hibát nem találtam benne.

Nagy-Harsány, 1793 július 16.

Most jó idő eltelik, míg tőlem levelet kapsz, mert már egy pár hét óta nem jutottam olyan

helyre, honnan biztosan elküldhettem volna. Most is csak véletlenségből, és csak abban a reményben, hogy nem sokára egy nagyobb városba jutunk. E hó (július) 5-én utaztam el Budáról Eszékre. Körülbelül egy óra járásnyira Budától a lakásoknak egész sora tűnt fel nekem, melyek a Duna magas partján lágy, de mégis elég szilárd kőbe vannak bevésve, úgy hogy a ház előfala a sziklával egy vonalba esik, s az egész szoba abban van eldugva. A homlokzaton ablakok, sőt ablakramák, mintha fából lennének, szintén kőből vannak, de ablaktáblát nem láttam bennök. Ajtó és ablakformára imitt-amott a falakon és sziklákön egész művészi czirádák vannak kivágva. Ezek bizonyára a legtömörebb házak, a minőt csak képzelni lehet.

Egy pár mértfölddel tovább rendkívül szép madarakat láttunk a vizen lebegni, a miket itt tengeri fecskéknek hívnak. Vadászom oly szerencsés volt, hogy egyet röptében lelőtt. Ez a madár szebb, mint Németországban akármelyik, a mit könnyen el fogsz hinni, ha mondom, hogy ez mintegy összetétele a karicsa-szalakótának (Mandelkrähe) és a piróknak.

Az éjszakát Pentelén, a következőt már Mohácson töltöttem, a nélkül, hogy valami nevezetes dologra akadtam volna; vidékeik is épen nem voltak érdekesek. A következő reggel egy kis erdőn mentünk keresztül. Mivel itt több nevezetes rovarra akadtam, a kocsist a vadászszal együtt

előre küldtem az állomásra, magam pedig, miután már különféle bogarakat összefogdostam, gyalog mentem utánok. De egy pillangó, a mely előttem egészen ismeretlen faj volt, s a mely többször mutatta magát, a nélkül, hogy elfogni tudtam volna, arra bírt, hogy itt maradjak és tovább vadászszak reá.

A helységnek Baranyavár a neve, tulajdonosa pedig a mi Albert herczegünk. Sok német lakik itt, különösen a szolgálati helyek velök vannak betöltve. A fogadós és felesége németek voltak és egy elég jó szobát adtak rendelkezésemre.

Mivel a pillangót valahára mégis elfogtuk, a mely valóban ritka példány, másnap folytattuk utunkat és már délben Eszékre értünk, mely egy közepszerű erősség. Itt a talaj egész csupasz, gyakori mocsarakkal megszakítva, melynek oka a Duna és Dráva, melyek innen nem messze összefolynak.

Több ok összejött, melyek nekem az itteni lakást igen kellemetlenné tettek, habár jó lakásom volt és jól is étkeztem. A meleg kiállhatatlan volt, nekem a lábaim fájtak és az egész éjen át nem lehetett aludni a temérdek szunyog miatt, melyek csipéseikkel és zümmögéseikkel nyugtalanítottak. El voltam határozva, hogy ha lábfájásom el nem mulik, inkább mindjárt visszatérni Budára, azután mihelyt lehet egészen haza, úgy hogy azt hittem, miszerint julius végén megint otthon leszek. Másnap ebéd után csak-

ugyan megindultunk visszafelé és 9-én este ismét Baranyavárra értünk.

Hogy legalább azt vihessük magunkkal, a mi figyelemre méltót még e visszautazás alkalmával találni lehet, még egyszer átkutattam az innen egy mértföldnyire levő erdőt. Mattusch két kócsagot lőtt ismét. Mivel ezeket másnapra okvetlenül ki kellett tömetni, elhatároztam azért ezt még itt tölteni, és habár kissé rosszul éreztem magam, elhatároztam, hogy a Baranyavártól körülbelül két mértföldnyire levő s e sikságon feltűnő magas hegyet keresem fel. E célból két lovat béreltem egész napra két forintért és húsz krajczár borralvalóért és 11-én elindultam e hegyhez, illetőleg Nagy-Harsányba, a mely annak lábainál fekszik. E falu egészen magyar és reform. vallású, a korcsmárosok azonban hesseniek.

A hegy minden oldaláról nagyon meredek; alul körül szőlő van. A felmenetel igen nehéz és egy óráig tart, hanem felülről rendkívül tág kilátás nyilik; szépnek nem lehet mondani, mert a körülmények nem teszik azzá, hanem kétség nélkül el lehet látni egész a török határig. E hegyen ismét néhány ritka rovarot találtam és bár Fridrich a kócsag kitömésével már elkészült, másnap ismét visszatértem ide. Érdemesnek találtam, hogy néhány napra itt üssük fel sátorfánkat és ez meg is történt. Ma már a negyedik napja vagyunk itt, de este elutazunk ismét Baranyavárra, a hol ez idő alatt mosattam. Az itteni tar-

tózkodásom nagyon meg van jutalmazva, mert több mint száz igen szép és ritka rovarot gyűjtöttem. Mégis alig hiszem, hogy a kiállhatatlan szunyogsereg miatt, melyek éjemet álmatlanná teszik, tovább maradtam volna e vidéken, mint a mennyi idő épen nagyon szükséges, ha már mindjárt másnap nem akadtam volna egy kitünő szerre ellenök. Baranyaváron tanítottak meg reá és igen jónak találom. Bizonyos gyökeret használnak erre, a melynek szagát a szunyogok semmiképp ki nem állhatják. Alvás előtt azért egy keveset parázstűzre tesznek belőle, úgy hogy a szoba tele van füsttel, de a melynek épen nincs rossz szaga. Alig érzik ezt meg a szunyogok, már egy általános karénekből tör ki zugolódásuk, mindnyájan az ablak előtt gyűlnek össze, hogy friss levegőre menjenek. Még gyertyát is szoktak tenni az ablakra, hogy megmutassák nekik az utat és csakugyan feltartóztathatlanul vonulnak kifelé. Ezt teszem én is minden este, így legalább néhány órát alhatom.

Mivel ismét tűrhetőbben érzem magam, úgy hogy naponkint néhány órát járhatok minden nagyobb fájdalom nélkül, azért elhatároztam minél előbb még mélyebben hatolni be ez országba, egész a török határig, a nélkül, hogy Eszéket megint érinteném. Baranyavárról Zomboron át Péterváradra, azután Zimonyba, onnan Temesvárra — és talán még Nagy-Szebenbe. Ha ez megtörténnék, akkor az augusztust Erdélyben

tölteném. Szeptemberben az itteni és a budai környéken vízi madarakat gyűjtök s körülbelül október közepén megyek haza. — Ha Erdélybe nem mennék, akkor már szeptemberben otthon leszek.

A mi az itteni égélji viszonyokat illeti, én nem találok épen olyannak, a minőnek festeni szokták. A hőség, már reggeli 6 órától esti 7-ig rendkívül nagy, olyan mint nálunk a legmelegebb napokon délben, az esték sem hűvösek, úgy hogy nem tudom mit csináljak, hogy egy kissé felfrissüljek. Egész nap egyszerű vászonnadrágban járok csak ingujjban úgy otthon, mint sétáimon, sőt még este is, mikor már setét van, így ülök otthon a ház előtt.

A földművelés tekintetében semmi különöset nem tapasztaltam. Mindenütt nagy szántóföldek török búzával, tönköly, zab és árpa, közöttük bab és tök. Rendes búzát még nem láttam Magyarországon. Az aratás most van leginkább folyamatban. A gabona részben, vagy talán egészen is a mezőn lesz kicsépelve, illetőleg lovakkal kinyomtatva. A szőlők itt sokkal rosszabban vannak művelve, mint a budaiak, a közönséges bor pedig alig iható, savanyú és keserű, sokkal rosszabb mint a legrosszabb meisszeni. A korcsmárosok nem mérhetnek másfélét, csak a mit az uraságtól kapnak, mit ezek alattvalóik kilenczedéből gyűjtenek össze s azután a falusi korcsmák között osztják föl kimérésre, a miért a korcsmárosok akónként

egy garast kapnak. Cseresnye vagy nincs olyan mint nálunk, vagy ha van is, nem olyan jó, de nem is lehet kapni, szilvafákat lehet látni némely helyen, úgy a szőlőkben néhány dió- és barackfát. A vaj itt igen ritka, s mivel az itteni sajt szintén semmit nem ér, szinte el sem képzelhető, hogy mit csinálnak a sok tejjel, mert néha egyetlen faluban száznál is több tehén van. Tehát a lakosok magok iszszák a tejet, vagy megaludni hagyják. A víz úgyszólván rossz, illetőleg édes, és mégis temérdekkel kell inni belőle ebben a kiállhatatlan melegben; azért inkább vizes bort isznak, a mi úgy ízlik, mintha rossz eczet lenne. Mindebből könnyen kivehető, minő határtalan előnye van a mi hazánknak.

Baranyavár, 20-án. Még mindig ezen a vidéken járok. Tegnapelőtt néhány rovar miatt ismét Nagy-Harsányban voltam és csak tegnap este jöttem vissza, de azon meglepetésben részesültem, hogy rovarszekrényem egészen tele volt apró hangyával, melyeknek az én gyűjteményem igen tetszhetett; szerencsére még nem sokat pusztíthattak el. De ezen látogatás nekem mégis sok gondot okoz és fáradságot és pár nappal e miatt tovább kell itt maradnom. Azt tanácsolták itt nekem, hogy a parafa dugaszok alá hamut s erre összetört paprikát tegyek, mivel e két szert a hangyák ki nem állhatják. Eme török borsot mit itten paprikának neveznek, legközelebb kóstoltam meg először, és pedig a káposzta tölteléke

volt vele fűszerezve. Borzasztóan csíp, de nem sokáig és a gyomrot igen melegíti. Úgy hiszem, hogy az ilyenmő csípős holmik az ily rest vidéken igen hasznosak, mert ellenáll a hideglelésnek és a tespedésnek, mert az itteni rossz víz előbb-utóbb megárt; csak ma lettünk oly okosak, hogy a szomszéd kútjáról hozattunk vizet, a mely egészen jól izlik. A nap és levegő mennyire megégetett és megbarnított, nem is hinnéd el. A kezeim egészen rézszínűek. — Az augusztust Erdélyben töltöm, két hónap tudom, hogy jól fog elmúlni. Remélem, kedves nővér, hogy Bécsben vagy Budán már van tőled számomra levél, de bankáromnak még nem írhattam eddig semmi bizonyosat, hogy hova küldje utánam.

Kedves jó testvér!

Hogy hol és minő helyzetben vagyok én most, azt te egész életedben ki nem találnád. Többször játszottam életemben komédiát, de a mostani egy dráma, mert így szokták nevezni azon eseményeket, melyek kezdete tragikus, a vége pedig szerencsés. Tehát halljad: én embereimmel és holmijaimmal együtt egy boltozott földszinti szobában ülök, mely kívülről el van rostélyozva. Ajtóm előtt két huszár jár fel és alá, pengetve kardjaikat, sarkantyúikat és fegyveröket. Mint gyanúst feltartóztattak, elfogtak, fogságba tettek; ki sem mehetek a szobából, és ennek senki sem oka

más, mint bécsi bankárom, a ki biztosított, hogy semmiféle útlevelekre nem lesz szükségem. Legalább én gondolkoztam volna jobban, a követünkhöz kellett volna mennem, de ahhoz beteg voltam és rosszkedvű. Ez a levél valószínűleg egy könyvvé fogja kinőni magát, mert az lesz az egyetlen időtöltésem, ha neked írhatok, legalább időm lesz hozzá elég. Halljad tehát a dolog egész menetét.

E hó 21-én reggel a zivatar után nemcsak hűvös lett, hanem valóban hideg. Nekem még egy napra való dolgom volt rovarjaimmal. Délelőtt a baranyavári jegyző úr jött hozzám. Minden faluban van egy ilyen egyén, a kit én nálunk senkivel nem tudok összehasonlítani; ez egy fél-jogtudós és hozzá mindjárt egy fél, ha nem egész paraszt, feladata felügyelni a falusi policziára, a melyben ő különben alárendeltje az alispánnak, a mely előttünk megint ismeretlen hivatal, mert a falusi bíró még ezenkívül van. Tehát ez a nótárius hozzám jött és kérdezősködött útlevelem felől. (Megjegyzendő, hogy akkor, midőn én már nyolczvadik napja voltam e vidéken és már hat hete az országban, a nélkül, hogy valaki kérdezősködött volna eddig felőle.) Én megmutattam azt, a mit dr. Wallótól kaptam, de ez neki nem volt elég jó, valamint a határátmeneti jegyem se, hanem a bécsi udvari kancelláriától kellett volna mutatnom, ez pedig nekem nem volt. Ő tehát a két elsőt magával vitte, hogy előljárójának megmutassa.

Mivel már egy hasonló esetem máskor is volt s az jól ütött ki, most sem sokat törődtem a dologgal és megrendeltem a postalovakat Temesvárig. Este ismét eljött a nótárius és azt mondta, hogy a szolgabíró úr nincs idehaza, hanem a megyegyűlésen Pécsen, de holnap hazaérkezik Villányba, addig tehát várjak türelemmel.

A szolgabíró egy bizonyos hivatalnok, a megye pedig körülbelől olyan, mint nálunk a kerület, gyűlése pedig mintegy kerületi gyűlés, a melynek elnöke az alispán, a ki tehát olyanféle hivatalnok, mint nálunk a kerületi főnök. A postautazást e szerint abban hagytam és mivel hűvös volt, vadászni mentem. Mattusch két tarka gémet lőtt, két, előttem ismeretlen ragadozó madarat és négy vadkacsát, mind ezt röptükben. Este tudósított a jegyző, hogy a szolgabíró úr még nem érkezett háza Villányba, holnap délre azonban bizonyosra várják, tehát ismét csak türelem. Az enyém azonban már kifogyott, lovakat rendeltem, hogy ezt az urat, a hol található, felkeressem.

E hó 23-ika az a famózus nap, mikor fogságba kerültem. Reggel hat órakor elindultam a jegyzővel és vadászommal a saját kocsimon, a nélkül, hogy valami holmit is vittem volna magammal, még csak egy hálóinget sem, mert Villány alig 3 mértföldnyire volt. Megérkeztünk, de a szolgabíró mégsem volt otthon, hanem Pécsen, mely innét ismét 3—4 mértföldnyire van. Én azonnal újra fogattam és mentem oda. Egész nap esett az eső és

oly hideg volt, akár csak novemberben. Így mentem faluról falura, a birák mindenütt friss lovakat fogattak kocsim elé, délután öt órakor végre Pécsre érkeztem. Ez egy közép nagyságu város gyönyörű vidéken, a legszebbek egyikén, a minöket Magyarországon láttam; egy hegy lábánál fekszik, köröskörül a legszebb változatban szőlőhegyek és mezők, szép sziklapatakok és csermelyek. A bor tűrhető, a víz jó, a gyümölcs pedig temérdek.

Megtaláltam végre a szolgabíró urat; keveset szólt, hanem annál többet mormogott s végre egy közeli házba vezetett, a mely, mint most már tudom, az alispáné. Alig szólt itt egy nehányat, a mit én természetesen nem értettem, máris egy csoport úr vett körül, kik mindnyájan magyar ruhában voltak s majd erről, majd arról kérdeztek ki. Hogy az én úti okmányaim nem kielégítőek, a felett hamar megegyeztek és hogy én gyanús vagyok, mivel a kanczelláriától semmiféle igazoló levelem nem volt, azt is hamar kimondták, a vége pedig az volt, hogy elfogtak mindaddig, míg magamat nem igazolom.

E közben a kihallgatás tovább tartott. Az egyik azt vélte, hogy lehetetlen, hogy egy gróf ilyen jól tudjon latinul írni, a másik ismét, hogy engem Bécsben misézni látott, mások ismét francia jakobinusnak tartottak, különösen az alispán előtt igen gyanúsnak tünt fel a botom fogantyúja. Röviden, én nem tudom mi mindenről nem volt még szó, hanem azt tudom, hogy a hidegtől resz-

kédttem és alig beszélhettem. Megtudakoztam, hogy mi is lesz hát velem. Azt a választ kaptam, hogy a dolog felmegy egész Bécsbe s onnan az én tulajdonképeni hazámba, addig pedig embe-
reimmel és mindennemű holmijaimmal fogva itt maradok: Gondolhatod, hogy ez a beszéd minő benyomást tett reám, csodálkozom, hogy olyan könnyen eltúrtem.

Itt tehát nem volt idő késedelmezni, én is hamar készen voltam határozatommal. A csoport között volt egy bizonyos udvari tanácsos is, a ki még a legjobban, sőt egész jól beszélt németül, míg a többiek leginkább latinul beszéltek velem, egymás között pedig latinul vagy magyarul, az udvari tanácsos még leginkább pártomat fogta, egyedül is sokáig beszélt velem, benne egy őszintén gondolkozó szellemet tanultam ismerni. Ugy vettem ki, hogy neki itt nincs semmi hivatala, hanem mégis ő a főszemély. Ezt és az alispánt kértem fel egy kis magántársalgásra. Megmondtam nekik valódi nevemet és állásomat, valamint ezen esetemnek okait, szóval az egész ügyet. Nagy előnyömbre szolgált ez, mert sokkal nagyobb megkülönböztetéssel bántak ezután velem, mint eddig, de még sem tudtam magamat feloldani a gyanú alól, mert hiányzott a kancellária útlevele. Feladatomná tették, hogy megtegyem mindazt, a mi személyazonosságomat minél előbb bebizonyítja. Nem tudtam jobbat, mint írni bécsi követünknek, hogy pártomat fogja. Ezenkívül taná-

csolták még, hogy egy jelentést csináljak, a melyben írjam le a dolgok eddigi menetét, hogy igazoltatásomat ezzel is elősegítsem. Ezt meg is tettem rögtön, de mivel pecsétnyomóm és többi holmim sem volt velem, mindezt nem tudtam rögtön elküldeni. Először futásra gondoltam, a mit tanácsoltak is, de mivel hallottam, hogy ez a közönséges postát is csak 3—4 nappal előzné meg és mégis 100 tallérba kerülne, felhagytam vele.

Vadászomat is elfogták, elzárták, fegyvereit elszedték, tőlem is elvették a botot, de különben az egész estét az alispánnál töltöttem az udvari tanácsos és több városi úr társaságában; este is ott étkeztem, minden lehető figyelemmel viseltetek irányomban, igen jól ettünk és nem ittunk sokat. Egészen azon hangot használtam, a melyre jogosítva vagyok.

Fogságom helye — mint hallottam — tulajdonképen a városbirónál lenne, tehát egy egészen közönséges börtön, hanem ők magok is rajta voltak, hogy egy tisztességes lakást kerítsenek, végre kaptak is egy fogadóban, földszinten egy szobát, a honnan most neked írok s a hol isten tudja, hány napot vagy talán hetet is kell töltenem. A szoba elég nagy, világos és tiszta, a fogadóséktól mindenféle kiszolgálatom megvan, még pedig jó. Még a legkellemetlenebb az a két zöldruhájú, flintás kardos úr az ajtó előtt.

Este a vacsora után, jó 11 óra volt már, mi-

dön több különféle úr elkisért eme páholyomba; meg kellett engednem, hogy minden ruháimat kikutassák, még az inget és nadrágot is le kellett volna vetnem, ha az urak egyike nem lett volna oly eszélyes, hogy ezt a többinek eltiltsa. A mint magamban maradtam, átgondoltam az emberi sors különösségét, magamat istennek ajánlottam, jól elaludtam és elég későn ébredtem fel.

Másnap egy hivatalos személy jött értem egy két lovas nyílt csézával, hogy a megyegyűlés elé vezessen. Elfogatásom hire, természetes, hogy ilyen kis városban hamar elterjedt. Azt mondták, hogy egy francia gróf lenne, a kit elfogtak. Az utczán elég nézőm akadt. Azon tudat, hogy a köznépnek látványul szolgálók, felizgatta idegeimet. Azonban rövid idő alatt megnyugtattam magamat azon tudatban, hogy nemsokára igazolva leszek s azután épen oly rövid idő alatt az egész dolgot elfelejtem.

Még tegnap tanácsolták, hogy ha ügyemet rövid idő alatt elvégezni akarom, egyezzem bele, hogy biztos kíséret alatt Bécsbe küldhessenek, hogy ott magamat igazoljam. Maga az a gondolat is, hogy 120 mértföldnyiről őrizet alatt vigyennek vissza oly országból, melyet szabadon utaztam át, gyűlöletes volt előttem. Ez ajánlatot tehát annál inkább visszautasítottam, mert azt hallottam, hogy az engedély erre nézve is azon választól függ, mely az első jelentésre fog jönni. Dél előtt a táblabírák egyike magán-szobájában

kiméletesen és udvariasan kihallgatott és vallo-
 másaimat latin nyelven papirra tette. Mattuscht
 szintén kihallgatták. A szegény fiut egy közönsé-
 ges börtönbe zárták el, közönséges gazemberek
 és cigánynépség közé, itt kelle töltenie az éjet,
 azonban másnap engedelmet kértek, mert mint
 mondták, tévedésből történt. Azután még ládá-
 mat is átkutatták, de abban ruháimon kívül
 semmi nevezetesebb dolgot nem találtak és szo-
 bamba visszahozták. Ugyanez történt kis tárczám-
 mal is, de a melyben mégis különféle nevek, czi-
 mek és jegyzetek levén, előbb meg kellett azokat
 magyaráznom. Különben megnyugtatósomra szol-
 gált, hogy minden hivatalnok sajnálatát fejezte
 ki a felett, hogy velem így kell bánniok és nem
 kívántak egyebet, mint hogy a kedvező leirat
 szabadon bocsáttatósomra nézve mielőbb meg-
 érkezzék.

Az alispán magával vitt asztalához, délután
 pedig egy sétára a városon kívül, a már említett
 udvari tanácsosnak egy kis kertjébe, a mely való-
 ban igen kies. Miután itt egy néhány órát eltöl-
 töttünk, retket és zsemlyét ettünk és bort ittunk,
 az alispán elvezetett fivéréhez, hol annak nejét
 és még egy másik úrnőt találtam. Még zongoráz-
 nom is kellett, de a zongora alig ha ötven év óta
 tisztítva és hangolva volt; visszás hangot eleget
 vettem ki belőle, de a legnagyobb fáradsággal
 sem tudtam rajta jól játszani. Innen az alispán-
 hoz mentünk vissza vacsorálni, azután pedig

visszakísértek szállásomra; ott találtam már vadászomat, a kit kiszolgálás végett ismét hozzám adtak, egyúttal velem együtt helyezték fogságba.

Huszonötödikén, miután jól, és az unalom miatt soká aludtam, hozzám jött az itteni szolgabíró és a megyeházához hívott, mivel másik szolgám, kit tegnap holmijáért küldöttem, megérkezett. Ismét felmentem tehát, de már kevesebb bámulóm akadt, a mi épen nem bánt, mert azon megkülönböztetés, a melylyel velem bánnak, a hírt felölem eléggé megváltoztatta. Holmijaimat igen jó rendben találtam a megyeház termében néhány asztalra és padra kirakva.

A gyűlés megkezdődött és peres dolgokat vettek elő; tolvajokat, cigányokat, gyanús egyéneket hallgattak ki, ítélték el vagy mentettek fel, büntetéseket diktáltak stb., mindezt majd magyar majd latin nyelven, mivel ez utóbbit a férfiak társalgás közben is közönségesen használják. Én ezalatt egy ablak mellett állottam és a tárgyalásra figyeltem, a mint a vádlottakat behozták vagy ismét elvitték. Végre reám került a sor. Vallomásaimat még egyszer felolvasták előttem, hogy meggyőződjenek, vajjon mind helyben hagyom-e, hogy azután a többi hivatalos iratokhoz csatolhassák. Ezután ki kellett mennem míg Fridrichel ugyanazt elvégezték. Az egész délelőtti időt a megyeházán kellett töltenem, míg végre déltájban ismét reám került a sor és holmijaimat átvizsgálták. Gyűjteményeimet nagyon kíváncsian

és tetszéssel nézték át az urak, a többit is igen kiméletesen, mert jól látják, hogy kivel van dolguk. Mivel pedig a madarak kitömése végett, mint tudod, arzenikumra is van szükségem s így azt is vittem magammal, némileg aggódtam, hogy majd e miatt is különös gyanura adok okot, mivel sok, méregkeverés gyanujában álló francziánál hasonlót találtak. De szerencsére — az eset valóban különös — az alispán jól tudta, hogy a madarak kitöméséhez és konzerválásához a méreg szükséges, és így ezen czikk nem okozott nehézséget. — Erre aztán ingóságaimat visszaadták és szállásomra küldték, csak a fegyvereket, flintákat, pisztolyokat és a szarvasfogót meg a botomat tartották vissza s ezeket a levéltárba zárták el megőrzés végett. Az urak ismét igen kegyesek voltak, biztosítottak, hogy helyzetemet minden lehető módon meg fogják könnyíteni, előkelő házakhoz fognak vezetni stb. Az alispán asztalához hívott meg, de én szabadkoztam, részint mert leveleket kellett írnom, melyekhez már kezemnél volt a pecsétnyomóm, részint azért is, mert az asszesszorok egyike — itt aljegyzőnek mondják — egy fiatal, igen ndvarias és barátságos ember Bécsből, megigérte, hogy délután értem jön és egy előkelő úrnőhöz vezet. Alig voltam otthon, már jött az itteni akadémiának a philosophia-professzora, -ki velem egy házban lakott, megismerkedni kívánt velem. E férfiú igen jól és mulatságosan beszélt különféle irodalmi dolgok-

ról és több mint két óráig időzött nálam, a mi nekem — kivált az ebéd alatt — nagyon kellemes volt. Azután már inkább levelet írtam volna, mert mint egyik jegyző mondá nekem, a bécsi posta holnap reggel indul, míg másoktól ismét azt hallottam, hogy csak holnapután este indul; én inkább ez utóbbinak hittem s azért a leveleimmel nem nagyon siettem.

A mint a professzor elment, átöltözködtem, mire mindjárt jött a fiatal aljegyző is, hogy magával vigyen. Öreimhez néhány szót szólott magyarul, mire azok követtek minket. Engem egy nyilvános hivatalban levő férfi vezetett, és azt mondta hogy épen most jött az alispántól, az őrség is velünk van, miként gondolhattam volna tehát én azt, hogy helytelenül cselekszem.

Czinderyné házához mentünk, és habár őt magát nem találtuk is hon, ott volt anyja, egy öreg, de igen élénk nő, született párisi nő, és ennek férje Wächtler, egy szász. Leánya férjhez ment egy itteni gazdag nemeshez, de ez már elhalt, tizenöt gyermekök közül is csak három maradt életben. Wächtlernének a természetrajzból és kivált az ásványtanból igen alapos ismeretei vannak; egy kis ásványgyűjteménye is van, a mely sok szép darabot tartalmaz, miket nekem sok jó akarattal mutogatott. Néhányat akart is adni kettős példányaiból, de én nem fogadtam el, mert nem volt szükségem rájuk. Egy brilliant — nem gyűrűt, hanem — bogarat mégis

elfogadtam. Épen ércdarabokat nézegettünk, midőn Czinderyné látogatásról hazaérkezett, egy magas, tekintélyes úrnő, növése valóban felséges, arcza kellemes, s a ki a tizenöt gyerekről nem tud, meglehetősen fiatalnak fogja őt tartani. Dísz magyar ruhába volt öltözve, mely rendkívül festőiesen fátyolból és ezüsttel áttört szövetből vala alakítva, szintén fátyollal megrakva s különféle zsinórzattal, lánczokkal és karpereczekkel díszítve. A leányok fedetlen fővel járnak, a férjezett nők ellenben fejeiken egy kis sapkafélét vagy kalapot viselnek, vagy leginkább koronát hajfodrukon, s ez alól hátul igen festőiesen egy hosszú fátyol vonul alá. Az egész körülbelől úgy néz ki, mint a hogy ezelőtt a királynékat és herczegnőket szokták volt festeni, az egész színpadias, de valóban szép. Czinderyné, úgy látszik, hogy igen élénk és vigkedélyű, neki van itt a legjobb háztartása, az egyetlen, hol a fiatalok német és franczia mód szerint viselkednek; eddig még nem tudok ítéletet mondani felőle, mert alig váltottunk néhány szót, midőn észrevették az alispánt, ki lakásom felé tartott több úr társaságában. Azt gyanítottam hogy engem akar meglátogatni, azért illendőnek tartottam, hogy engem otthon találjon, tehát mindjárt elmentem. Az utcán talákoztam vele. Köszöntésemet egészen hidegen fogadta, de megkérdezte, hogy miért hagytam el szállásomat az ő engedelmével nélkül. Én egészen egyszerűen azzal mentettem magam, hogy alárendeltjeinek egyike

vitt magával, a kinek csak tudnia kellett, hogy szabad-e ezt tennem vagy se, különben is az örök mindenüvé elkísértek. A mi az elsőt illeti, vakmerőségeért nem tetszését fejezte ki, nagyon megdorgálta, öreimnek pedig megígérte, hogy hanyagságukért keményen megvesszőzteti. Nekem még úgy látszik, hogy legkönnyebben megbocsátott, csak az nem tetszett neki, hogy bár hallottam, hogy holnap indul a posta és megígértem, hogy leveleket fogok írni és épen ezzel mentettem ki magamat midőn ebédre szóló meghívását el nem fogadtam, s most még sincsenek készen a levelek, pedig a jegyző a többivel már elkészült. Biztosítottam, hogy a mint eddig, úgy ezután is engedelmeskedni fogok, a leveleket pedig rögtön elkészítem. Ezután eltávozott az alispán, de öreimet rögtön elzáratta, csak kérésemre bocsáttatta ismét szabadon.

Irtam követünknek, gróf Schönfeldnek, egy másikat bankáromnak, egy harmadikat pedig báró Podmaniczkynek Budára, a kihez még Drezdából ajánlva voltam. Két óra alatt az egész készen volt. Este az alispán hozzám küldött és megkérdezte vajjon készek-e már a levelek, holnap reggelre magához hivatott, hogy a leveleimet átolvashassa.

Most már velem voltak embereim, holmijaim — a fegyvert kivéve; — kényelmesen élhettem s helyzetemet a közönségestől valóban csak a képzelődés különböztette meg.

E hó 26-án körülbelől 10 óra tájban az alispánhoz vezettek, kinél nem találtam mást a főjegyzőn, egy idős, igen derék férfiún, és az aljegyzőn kívül, ugyanaz volt, a kit tegnap miattam az alispán jól megdorgált, de úgy látszott, hogy ma már egészen kibékült. Most felolvastam az uraknak a három levelet, és miután semmi kifogásolni valót azokban nem találtak, saját pecsét-nyomómmal lepecsételtem és biztosítottak, hogy a legrövidebb idő alatt útnak indítják. Láttam is, hogy az egyiket a budai postára küldik, láttam ama csomagot is, a melyben az én irataim voltak, Bécsbe a kancelláriához felküldendők.

A mint leveleimet átadtam, az alispán nagyon udvariasan tudtomra adta, hogy mostantól fogva akárhova mehetek, csak előlegesen adjam neki tudtára, az ordonancz pedig, a ki mindenhova elkísér, nem őrizetemre lesz mellém adva, hanem segítségül. Természetes, hogy ez nem egyéb, mint aranyos pirula, de mind a mellett udvariasság. Ebédre is ott maradtam, és mivel péntek volt, bőjtös ételeket ettünk, hanem nagyon gazdagon és jól volt készítve, volt legalább is tizenkét tál.

Ebéd után az alispán befogatott és együtt mentünk mindnyájan egy közeli hegyre sétálni, ott kiszállottunk. Szép és bővizű sziklai patakot láttunk ottan és különféle malmokat, közöttük egy papírmalom is volt. Fönt egy hegy tetején, honnan kellemes kilátás nyílik a városra és a környékre, volt azelőtt egy püspöki nyárilak és

egy puszkapormalom, de most már mindez romokban hever. Pécs különben sokkal jelentékenyebb lenne, ha a törökök többször el nem pusztítják és ha legalább is 50—100 évig nem bírják. Mivel a várost még a rómaiak építették, igen sok római régiséget lehet itt találni, különben Magyarország több helyén is. E délután igen vígan voltunk, én különben annyira mint te is gondolhatod. Fél hét órakor jöttünk haza és tetszésemre bízták itt maradni, látogatásokat tenni vagy haza menni. Én az utolsót választottam s most e naplót írom. Megint az alispánhoz kell mennem vacsorára.

Huszonhetedikén meglátogatott néhány úr, és megnézték gyűjteményemet, 11 órakor az alispánhoz mentem, kihez ismét ebédre voltam hivatalos. Egy néhány idősb úrnő jött, és egy egész fiatal, igen csinos és kedves asszonyka, Pető főjegyző felesége. Ez a személy egy kissé finomabb neveléssel, de a mit jó társaságban könnyen elsajátíthat, akárhol feltűnést kelthetne. Megint nagyon jól ettünk, a húshoz kifacsart paradicsomalmából készült világos piros, savanykás mártást tálaltak, a mi épen nem volt rossz; a tök fonal, laska módjára volt metélve, és savanyúra készítve, ez is újság volt előttem, de nem valami kellemes étel.

Konfektnek igen finom meggyet, rossz cseresznyét, meglehetősen körtét és szép — bár még nem egészen érett — őszi barackot tálaltak. Volt még egy rendkívül édes és ízletes gyümölcs is —

dinnye. Itt nagyon bőven tenyésztik, de a legtöbb még csak négy hét múlva érik meg.

Az ebéd alatt erős zivataros idő volt. Míg így marad, nem sokat bánom, hogy nem utazhatom. Embereimnek, kérelmökre némileg nagyobb szabadságot engedtek, hogy kedvező idő mellett egy ór felügyelete alatt kimehetnek gyűjteményemet szaporítani. Négy óra után Wächtlernéhez mentem, kit csak egyedül találtam, de nem sokára hazajött leánya Czinderyné is, ki egy közeli jószágára akart utazni, hogy egyik gazdatisztjének beteg feleségéhez orvost vigyen, de útközben eltört valami a kocsiján és így vissza kellett térnie. Ez egy teljes nagyvilági úrnő; eszes és tág ismeretei vannak még az irodalom és a nyelvészet terén is. Valóban nagyon művelt társalgási hangdívik ezen házban, mivel itt csak válogatott társaság szokott megfordulni s kiki tetszése szerint mulat. Két fiatal kisasszony is van a háznál és egy nevelőnő. Egy fiatal ember, kit a multkor még nem láttam, a házi káplán és mint látszik, sokoldalú ismeretei és érdemei vannak, mert ő nevelte Czinderyné mostoha fiát, ki jelenleg már házasságban, s a kinek mindenféle ügyeit vezeti. Nem sokára eljött Petőné is, úgy szintén a fiatal aljegyző, Gaszner úr, a professzor és egy nyugalmazott ezredes, ki szintén igen kedves férfiú és háborúk alkalmával Szászországgal is megismerkedett. Egy zongorához vezettek, a melynél az egyik kisasszony éppen leczkét vett. A hangszer

maga igen jó, csak némileg elhangolt, de nem úgy mint a múltkori, — egy félszázados nyugalom, hanem a nedves időjárás miatt. A hangjegypolczon különféle, a legjobb Mozart- és Pleil-féle szonáták és variációk feküdtek, a melyek közül egynehányat eljátszottam a hogy lehetett. Azután Petőné énekelt igen kellemesen, majd a többi, igen jól bútorzott és felszerelt szobákba vonultunk vissza sakkot játszani, melyhez Czinderyné igen ért; egy néhány könyvet is előhozott kicsiny, de kedves és hozzá eléggé értékes könyvtárából.

Midőn beesteledett, baraczkot hoztak be, mások kávéit ittak. Én vacsorára reménykedtem, de azt hallottam, hogy az itt nem szokás. Elég furcsa. Czinderyné azonban ajánlotta, hogy számomra mégis felterített. Gyomrom emlékeztetett, hogy ez ajánlatot elfogadjam. Nem sokára egy kis asztalt felterítettek, sült csirkét hoztak salátával, egy üveg bort és vizet. Én hozzáültem és valóban kitünőnek találtam. Kivánatos volna, hogy nálunk szintén értenének hozzá oly jól elkészíteni a fiatal csirkét, mint itten tudják. Nagyon hamar elkészült és felséges étel. Rövid idő alatt az én asztalom körül csoportosult a társaság. Rendkívül jól találtuk magunkat, én oly hosszú idő óta és Magyarországon először voltam vig. Te nem is gondolhatod, hogy az emberek mily udvariasak és lekötelezők irányomban s hogy mennyire igyekeznek engem szórakoztatni és

itteni tartózkodásom kellemetlenségeit enyhíteni. A zongoramester egy zongorát akar számomra készíteni, mire Czinderyné mindjárt ajánlotta, hogy számomra elhozatja mihelyt hangolva lesz. S mindezen dolgok oly valóban lekötelező módon történnek, hogy habár a legnagyobb köszönetet érdemelnék, még sem hagyják, sőt többet tesznek, mint ígérnek. Tíz óra után valóban nem szívesen mentem haza, hol már ott találtam az aljegyzőt, ki hogylétem felől tudakozódott, valószínű azonban, hogy inkább arról akart meggyőződni, ha minden a kívánt rendben van-e.

Vasárnap, 28-án éjfél után. Ez aztán a víg fogóság. Épen most jövök esőben, villámlás és mennydörgés között egy bálból haza, még táncoltam is, de természetesen csak udvariasságból. De mégis előlről kezdem. Délelőtt kilencz óra után jött hozzám az én gyakori kísérőm, Szily aljegyző és elkísért Reding professzorhoz, kitől néhány könyvet kölcsönöztem unalmam elűzése végett. Tíz órakor elkísért a várba, mely egy magaslaton fekszik, a templomba, a hol misét hallgattunk, melyet magyar prédikáció követett. Szerencsére magammal hoztam egyet a professzor könyvei közül. Kísérőmnek nem sokára szintén hosszúnak tetszett az idő, azért hazamentünk, majd az alispánhoz ebédre. Délután mindjárt hazamentem és addig olvastam míg elaludtam, csak alkonyatkor ébredtem fel, ekkor átöltöztem mert vacsorára vissza kellett mennem. Épen indulni akartam,

midőn az alispán szobámba lépett és sétálni hívott. Egy kertbe mentünk, hol közönséges emberek kugliztak, onnan ismét a piacra a kivilágítást megnézni, melyet Marchouer ezredes rendezett Czinderyné tiszteletére, körülbelül ötven lámpa volt, ezek egy kávéház ajtaja felett két betűt formáltak. Közelebb mentünk oda és a teremben találtuk az egész itteni összes szép világot, mindnyájan díszbe voltak öltözve. Engem általában bemutatnak, körülbelül tizenkét hölgy között volt egynehány igen csinos és művelt. Egy pár már francia negligébe vetette magát, másoknak vegyes öltözetek volt, de a legtöbb magyar ruhát viselt. A társaságnak legnagyobb része a vidékről való volt, a vasárnap végett bejöttek a városba, Czinderynénél ebédeltek, majd egy kertben ozsonnáztak, itt fagyaltoztak. A terv az volt, hogy egy bizonyos kisasszonyhoz mennek vacsorára, a ki bátyjával most érkezett meg birtokáról; engem mindjárt nagyon kértek, hogy tartsak velök, mihez én kíváncsi arcot vágtam, mert nem tőlem függött. Azonban az alispán beleegyezett, sőt maga is velünk jött. Megkértek, hogy a nevezett kisasszonynak nyújtsam karomat. Ez egy elég művelt, vastag leány volt, körülbelül 20 éves, arczkifejezése jó szívre mutatott, jól beszélt németül és jó modorral. Mivel jószáguk az országút mentében fekszik, és egyúttal postaállomás, azért a család előtt ritkaság volt, ha valamely postán utazó kikerülte figyelmüket. Igen

lekötelezően hívott meg, hogy ha visszafelé utazom, látogassam meg atyját. Már fél tíz óra volt, midőn egy szépen bútorozott házba jöttünk. Ott voltunk vacsorán körülbelől húszan. Én Czinderyné és Petrovszkyné asszonyok között ültem, ez utóbbi az alispán sógornője, egy igen jó, kedves asszony, bár nem fiatal többé. Vacsora után előállottak a kocsik, az alispán engem egy fél kocsiba ültetett, melyben már egy idősb asszonyság ült. Alig indultunk el, megeredt az eső, erre a helyett hogy a bálba mentünk volna, igyekeztünk az alispán házáat elérni, mert ő egészen átázott. Ujra át kellett öltözködni, az úrnő beteg is lett, de az eső elállott, 11 órakor megint elindultunk a bálba, mely innen nem volt messze. Körülbelől százan voltak ott, de mindenféle rendű és rangak mivel a bál nyilvános volt. Nekem úgy tetszett, hogy még a legalantasabb kézmíves-osztály is képviselve volt. A terem igen nagy, talán van olyan mint Drezdában a Hôtel de Pologne hesseni terme, és szépen volt díszítve. Némelyek valczert tánczoltak, mások meg fel-alá sétáltak, a mi igen rendetlenül vette ki magát. A zene üteme igen gyors volt, a tánczosok vadul lejtettek. Ily módon elveszti e táncz ama kis gráciát is, a melylyel lassúbb mozgás mellett még bír. A mint később menuet-t tánczoltak, udvariassági dolognak tartottam ama kisasszonyt, a kinél vacsoráltunk, föl-kérni. Azután Czinderynét kértem fel, ki igen jól tánczol, de ő már fáradt volt, végre Petőnét. —

A legtöbben, kivált a férfiak, rosszul tánczolnak. Végre 12 óra lett, ekkor egy újabb még erősebb eső keletkezett, de hamar elállott. Az alispán egy köpenyt adott és ezután mindnyájan hazafelé indultunk. — A mai este úgy tűnik fel előttem mint egy álom, kivált ha arra gondolok, hogy miként ültem ott a vacsoránál a két díszöltönyös úrnő között. Holnap ebédre Czinderyékhez vagyok hivatalos.

29-én. Ma reggel későn keltem fel, azután olvastam. Dél felé hozzám jött Gaszner úr, de az örök alig akarták beereszteni, míg végre néhány magyar szóval megnyugtatta őket. Ez eset miatt alkalmat vettem magamnak az alispántól azt kívánni, hogy egyszer s mindenkorra parancsolja meg az öröknek, hogy a látogatókat hozzám minden nehézség nélkül beereszszék, nehogy barátaimnak mindig olyan kellemetlenségök legyen mint a mostani. Ez engedély csakugyan ki is terjesztetett minden megyei hivatalnokra, Reding úrra és minden válogatott úrnőre, ha ugyan valamelyiknek eszébe jutna engem meglátogatni, a mit ugyan alig hiszek. Az ebéd Czinderyéknél rendkívül jó volt. Neki mint özvegynek tizenkétezer tallér évi jövedelme van, férjének négyszer annyi volt, de ez most a gyermekeknek jutott. De nagyon is fényesen megy e házban minden, a mit könnyű is észrevenni. Ebéd után Gasznerrel együtt látogatást tettem Petőné asszonynál és Dörynénél; ez is igen derék német nő.

Azután az alispánt látogattam meg, ki holnapra sétakocsizásra hívott meg, az este hátralevő részét ismét Czinderyéknél töltöttem.

30-án este. Egy zongora, és még hozzá igen jó zongora. Már itt találtam, mikor az alispántól ebéd után hazaérkeztem. Ezzel nagyon kellemesen leptek meg. A zongormester gondoskodott róla, Czinderyné pedig szíves volt embereivel ide hozatni. Most már a szükséges és kellemes tárgyakkal úgy el vagyok látva, hogy egy ideig könnyen kibírom. Mégis csak nemes dolog, ha valaki megtanulta hogyan kell egyedül is foglalkozni tudni. Mit csinálnék én most heteken át, ha nem tudnék zongorázni, rajzolni, festeni és az olvasásban gyönyörködni.

A mai nap igen egyhanguan telt el. Ebéden és vacsorán az alispánnál voltam, közben olvastam, rajzoltam és látogatásokat fogadtam, különösen d'Elvaux udvari tanácsost. E becsületes és barátságos férfiú már szerencsétlen esetem első pillanatában pártfogásába vett és már arczából kiolvashattam, hogy becsülésemet és bizalmamat megérdemli. Ma több órán át volt nálam.

Julius 31-én és augusztus 1-én. E két nap olyan egyformán telt el, hogy csak megemlítem, nehogy kimaradjanak. A nap nagy részét idehaza töltöttem, azután az alispánnál egy elég takaros nővel beszélgettem hosszabban, ki ott is lakik és a háztartást vezeti. Tulajdonkép távoli rokona a

családnak és az alispán anyja nevelte fel, ki igen szerette őt, de akarata ellenére egy gazdatiszthez adták férjhez, a kitől aztán elvált. Fiatalon igen szép lehetett, mert még most, harminczas éveiben is elég csinos. Csak pár nap óta van alkalmam vele beszélhetni, de sok szépet fedeztem föl benne, igen jó szívet, résztvevő, barátságos gondolkozásmódot. Az itteni viszonyokhoz valóban elég. Ezen asszonynyal szoktam beszélgetni ebéd után négy óráig, és pedig úgy hogy én passzive viselem magamat, hagyom őt beszélni. Tegnap és ma azzal foglalkoztam, hogy egy legyezőre czifraságokat rajzoljak és jól sikerült.

Az estét Czinderyéknél töltöttem, Petőné is ott volt. Nagyon sokat beszélgettünk és pedig az én helyzetemről, betegségemről, kedvetlenségemről stb. és oly rokonszenves, részvétteljes szívre találtam benne, hogy kivánom, bárcsak minél többször beszélhetnék vele. Leveleim tegnap óta már Bécsben vannak, de kilencz nappal hamarabb a válasz meg nem érkezik. Ma délben ebédnél egy közepeszerű sárgadinnyét és egy fehérbélű görögdinnyét is ettünk, de nem izlett. A mostaniak még melegágyból valók, a szabadban csak néhány hét múlva érik meg, de akkor aztán temérdek van. A füge is most kezd érni. A fügefák a szabadban állanak, vagy kerítésről szolgálnak, de ápolják és télen gondosan őrzik. Néhány gesztenyefa is van e vidéken és sok diófa. Most sok a barack, A cseresznye ná-

lunk sokkal jobb, és — mint gondolom — mindenféle gyümölcs is.

2-án és 3-án szorgalmasan festettem. Delling professzor keresett fel néhányszor és tudományos beszélgetésekkel igen kellemesen mulattatott, de nagyon panaszkodott, hogy a tudománynak itt nem sok kedvelője akad. Ma érkezett ide Mainz bevételének híre. Este felé az alispánnal kikocsiztunk; a kocsi elé hat paripa volt fogva, előtte két oldalról pedig két huszár vágatott. Ma Damendiner volt. Nekem feltűnt, hogy a házi gazda és két előkelő úr még a dolmányát is levetette és ingujjban ebédeltek. Én dolmányról beszélek, tehát tudnod kell, hogy itt, Magyarország szívében a férfiak mind magyar divat szerint öltözködnek, azaz épen úgy mint a huszárok. Hosszú nadrág, magyar csizma és vagy egy rövid bekecs mint a huszároké, vagy egy hosszabb mente, de ez csak díszöltönyül szolgál. A szín magánembereknél egészen közömbös. A nadrág és bekecs többnyire egyszínűek és vagy selyemből vagy posztóból készül. Német öltözetet nem lehet látni, kivált hivatalbeli emberen nem. A nadrágok erősen vannak zsinórozva és teremtetézve, harisnyát nem hordanak, hanem e helyett négyszögletű kis vászondarabba takarják a lábaikat. A bekecs és mente szintén igen gazdagon van zsinórozva, sőt rojtokkal is díszítve. Valóban igen szép még az egyszerű szövetű is. — A séta alkalmával észrevettem, hogy Pécs városa a szőlőhegyek lejtőin

igen kellemes fekvésű és a síkságról nézve a házak kellemes külsőt mutatnak. Ez még a legszebb kilátások egyike, a mit Magyarországon élveztem s hozzá egy sereg jelesen gondolkozó ember lakik e városban. Én valóban szerencsés vagyok, hogy épen ilyen helyen lettem letartóztatva.

6-án. Csakhogy ennek a komédiának is vége van! Ma reggel óta ismét szabad vagyok. Miután a két előbbi napot meglehetősen egyhanguan töltöttem és nem is vártam, hogy helyzetem öt napnál előbb megváltozzék és Bécsből a válasz megérkezzék, ma reggel bejött Mattusch a kávéhozva azon hírral, hogy az őrség ajtónk előtt eltávozott. Csodálkoztam először, de mivel ma postanap van, mindjárt gondoltam, hogy valaminek kellett történnie. Erre mindjárt jött egy táblabíró és közölte velem nagy udvariassági nyilatkozatok között, hogy igazoló irataim megérkeztek és rendelkezhetem ismét magammal. Levelet is adott át bankáromtól, ki Bécsben rögtön megtett minden lehetőt, hogy útlevelem a leggyorsabban kiadassék. Meg kell vallanom, hogy az én örömem nagyon középszerű volt. Vagy azért, mert a dolgok ilyenén kimenetelét előre tudtam, vagy hogy itt már egészen berendezkedtem s az itteni csendes életmód nekem nagyon megtetszett, vagy talán, hogy utam folytatásától nem sok élvezetet reméltem, szóval én kevésbé örültem mint gondolták. Mégis rögtön elmentem az alispánhoz, hogy neki nemcsak a dolog kime-

neteleért, melynek önmagától is így kellett volna mennie, hanem ama sok jóért és szivességért, melyet nem épen irányomban, hanem egy bizonyos tekintetben mégis gyanus személy iránt tanusított, köszönetemet fejezzem ki. Őszinte örömet mutatott a szerencsés kimenetel fölött és ebben részt vett egész háznépe. Átadta nekem a gróf Schönfeld követünk által kiállított útlevelet, s megmutatta az udvari kancellárnak a megyéhez intézett leiratát, melyben szabadonbocsátásomat megparancsolja. Egy-két kisebb félreértést kivéve az itteni megyei bíróság és kivált az alispán, Petrovszky úr velem oly kiméletesen és észélyesen bánt, hogy hasonló esetben akárhol, még a legrendőribb államban sem lehetett volna ilyet, vagy legalább is jobbat várni. Az egész dolog szorosán a törvény szerint, tehát szigorúan, de mégis emberségesen és pártatlanul intéztetett el. Nem tudom eléggé dicsérni az intézők szorgalmát, kik az én ügyemben nekik átadott okmányokat oly hamar elintézték s a kik minden oldalról igyekeztek azt könnyen megérthetővé tenni s a netáni ellenvetéseket már előre is megczáfolni. Csodálatos ama gyorsaság is, melylyel a sürgönyök ide-oda küldettek, pedig az elintézéshez is csak kellett idő. Csak az út ide és oda közel 100 mértföld és a 10-ik nap az útlevél már itt volt minden egyébbel. Nálunk ilyesmi, kivált a szokásos postával nehezen vagy nem is történhetnék meg, azután meg nem is intéznék el olyan

gyorsan. Nálunk egy idegen ember nehezen is találna olyan fogadtatásra, mint én ez igen közép-szerű kis vidéki városban, még nehezebben akadna oly sok jó házra és asztalra, miőt még fővárosban is keveset találhatni. Mivel az útlevél, a melyet kaptam — nem tudom miért, mert hisz én épen az ellenkezőt kértem, — csak a Bécsen keresztül való visszautazásra és csak két hónapra szól, itten fogok a megyétől magamnak egyet adatni, mely előnyösebb lesz. A fiatal Gaszner, egy rendkívül kedves ember, mindjárt hozzám jött és egészen magán kívül volt örömeiben. Mindjárt magával is vitte a megyeházára vadászomat, hogy a fegyvereket — miket ő zárt el a levéltárba — kiadhassa. Czinderyné házában is nagy volt az öröm, d'Elvaux udvari tanácsos, az én első tanácsadóm és jóakaróm is igen megörült, hogy a dolog olyan jól és oly gyorsan végződött, úgy hiszem, hogy ebben neki is van része. Észrevettem, hogy mindenki jobban örült neki mint én magam. Ebédre még tegnap Koller kanonokhoz igérkeztem, kinél egy igen szép kerti szalont volt alkalmam megbámulni, melyet oldalain az oszlopokról le a párkányzatig lecsüngő sűrű vadszőlő borít; az egész igen kellemes, festői hatást gyakorol. Igen jó ürmös bora is van, nekem úgy ízlett, mintha tokaji lett volna. Az ebéd is igen pompás volt. A jövődő falusi koszt az itteni után nem igen fog majd tetszeni. Délután még néhány látogatást tettem, azután Czin-

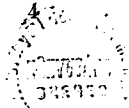
deryékkal kikocsiztam egy malomhoz, melynek igen kellemes fekvése van egy kertben. Csupa ismerős városi hölgyek jöttek most itt össze, és néhány itten tanuló fiatal úr. Aludttelejt, sült csirkét ugorkasalátával ettünk, azután hintáztunk, sétáltunk és kilencz órakor hazamentünk. Tervem az, hogy négy hétre Erdélybe utazom; nem szivesen mennék haza, mielőtt ezt meg nem látogattam. E tervemet ki is vinném, ha Fridrich beteg nem lenne, de már néhány nap óta hideg leli és ágyban fekvő beteg. Ez az eset elutazásomat bizonytalanná teszi, de remélem, hogy nyolcz nap alatt csak felépül. Ismét nagy szerencse, hogy ez itt történik, hol egyrészt jó segítség, másrészt számomra foglalkozás és mulatság is van. Ha augusztus közepén elindulnék innen, úgy a hó végén Nagy-Szebenben lehetnék, hol szeptember közepéig szeretnék maradni, azután néhány hetet — visszafelé jöve — a Dunán és a dunai mocsarakon tölteni, hogy a még hiányzó vízi madarakat összegyűjtsem. Október közepe táján visszatérnék Budára és még az őszy folytán haza is mehetnék.

Szerető fivéred.

Pécs, 1793 szeptember 14.

Úgy a magam gyengélkedése, mint a Fridrich betegsége miatt még mindig itt vagyok, de már mind a ketten felépültünk. Ehez egy olyan hely kell, mint az itteni és én hálát adok az égnek,

hogy engem a legváratlanabb esetben ily helyre juttatott, a mely talán az egyedüli, hol bajaimat ez utazásom alatt elfelejthetem. A város maga a kicsinyek közé tartozik, és mégis ha a nemesség összejön, bizonynyal vagyunk százan is, kik között négy-öt ház van olyan, melynek egyenkint hat, nyolcz, tizezer tallér évi jövedelme van, s ezt el is költik. E csoportban a nagyobb rész bizonynyal olyan, mely a legjobbakkal nem tart össze, de mégis van egynehány igen jó család, mely egymással benső összeköttetésben áll. E családoknál reggeli 10 órától kezdve akármikor megfordúlhat az ember, és biztos lehet, hogy nemcsak szívesen látják, hanem szívességnak tekintik látogatását. A családi asztalok oly jól és gazdagon vannak berendezve, hogy több váratlan vendég sem okoz különbséget, én valóban háromszor sem ettem odahaza s ha ezt nem teszem, haragusznak; 10—12 tál igen jó étel még csak közönséges étkezés, ez fölér a mi díszebédeinkkel; egy jól rendezett Damen-diner-n pedig legalább is 24, vagy még több tál étel is kerül az asztalra, s felér egy miniszteri díszebéddel. A többi mulatság vagy látogatásokból áll, a mely alkalmakkor leginkább csak beszélgetnek, és keveset játszanak, vagy sétakocsizásból a mezőre és szőlőkbe; kevés idő óta egy közepszerű színtársulat is időzik itt. A szórakozásnak egyik neme még, a mely nálunk nem dívik, az ozsonnálás. Ilyen alkalmakkor a meghívottak délután négy órakor egy kertben, vagy

más kellemes helyen összejönnek s 5—6 óra között hideg ételeket esznek állva vagy járkálva — kinek hogy tetszik. Idegenre nézve ez az idő kezdetben igen alkalmatlan, hogy öt órakor egyék, midőn csak pár órával előbb állott fel egy gazdag ebéd-től, de egy olyan országban, hol sokat enni igen jellemző szokás, azt is megszokja az ember, hogy minden órában éhes legyen, mert akármely órában lát enni és ritkán múlik el látogatás a nélkül, hogy az ember evőszerszámaait mozgásba ne hozná. A gyümölcs közül csak a dinnye érdemel dicséretet, a többi nálunk sokkal jobb és több terem mint itt, de dinnye valóban oly sok van mint nálunk tök. Reggelenként a piacon rakásszámra van felhalmozva s az ára csak néhány krajczár. Az asztalnál leginkább egy pár tele kosárral hoznak be, 10—12-öt felvágna, a legjobbakat kiválogatják, a rosszabbakat a cselédeknek vagy a sertéseknek adják. Itt nem egy-két darabkát esznek belőle, hanem hat-nyolcz jó nagy darabot, sőt még többet is. Fajtájában nagy változatosság van. Keveset találok sokkal jobbnak a mieinknél, de gyakran sokkal nagyobbak, némelyik olyan mint egy jó nagy tök. A legízletesebb volt előttem a görög-dinnye, mi szintén igen sok terem. Minő édesek és frissitők s minő zöldes rózsaszínűek, s ragyogó fekete magvai minő szépen néznek ki, nem is képzelheted. A gazdag reggeli után 11 óra tájban megeszik az ember egy nagy dinnyét egyedül, s azért 1 órakor

mégis a legpompásabb étvágya van. Rendesen csak két részre szokták felválni, s mindenki egy ilyen félgömböt vesz a tányérjára s aztán kanállal eszik. Mily gyakran gondolok az emberi sors különféleségére, ha itt egy egyszerű paraszt embert látok háza előtt az utcán a padon ülve s látom, hogy a legnagyobb egykedvűséggel fogyasztja dinnyéjét, melyet a mi földesurainknál talán húsz darabra is fölvágnának s oly nagy ritkaság volna, hogy a fél udvar sokáig csak arról beszélne. Némelyiknek az átmérője gyakran egy rőföt is kitesz, a súlya 50 font is van, de ilyenek itten nem teremnek, hanem homokosabb vidéken. Csodálkozom, hogy szőlőt még mostan, szeptember közepén sem lehet jót találni, fogadni mernék, hogy nálunk a kertekben már jobbak is vannak. Igen jól ízlik a gyenge kukoricza, nyáron sütvé, illetőleg piritva, vagy pedig főzve, vagy a hús paradicsommártással, vagy ragout-leves vízi madarakból, mit leginkább bőjti napokon készítenek, mivel e madarak hidegvérűek, különben ebből épen oly kevés van mint a kacsá- és libából. Ezen oldalról, mely leginkább evésről szól, meg fogsz győződni, hogy az itteni társaságba eléggé beletaláltam magamat; valóban ez egy «János pap országa»-féle vidék, mivel rop-pant termékeny — tehát nagyon sok a fölösleg is.

E télen Magyarországon maradok. Múlt levelemben ugyan írtam már neked jellemző ismeretéseket, de most még többet írhatok. Vannak

itt igen szeretetreméltó személyek, a kiket te is igen megszeretnél, ha megismernéd őket és ha tudnád, hogy mily sokat tesznek érettem, hogy szórakoztassanak. Innen többet nem merek neked írni, talán Budáról, mivel bizonyos okok miatt ottan huzamosabb ideig kell tartózkodnom. Itten még a szüretet akarom bevárni. Mivel bizonytalan voltam idáig, hogy mikor utazom el innét, mindig csak abban a vendéglői szobában laktam, a hova letartóztatásom alkalmával helyeztek el, tegnapelőtt óta azonban más lakásra költöztem, a város egyik legmagasabban fekvő utczáinak egyikében vettem ki lakást, hol igen jó a levegő. Van két elég nagy szobám, ezeket egy kisebb szoba köti össze, van benne elegendő bútor és ágy s fizetek érte havonként 10 forintot, mi nekem eléggé olcsónak látszik.

Pécs, 1793 november 1-én.

Itt értem a szüretet, még pedig egy jelentékeny bortermő vidéken. Bár a szőlőhegyeknek jó fekvésök van, azért a mieinkkel össze sem hasonlíthatók. Az idén nem voltak itt a szőlővel megelégedve, én legalább szintén szórakozásomon alulinak találtam. Bár a szőlő jobb volt mint a mi közönséges hegyeinken, de épen nem oly jó mint a mi kerti szőlőink s nem is oly különböző fajuk. Habár az egész környék szőlőhegyekből áll, míg a szüretnek vége nincs, nem lehet szőlőt venni, mert addig senki nem szedheti le, míg a

papok a magok tizedét s az urak a kilenczedet meg nem kapták. A szőlők — mint a benlakók is megvallják — hanyagul vannak mivelve, és nem hoznak sem oly bő, sem oly jó minőségű termést mint különben hozhatnának, sokat árt e tekintetben a rendetlen sajtolási mód is. Mily kitünő lehetne az, megmutatja néhány birtokos, kik oly jó minőségű bort állítanak elő szorgalom és munka folytán, hogy akár a tokajival vetelkedik. Hogy minő az egyszerű bor, az meg sem határozható, a korcsmákban levők meg nem ihatók, némely háznál azonban igen jó is található, a vörös hasonló a mi gyengébb burgundinkhoz, a legnagyobb része azonban alig iható. A mi a többi őszi és téli gyümölcsöt illeti, nem találok semmiféle különöset. A szilvafák a szőlőkben és falvakban az idén jól vették ki magokat, néha több gyümölcs volt a fán mint levél, hozzá igen nagyok és édesek. Mustot készítenek belőle vagy megszáritják, leggyakrabban azonban pálinkának főzik ki s ez igen kitünő, slivoviczának hívják. A gesztenyék nem jobbak mint nálunk, a mandula igen egyszerű. Itt-ott sáfrányt is ültetnek. A sertéshízlalásra igen alkalmas, épen úgy mint nálunk, az erdő, itt igen nagy kiterjedésűek vannak, de még nagyobbak vannak Szlavóniában, mi ide nincs messze. A gabonát, sajnos, leginkább lovakkal tapostatják ki, a helyett hogy csépelnék. E miatt igen sok elvész és nincs elég jó szalma a házfedésre, ezért törek szalmával szo-

kás itt a házakat fedni. Hogy pedig a szél el ne bontsa, hosszú léczeket húznak rajta végig. Mindenféle szalma- és szénakészletet, még a rozstot is addig, míg azt ki nem nyomtatják, egy rakásba rakják össze, de ez nem kúp, hanem hosszúkás tető alakú. A tehenek fakószürkék mint a lengyel ökrök, közép nagyságúak, igen jól fejlődnek, mint hallottam, még sem tudják másként hasznukat venni, mint hogy darabonkint 6—7 tallérért bebeadják, miért is a vaj egy harmadrészszel drágább mint nálunk. Nehány csordát szabadon is hagynak a nagy legelőkön, itt a teheneket nem is fejk, nem is tartják istállóban. Hogy itt slendrián gazdálkodás folyik, meg kell bocsátanunk, mivel sok szükséges dolog hiányzik. A német lakosok mégis tenyésztenek lóherét s ez az ő falvaikat és mezőiket általában sokkal előnyösebbé teszi. Innen többször kirándultam a vidékre és egy néhány kellemes helyet is találtam, de mindig csak a hegyek között, de azért sohasem olyat, mely egy német, vagy kivált szászországi faluval összehasonlítható lenne; mindig találtam mellette valami olyat, a mi nem tetszett, valami tökéletlent.

A legszebb vidék — természetesen — a papoké, a kik itt igen gazdagok. Eszterházy püspöknek hatvanezer forint évi jövedelme van, s ez mind csak fekvő jószágaiából. A káptalannak szintén igen szép birtoka van, de a falusi lelkészek helyzete rosszabb, mint nálunk, ritkán van egynek több évi jövedelme, 300 tallérnál. Ellenben

vannak püspökségek, melyek 80,000 tallér jövedelmet is hoznak. Az itteni papok között csak egyetlen egy van, a ki kellemes háztartást vezet: Koller kanonok ez, egy okos, tanult férfiú, a minő akárhol is megbecsülendő, kivált itt, hol az ellenkezőnek annyi példáját láthatni. Hét nyelvet egész jól beszél, pedig ezek egymástól eléggé különböznek, mint a magyar, német, latin, francia, olasz, tót és rácz. E nyelveket itt mind beszélik s gyakran egy ebéd alatt három, sőt négy nyelven társalognak egyszerre. Minden falusi lelkész tud 3—4 nyelvet, és pedig a magyart, németet, latint és ráczot. A magyar, melynek csengése nekem már három évvel ezelőtt Pozsonyban is tetszett, közelebbi ismeretség folytán még inkább megtetszett, csak hogy igen nehéz, mivel semmiféle nyelvhez nem hasonló. Időtöltésből most ennek tanulásával foglalkozom — még pedig igen komolyan. Különös az, hogy a közönséges nép épen oly jól beszél a nyelvet, mint az előkelők, sőt még tisztábban, mert ezek idegen szavakat is nationalizálnak. Különös véletlen, hogy a Garde du Corps egykori káplárát, ki egykor engem is tanított exercizirozni, itt találtam a Czartorinszky vasas-ezrednél, mint első hadnagyot. Ez porosz menekült volt, tőlünk szintén megszökött s itten nyolcz év alatt haladt ennyire, a mi leginkább bizonyítja kitünő érdemeit.

Buda, 1793 november 17.

Utolsó levelemből láthattad, hogy szándékom volt e hó végével Pécsset elhagyni. Egy Markovits nevű fiatal úr, kinek atyja itten lakik, Magyarország egy másik vidékéről jött és szintén Budára akart menni, tehát együtt tartottunk. Mivel ő az ország szokásait ismeri, reá hagytam az utazás rendezését, s most látom, mennyit meggazdálkodhattam volna, ha ismerem a nyelvet és a szokásokat. A posta minden utazási alkalmatosság között a legdrágább és alig valamivel gyorsabb, mint másféle járművek. Mi épen egy negyedért utaztunk annak, a mit a posta kivánt volna. Ez két lóért, a mi a mostani időköriülmények között alig lett volna elég, legalább is 50 forintot kivánt volna, három-négy lóért pedig aránylagosan többet. — Egy pécsi szekeres 30 forintot kért, s ha magam lettem volna, valószínű, hogy meg is adom, de úti társam nevetett erre az ajánlatra és falura küldött egy parasztért. Ez oly ajánlatot tett, a mi bennünket nevetésre fakasztana, de itt fel sem tűnik, t. i. ha nem térünk be sehol fogadóba, hanem a szabad ég alatt hálunk a mezőn, ez esetre négy lóért 13 forintot kíván; ez esetben hoz magával zabot, kenyeret, sajtot, hagymát stb. szénát majd útközben vesz a parasztoktól. Este, ha már nem mehet tovább, valami legelőn megállapodik, kifogja lovait, megbéklyózza s legelni hagyja, ő maga lefekszik a földre s betakarózik

bundájával, utasainak pedig tetszésökre bizza, hogy úgy töltsék az éjet, a mint nekik tetszik. Reggel ismét befogja lovait és megyünk tovább naponkint tiz, tizenkét, sőt több mértföldet is magunk után hagyva. Nyáron az ilyen szerződés megjárna, de ilyen időben megkeserülnők egész éjen át a szabadban lenni, azért inkább a másik ajánlatot fogadtuk el. Ez három forinttal drágább s így e harmincz mértföldnyi utat három nap alatt tíz tallér és tizenhat garasért tettük meg négy lóval. Útközben is alig két forintot költöttünk el egyenkint, mert nem a drága postaúton, hanem mellékutakon, többnyire pusztákon utaztunk keresztül. Valóban kellemes, gyors utazás.

A paraszt a bakon ül, igazgatja s maga hajtja mind a négy lovát. Harisnya helyett ruha-
czafat van a lábán körültekerve, valamivel feljebb bütykén (úti társam is harisnya helyett egy pár vászondarabot visel lábán, a mi nemzeties és igen szokásos) s egy talp, a mely sok szíjjal van a lábhoz és a bütyökhöz erősítve — ó-római-
ásan néz ki; altestén vászon nadrág van egész a lába bütykéig; felső testét bundamellény takarja, de ennek ujjai nincsenek. Inge kötésig sem ér, azért teste néhol mezítelen marad. Mindezek fölé jön még egy báránybunda, ez is ujjak nélkül, ezt vállain hordja, de oly szűk, hogy a vállait is alig takarja be. Fejét, és faggyúval bekent haját, mely részint szabadon és hosszan ömlik alá, részint bizonyos módra be van fonva, fekete nagy

kerek kalap takarja, vagy pedig magas cigánysapka. — Utitársam bár magyar, de egészen német szokásai vannak, úgy is beszél, mint ha született német volna, mint a rangjabeli legtöbb magyar, ha csak akarja. — Alig értünk ki Pécsről, három teli szekérnyi utasra találtunk, kik épen úgy, mint mi, Budára vagyis inkább Pestre igyekeztek, mivel ott vásár lesz, tehát ők is velünk egy úton tartottak. Ezek részben pécsiek voltak, részint a vidékről valók. Az első helyen, a hol megállapodtunk, mindnyájan megismerkedtünk, s ettől kezdve mindenben összetartottunk. Az első éjjeli szállásul Bonyhád mezőváros nem ígért kellemesnek, mert a fogadóban egy csepp hely sem volt már üres. Szerencsére azon úrnő, kinek e hely részben tulajdona, ismerősünk volt. Rögtön elhatároztuk tehát, hogy a nemzeti vendégszeretetet fogjuk igénybe venni. E tulajdonság, a legtöbb — talán minden vadnép jellemző vonása itt még nagy mértékben fönmaradt — s az utasokra nézve egyik legfőbb előny. Nem lenne könnyebb, mint néhány ismeretség útján egy évig vagy tovább is ingyen élni vagy utazni Magyarországon. S a helyett hogy ez feltűnék, inkább szivességet teszünk azoknak, a kikhez fordulunk. Ez leginkább onnan van, mert fölösleges sok az életszükséglet, kivált a vidéken, és semmi értékök nincs. Vannak vidékek, a hol egy véka búzának az ára csak nyolcz garas. E jólét és olcsóság kevésbé származik a túlter-

melés, mint inkább a kivitel csekélyisége következtében; ennek az oka pedig az, hogy az ország kereskedelmi viszonyai még a legszomorúbb helyzetben vannak, ennek pedig ismét politikai viszonyok az okai. Tevékenységgel és jó intézetekkel Magyarország egyike lehetne Európa legelső országainak, ennek azonban ez idő szerint áthághatlan akadályok vannak útjában, melynek nagyrészt maga a nemzet az oka.

Nem is tudom hogyan kalandozhattam el ily messze a mi bonyhádi szép és jó háziasszonyunktól, sietek tehát nála látogatást tenni. A ház, habár földszintes, de magas és igen jól van berendezve, úgy hogy az Németországon is akárhol megállhatná helyét. A távozásról alig lehetett szó, úgy hogy minden rábeszélő tehetségünket fel kellett használnunk, hogy útunkat másnap reggel folytatbassuk. Ez mind igen szép, hanem még érdekesebb az, hogy háziasszonyunknál egy fiatal nő-földimre akadtam, s ez nemcsak hogy Németországból való volt, hanem Szászországból, s nemcsak Szászországból, hanem Drezdából. Ha még ehhez hozzátehetem, hogy igen csinos, kedves, jól nevelt nő, úgy csodálkoznom kelle e jelenség felett. Már előbb hallottam, hogy egy szászországi kereskedő bizonyos idő óta itt e vidéken telepedett le és hogy annak egy leánya is van, ki sok szép tulajdonnal bír. Pécsi háziasszonyom is sokat beszélt felőle. Szívesen tudakozódtam volna körülményei felől, ha az alkalom

megengedte volna. De részint nem akartam őt azzal szomorítani, hogy talán szerencsétlen eseményeket beszéljen el, részint alkalom sem volt hozzá, mert sohasem lehattunk egyedül. Nagy élvezet volt reám nézve, hogy ismét hallhattam drezdai módon beszélni, bár ő már sokat felejtett. Mivel kérdezősködni tőle nem akartam, így nem tudok egyebet, mint hogy neu-zelli születésű. Asztalhoz még egynehány nőszemély is jött, de ezeket kevésbé figyeltem meg. Zenével mulattuk magunkat egész tizenegy óra utánig, és mivel útitársaink reggel három órakor már felköltöztek, azért ki nem aludtam magam. A reggel igen hűvös volt, már tizennégy nappal előbb fagy is volt.

További utazásunk alatt semmi nevezetes nem történt velünk, de mégis némi észrevételeket akarok itt tenni, nehogy elveszsenek. Egy pusztán utaztunk keresztül, így nevezik azon vidéket, hol néhány mértföldnyi területen sem fa, sem bokor nem látható, annál kevésbé találhatunk épületet, tehát gabonát sem vetnek, egyedül csak kisebb vagy nagyobb fű nő a talaj minősége szerint. Az ilyen vidékek — pedig sok van ilyen Magyarországon, — egyedül marhatenyésztésre alkalmazható és lovakat, juhokat vagy leginkább szarvasmarhát tenyésztenek rajta. Az ily forma marhatenyésztés középpontját néhány ház képezi, mely szállásnak neveztetik, a hol a pásztorok családjai vonják meg magokat. Mellette nagy széna- és szalmakazlak állanak. Az előbbit leginkább tót

munkások kaszálják (nem Szlavóniából), kik messze földről jönnek ide, hogy tizenhetedrészért és kosztért mindennemű mezei munkát elvégezzenek. Így szántanak, aratnak stb. . . . Közelben egy harang is van, melylyel az etetésre vagy itatásra jelt adnak; egy nagy istálló is van, melyben ökröket hizlalnak. A marha ép úgy, mint a pásztorok, egész éven át nem jönnek tető alá. Télen a marhát a kazlakhoz terelik, hogy ottan egyenek, ha már a föld kemény. A pásztoroknak minden szombaton este egész hétre való ételmi szert visznek ki, mely kenyérből, hagymából, és szalonnából áll, melyből ők tetszésök és ízlésök szerint élnek; rendszeren nagy üstökben ételt főznek maguknak belőle. Az ásott kutak szolgáltatják a vizet, de gyakran nem elég. A teheneket épen nem fejik, a borjukat — kivéve a további tenyésztésre szántakat — fiatalon eladják, az ökörtinókat harmadéves korukban adják el, párja a körülmények szerint 100, néha 150 frton kél el, a hízlaltakat természetesen még drágábban veszik. Egy ilyen pusztá gyakran csak egy tulajdonosnak a birtoka, ki 1000—2000 darab marhát nevel azon, több gulyába osztva. Az első három év után évenként majdnem annyi darab marhát adhatnak el, a minő egy csorda, s ez egy igen szép s kényelmes jövedelmi forrás, mert a marhatenyésztés nem kíván sok fáradságot és utánjárást. — Csak a marhavész igen veszélyes. Egy ily járvány néhány év előtt útitársam atyjá-

nak mintegy ötvenezer forintnyi kárt tett a lovai, marhái és juhaiban. De azért neki talán még tizszer annyi birtoka van, mivel a nemesek itt vagy roppant gazdagok, vagy épen semmijök sincs. 60,000—80,000 forint évi jövedelem még valami nagyon közönséges, vannak családok, kiknek egy millió forint adósságuk is van, de azért igen jól állanak. — Semmi sem jobb, mint az út egy ilyen pusztán keresztül. Mindenki maga választ magának tetszése szerint, s úgy megy a sima fűven, mint akár az asztalon. Természetes, hogy annál unalmasabb a vidék, mert azon semmit nem láthat. Az emberek száraz marhaganéjjal tüzelnek és főznek, mert fát sok mértföldnyire még látni sem lehet.

Budán a legismeretesebb és legjobb vendégfogadóba, a Fortunába szállottam a várban. A vár akként függ össze az alsó várossal, mint Ortenburg Meisszen városával, vagy még inkább mint a Hradsin Prágával. Itt van a királyi palota is, egy igen nagy, szép kinézésű épület. Leopold főherceg, a császár fivére lakja, ki Magyarországnak nádora s így a legfőbb személy az országban, olyan helytartó-féle. Hivatali testületek úgy itt, mint Pesten is vannak, valamint a nemesség is e két hely között megoszlik; ez a társaságra nézve némileg kellemetlen. A két város együtt véve sokkal nagyobb, mint Dréžda és Neustadt együtt, Pest sokkal szebb is. Itt most egy rakás új ház épül és igen jó alakban, úgy hogy idővel egy kis

Berlinné nőheti ki magát, olyan tágasak és szélesek utczái és terei. Mivel Pesten jelenleg épen vásár van, ez még növeli az élénkséget, épen olyan nagy lárma és tolongás van, mint a lipcsei vásárokon, csak hogy itt a vásártér sokkal szebb. Oly sok szép bolt és válogatott kivált külföldi áruk azonban itt nincsenek. A pesti kávéház még a legszebb, a mit e nemben idáig láttam. Ez földszint van és több szobából áll, de már az első — mindjárt a bemenetnél — valóban pompás. Ez egy kis négyszögű terem, egy-egy oldala talán tizenöt lépés lehet, négy bolthajtással, melyek a középben négy oszlopon nyugsznak. Ugy ezek, mint az összes falak és a boltozat márványból vagy gipszből vannak; én úgy gondolom, hogy inkább különböző színű gipszösszetételből. A négy bolthajtásról négy új divatú kristály gyertyatartó függ alá a l'Arabeske. Egy gazdag díszítésű ízléses kályha harmonikusan egyezik meg egy hasonló nagyságú fali órával. A teremben három billiard van. Az egyik oldalon van a buffet, a hol — mivel a négyszög egyik oldalát áttörték — mindent láthat az ember, midőn valamit készítenek, e mellett egy fülkében ül egy választékosan öltözött fiatal hölgy, egy kedves kis íróasztal van előtte és beszedi a pénzt.

Az első nap sehova nem mentem, csak Fridrichhez, hogy gyűjteményeimet megnézzem, a melylyel van okom megelégedni. E nyáron nagyon sok és ritka rovar gyűjtöttünk, pompás

madarak is vannak Magyarországon, mint most az itteni gyűjteményekből láthatjuk, de ez évben kevéshez juthattunk közülök.

Másnap meglátogattam báró Podmaniczkyt, kihez Drezdából vagyok ajánlva, s a ki kényes helyzetemben már idáig is sokat tett értettem, de nem találtam otthon. Mivel ma vasárnap van, tehát délután állathec, is van Pesten. Oly barbárnak tetszett nekem mindig ez a szórakozás-nem és mégis elhatároztam magamat, hogy életemben legalább egyszer megnézem. Az amphitheatrum, a melyben tartatni szokott, egy kerek épület, melynek közepén egy egyengetett térség szabad ég alatt van, ez körülbelől 40—50 lépés átmérőjű lehet. E fölött három sorban páholyok vannak egymás fölött, és pedig minden sorban 45, minden páholy körülbelől három rőf széles. A földszinten csupa csapóajtók vannak, melyek a vadállatokat zárják el. A közvárákozásnak legméltóbb tárgya tulajdonképen az, midőn a heczmester egy felbőszült ökörrrel viaskodik s azt egy késsel leteríti. Ezenkívül még más vadállatokat is ingereltetnek kutyákkal, de nem oly mértékben, hogy akár az állatoknak, akár a kutyáknak ártana. Először két medvét vezettek elő, melyek egy ideig együtt játszottak, majd kutyákkal ingereltették, de egymásban semmi kárt nem tettek. Némiképen komolyabban ment azután egy másik idősebb medvével, mely egynehány jókora csapást osztogatott, de mivel sem fogai, sem kör-

mei nincsenek, ez sem tett sok kárt, s ha komolyabban menne már a dolog, a kutyákat visszahívják. Azután jött egy ökör, mit néhány vörös ruhába öltözött ember, kik a középben az ökör felett voltak felkötve, ingerelt s valahányszor az ökör a levegőben ide-oda kapkodott, ők fittyet hánytak — mit az utóvégre rossz néven vett. Ezután kutyákat bocsátanak reá, melyek igen ügyesen mindjárt fülébe kapaszkodnak és harapják, úgy hogy meg sem mozdulhat, csak keservesen bőg. Szomorú ezt nézni és hallani. Ha egy ideg hagyták, ezután eleresztik. Utána egy farkas jön, mely a kutyákkal viaskodik, épen úgy a vad-disznó. A legszebb volt még egy jól megtermett tigris, illetőleg leopárd. Egy kost bocsátottak hozzá, melyet mindjárt megragadott a nyakánál fogva úgy, hogy a szegény állat a félelemtől egész néma lett s a tigris kényszeríté, hogy mellette menve, kísérje be barlangjába, hol a szegényt valószínűleg széttépte és felfalta. Végre jött a bika, melyet már arról is fel lehetett ismerni, hogy szarvain két fagolyó volt, nehogy a vívót átszúrja; így csak döfhetett. Egy idő előtt egy heczmester azzal dicsekedett, hogy ő a bikát ily golyók nélkül is leteríti, a bika azonban nem ismerte a tréfát és úgy átdöfte a szegény heczmestert, hogy két óra múlva belehalt — s mindez a városi közönség szemeláttára történt. E bikát is különféle útonmódon feldühösítették, végre fellépett ellenében a heczmester, ki trikóban volt, bőrnadrág rajta,

kerek kalapja zöld tollakkal volt diszítve s angol csizmák a lábain. Jobb csizmaszárában egy vadúszkést rejtett el. Először egy bottal ingerelte, majd kavicsot és homokot szórt a szemei közé. A bika haragos volt, fújt és toporzékolt, sokáig nem akart támadni, de néhány perczel később mégis rárohant, — ez is borzasztó pillanat volt. A heczmester a helyett, hogy elkerülné, kiválasztja a kedvező alkalmat, s midőn a bika épen döfni akar, megkapja balkezevel a balszarvát, s fölveti magát a bika baloldalára s jobb kezével mindjárt megragadja a jobb szarvát is, így hurczoltatja magát egy ideig a bikával, kötekedik vele, a mennyire csak lehet. Erre jobb kezével a csizmaszárába nyúl a kés után, kihúzza s a bika szügyébe mártja, mire ez abban a pillanatban összeesik. Ez a veszély, a gyilkolásnak ez a néme, a vér, a haldokló állat — uram isten, miképen lehet e fölött mulatni, és még ezért pénzt kiadni. Kis összeg ugyan, de elég lenne egy éhező családot egy, sőt több napra is fentartani. Én az ókori pogányság maradványának tekintem e játékot, melyet keresztény államokban nem kellene megtűrni. És hol találjuk mégis? Épen ott, hol a szenteskedést leginkább affektálják.

A színház, melyet szintén ez estén látogattam meg, kicsiny, sötétes és alkalmatlan. Ama helyet, hova fiatal emberek járnak, első földszintnek hívják; de itt alig van ötven szabad hely, a többi zárt, vagy részben bérelt, részben előre meg-

rendelt hely; különben pedig szokás, hogy egyedül nők használják. Mivel egy kissé későn jöttem, három órán át állanom kellett. E kellemetlenséget mégis némileg elfelejtettem az előadás folyamában, a mi valóban igen jól sikerült. Csak egy társulat van, a mely Budán és Pesten játszik, napnap után fölváltva operát és színművet ad, s a legjobb középszerűek közé lehet sorozni.

Tegnap találkoztam végre báró Podmaniczkyval; kicsiny, púposhátú férfiú, de még sem kellemetlen kinézésű, hanem tele észszel, tudománnyal és képességgel. Ő lutheránus, mint Magyarország nemességének nagy része, Göttingában tanult, azután Európa legnagyobb részét a legalaposabban átutazta, igen sok nyelvet beszél, s a mint megítélni képes vagyok, mindegyiket jól; mesterien játszik a zongorán, alaposan érti a zenét, nagy látköre van a tudomány, művészet, irodalom, politika és kereskedelem terén és helytartó tanácsos a kereskedelmi osztályban, hozzátartozik a színház is. Ily jeles tulajdonságok mellett nagyon mulattató s azért rendkívül szeretik is. Nem kívánhattam volna magamnak jobb ajánlást. Este elvezetett egy társaságba, hová rendszeren szokott járni, Schenstein udvari tanácsosnéhoz, ki nem egész fiatal, de igen kedves asszony és a legjobb társalgási modorú. Igen nagy kedvelője és pártolója a zenének, maga is játszik zongorán, de sokkal magasabban a műkedvelés határain felül, egész virtuóz. Ugyanis alig van valami

nehezebb, mint Mozarttól egy kettős szonátát eljátszani, s ezt ő egy fiatal Haller grófnővel úgy eljátszotta két pompás zongorán, hogy valóban mindent csak dicsérni lehetett, de semmit sem kifogásolni. — Nem is lehet jobban játszani. A grófnő, ki csak tizenöt éves, még nagyobb tettszést aratott, mert bizonyos, hogy csak huszonegy óra óta tudja a darabot játszani. Kedves szőke leányka, élénk és eszes. Atyja alelnök és titkos tanácsos, egy valóban kedves, udvarias férfiú. Egy másik virtuóz, és mégis csak műkedvelő volt Hering bankár Bécsből. Ez akármikor karmester lehet, ha akarja. E zeneestélyen, mely tíz óráig tartott, mintegy 20—30 tagból álló, igen kellemes társaság volt együtt, kikkel ezen alkalommal meg is ismerkedtem. A fiatal Almási grófnő szépségre nézve messze felűlmulta a többi hölgyet, s alkalmasint a városban is ő a legszebb; egész Heloiseszerű arcz, a többi tulajdonairól nem tudok ítéletet mondani, mert nem hallottam őt beszélni. Ma egy püspöknél ebédeltem, de ez a püspöktalár alatt a legélvgyóbb világfi, s mint ilyen, fölér akármely jeles társalgóval. Kikocsiztunk később Pestre, a vásárt megnézni, hol egy sereg beaumonde sétálgatott; este pedig a színházba, hol ismét állanom kellett, de ez úttal az előadás e körülményt velem nem feledtette. Nem sokára egy új színház fog itt épülni.

Buda, 1793 deczember 17-én.

Látogatások, ebéd, színház, játék és vacsora — ezek néhány hét óta az én legfőbb teendőim. Azt hittem, hogy e fényűzést már el is feledtem s nem is lenne csoda, mégis meglehetősen jól megy. Sőt egy kihallgatás is a császár öcscsénél, Leopold főherczeg nádornál, igen szerencsésen ütött ki. De mégis kénytelen vagyok előbb neked az itteni egész társadalom életéről egy rövid rajzot nyújtani, hogy ezzel az én helyzetemről is biztosabb képed legyen. Budát Pesttel egy hajóhid köti össze, a mely 700 lépés hosszú. Mindkét városban külön körülbelül 50,000 ember lakik, a nemesség mindkettőben szétszórva lakik, de mégis többen vannak Pesten és gazdagabbak is, így pl. a fiatal gróf Károlyi évi jövedelme háromezrézes forintra megy. Ötvenezertől százezer forintig terjedő évi jövedelem valami nagyon közönséges. Mindkét helyen vannak országos hivatalok és még másfélék is, de a legtöbb mégis Budán van és pedig a várban, mely egymagában is egy várost tesz ki a hegyen. Hossza egy jó negyedóra járásnyi, szélessége pedig négy-öt utcányi s a többi utcák és utak által, melyek amphitheatralis alakban vannak a hegyre építve, összefügg a város többi részeivel, minők pl. rác- vagy görögváros, Krisztinaváros, Viziváros, Ujlak stb., de a melyek elég rosszul és szűken vannak építve. Ezek egy jó fél-

óra járásnyi hosszúságban vezetnek a folyó mentében, szép kilátást nyújtanak, mivel megettök halmok és hegyek emelkednek, melyek szőlővel vannak beültetve. Ez alsó városrészekben a nemesek közül senki sem lakik, hanem csak a polgárság. A várhegy oly meredek, hogy a kereket meg kell kötni, ha lefelé jövünk. Már ez is némileg nehezíti a közlekedést. A helytartóság vagyis a kormány, a legfőbb politikai hatóság a várban székel, tehát a helytartótanácsosok is. Ennek elnöke Judex Curiae nevet visel s a közéletben is úgy hívják, ez gróf Zichy (kimondva Szihtschi). Ő az első ember a városban a nádor után — olyan, mint nálunk az első miniszter. — Háztartása is a legelső minden tekintetben, én legalább is 3—4-szer vagyok itt hetenkint. Utána jön az alelnök, gróf Haller, kinél szintén igen jókedvű s épen nem tartózkodó urakat láthat az ember. Természetes, hogy van még egy egész sereg nemes család, de ezeket kevésbé keresik fel s a hova bizonyos okok nélkül ritkán megy az ember. Pesten szintén van egynehány ilyen hely, de ha az ember Budán lakik, ezek messze esnek tőle. E miatt a pestiek ritkán jönnek hozzánk. Még egy ház van itt, a mit kivált a fiatal emberek látogatnak sűrűen, a Schenstein udvari tanácsosnéé. Itt a legfesztelebbül érezheti magát az ember, mert szívesen látják a nap akármely órájában, bárminő öltözetben. A nők általában véve igen műveltek és jól öltözködnek. A nemesek között sokkal több szebb

és kedves asszony van mint nálunk, kivált arczaik kifejezésteljesebbek; több a barna mint a szőke. A középosztályt egymértékűnek vehetjük a mienkkel, de a köznép nálunk sokkal szebb és tisztább. Nehéz volna itt morális nevelést kívánnunk, midőn az még Bécsben is oly hátra van. Sőt Prágában is csak most kezd az a mi szomszédságunk következtében életbe lépni.

Habozás nélkül mondhatom, hogy a mi polgárlányaink jobban vannak művelve, mint az itteni hölgyek legnagyobb része s e miatt a szokásos társalgási hang eléggé szegényes. A férfiak legnagyobb részéről is kevésbé mondhatunk jobbat, kivált a fiatal emberek rendkívül könnyelműek. E könnyelműség azonban mégis tetszik, kivált a másod-, harmadrangú nőknek. Mint igen ritka jelenség, az is megérdemli a felemlítést, hogy a legfőbb körök legszebb és legifjabb asszonyai magok között egy szövetséget kötöttek, a melynek célja, hogy maguk körében csak feddhetlen szokásokat tűrjenek, becsületességet, szorgalmat és ájtatosságot gyakoroljanak. Ezek leginkább Pesten találkoznak, dolgoznak és társalognak; csak szolid, tehát igen kevés férfinak a látogatását fogadják, mert a fiatal emberek tudják, hogy itt kevés szerencséjük akad. Báró Podmaniczkyról pártatlanul elmondhatni, hogy a legtöbb és legkülönbözőbb tudományágakban nagy jártassággal bír, azért némileg zárkózott természetű. Ő mutatott be engem általánosan minden társa-

ságban, azután ismétellem látogatásaimat a hol akartam.

Míg a közlekedés Buda és Pest között teljes volt, addig én is elég gyakran átjöttem, de most . . . igen, neked tudnod kell, hogy mi szüntette meg e közlekedést. Tehát így áll a dolog: a hajóhidat az egész éven át használják egész télig, míg a jégzajlás kezdődik. Ekkor tehát el kell bontani, nehogy a jég kettészakítsa, a mi különben úgy is elég gyakran megtörténik, mint pl. ezelőtt tizennégy nappal is. Ha már egyszer a hajóhid szét van szedve, akkor csak tavasszal állítják vissza, midőn a jégzajlás megszűnt. Időközben a repülőhidat, vagyis az u. n. hidast használják, de ezt sem mindig, és ha jég van, épen nem. Ezután már csak csónakkal lehet oda vagy visszautazni. — Míg a jég gyenge, addig az utazás nagyobb csónakokkal történik; egy-egy csónakba 30—40 ember fér s rendszeren négygyel közlekednek. Ha az átkelést az úszó jégdarabok nem akadályozzák, úgy öt percz alatt a másik parton lehetünk; de ha jégár van, úgy az átkelési időt épenséggel meg nem határozhatjuk. Egy óráig, sőt tovább is eltarthat, olykor a jégdarabok több száz lépésnyire is magokkal ragadják a csónakot a folyamon. Néha erősen megakad a csónak a jégdarabok között s csak hintázó mozgás által lehet közülök menekülni, mit az utasoknak közösen kell végrehajtaniok. Ha a jégzajlás még erősebb, úgy csak egészen kis csónakkal

lehet átkelni, a melybe alig egy-két ember fér s ezeknek is le kell feküdniök. Ha útközben egy nagyobb jégtáblához érkeznek, kiszállanak, a csónakot a jégtáblán átvontatják s a másik oldalán ismét a vízbe eresztik, különben pedig igyekeznek a jég között úgy átvergődni, a mint csak lehet. Ez azonban eltarthat két vagy három óráig is, s hozzá, kivált még éjjel, igen kellemetlen, veszélyesnek is látszik, de alig ha lesz az, mivel szerencsétlenségről még nincs példa. Nálunk nehezen szánná reá magát valaki ily utazásra, míg itten gyakran egy bál miatt megtörténik. Végre ha megállott a zajlás és átfagyott a folyam, a jégen át járnak gyalog és kocsin úgy mint nálunk. Az éghajlat és a folyam szélessége aligha megengednék ezt, ha nem lennének a folyamon szigetek.

Egy pár hideg nap, mely alatt erősen fagyott és havazott, ezelőtt 14 nappal megindítá a jégzajlást és kettészakítá a hajóhidat; ezért szétszedték, ámbar azóta enyhe időjárás állott be, mely ismét elolvasztott mindent. Azért írom meg neked ezt a téli vízi utazást, mivel alig hiszem, hogy az Európának többi fővárosai valamelyikében így lenne. Most megismertetek néhány házzal, a melyekben megfordulok. Először is a gr. Zichyével. Ez egy szép, igen okos, élénk férfiú, körülbelül 40 éves, tehát még igen fiatal az ország első állására. A legfontosabb ügyek az ő vállain nyugosznak, de ezt észre sem lehet venni, oly jókedvű és gondtalan a társasá-

gokban. Igen szereti a zenét is, maga is szépen énekel s minden szép operának a partitúrája megvan nála. Ezek közül énekelnek, ha nála társaság van, mivel a szalonban egy szép zongora is van, mint majd minden jobb háznál. Felesége született Khevenhüller hercegnő, magas, igen szép természetű. Igen szép, kifejezésteljes arcza van, igen művelt modora s hozzá magas és szép hangja. Igen sokat ír, olvas és dolgozik, kivált köt és pedig a legnagyobb tökélylyel, mindenben igen pontos és rendes. Egy rakás szép gyermekök van s ezeket igen jól nevelik. Már állásuk hozza magával, hogy nagy házat vigyenek. Egy idő óta minden kedden és vasárnap estén vacsorán vagyok náluk, körülbelől huszonnegyed magammal, többnyire ugyanazok vagyunk mindig. Hét óra-
kor szoktam odamenni, nyolczkor mindnyájan együtt vagyunk, a legtöbben játékhoz ülnek, a hölgyek kézimunkával foglalkoznak, néhányan a zongorához is ülnek s játszanak kiki a hogy tud. Leginkább kiválik egy fiatal ember, mesterien játszik a zongorán, alaposan érti a zenét és egész operákat megtanúl, pl. a Varázsfuvolát könyv nélkül tudja. Míg a játék folyik, leginkább én énekelek s velem még egy pár nő is. Ha a játéknak féltiz óra tájban vége van, többen is csatlakoznak hozzánk, még az országbiró is velünk énekel s ekkor egyes jó operákból egész részleteket adunk elő. Ezután röviden megvacsorázunk és tizenkét óra tájban mindennek vége van. Néha

nem este megyek át, hanem mindjárt ebéd után. E házban a legmagasabb francia társalgási hang uralkodik. A grófnő maga Párisban nevelkedett, huzamosabban időzött a királynéval a francia udvarban s ennek következtében kitűnően beszél francziául, de — mint itten általában — rosszul németül. Ellenben a gróf Haller házában egészen német szokások uralkodnak. A gróf maga igen szorgalmas és ügyes munkás, hivatalában igen buzgó, de azért a társaságban is kellemes. A grófnő is jó asszony, vig, fesztelen, — leginkább otthon, azért szívesen lát magánál társaságot. Itt leginkább játszanak, ezelőtt igen nagyban, most már nem annyira. Nekem is részt kell vennem néha a játékban, de ha nem veszek részt, akkor két kedves leánynyal töltöm az időt. Az egyik a házi kisasszony, egy igen jó, kedves gyermek, még csak tizenöt éves, egészen őszinte, természetes, mert még el nem rontották a társalgási fintorgatások. Ő is mesterien játszik a zongorán, alaposan tanulja és úgy még sokra viheti; nagyrészt zongorával mulatjuk magunkat.

Még sehhol sem vettem úgy hasznát kevés zongoratanulmányomnak, mint itten. Ezenkívül a kisebb leányok számára még egy nevelőnő is van a háznál, ez is kedves szép leány. Itten néha délután, néha este szoktam megfordulni, ha a színházban nincs előadás; de gyakran a színház után is ellátogatok és ott maradok 12-ig, vagy néha éjfél után 1 óráig is. Most jön a harmadik

ház, a Schensteinéké. A bel esprit-nek egy neme uralkodik itten. Az úrnő művelt, finom, csupa tárháza a képességeknek s ezek között első helyen áll a zongora. Csakugyan ritka tökélyvel játszik, még nem hallottam így játszani, hozzá még kellemesen énekel is, vagy az éneket kíséri zongorán, mint akár egy karmester; a rajzolásához is igen ért. Férje egy szorgalmas udvari tanácsos s mivel mindketten az alsóbb nemességhez tartoznak, leginkább állásukbeli néhány férfiú szokott hozzájuk járni, legnagyobbbrészt pedig fiatal hivatalnokok. Ugy tekintik e helyet, mint a hol minden szabad pillanatot kellemesen lehet eltölteni, azért nem egykönnyen múlik el nap, hogy nálok társaság ne lenne, én pl. akármely órában felmehetek, ha kedvem van zongorázni és mindjárt hozzá is ülök. Bókról itten szó sincs, kötelezettségekkel sincs összekötve, mert ők az embert soha nem kérik semmire. Még több ház is van itten, a hol fésztelenül érezheti magát az ember, de nekem alkalmam nem volt és nem is kerestem, hogy velök ismeretséget kössek. Természetes, hogy Pesten is egy sereg kellemes ember van, de ezekkel még kevésbé ismerkedtem meg. Ha az egész telet itten tölteném, úgy átmennék lakni Pestre, különösen azért, mivel az országbíró is ottan szokta tölteni a telet.

Most még néhány szót az én magánlakásomról. Itt létem első idejében magánlakást kerestem, de nem volt található, vagy ha volt, hiány-

zott benne vagy az ágy, vagy valami bútor stb., azért a Fortuna szálló fogadásával egyeztem meg és ezután itt is maradok. Ebédet és vacsorát table d'hôte szerint eszem, de senki más nem jön, mint fiatal kormányhivatalnokok, kik a társaságokban is fő szerepet játszanak s közöttük igen vigan folyik az idő. Ebéd alkalmával öt tál étel borral és kenyérrel nem kerül többre, mint fél forintba, vacsoránál adag szerint fizetek.

Az itteni színház elég szép, körülbelül olyan mint a drezdai, mégis valamivel kisebb. Szereplők és énekesek egészben véve középszerűek, némelyek nagyon jók, mások nagyon rosszak. Egy nap itten játszanak, másnap Pesten, de ez utóbbi helyen a színház berendezése nyomorúságos. Akkor nap, midőn Budán színművet adnak elő, Pesten magyarul játszanak. Leginkább nagy és csupa jó darabokat játszanak. Legfigyelemreméltóbb a Varázsfuvola előadása. A basszus-hangra, mely pedig ez operánál nagyon lényeges, a legjobb énekesek egyike van itt, a minőt eddig életemben hallottam, s hozzá ez énekes még magas tekintélyes férfiú is, a ki mint a nap papja rendkívül jól veszi ki magát s e szerepet nem is lehetne már jobban betölteni. Annál középszerűbb volt a többi szereplő és a zenekar, mégis az egész igen kedvező sikert ért el. — A szokásos belépti díj a földszíntre két huszas vagyis tíz garas és nyolcz fillér, de bérelni lehet tíz előadásra három frtért, a mi valóban igen olcsó. Ha valaki már isme-

rős a személyekkel, kevés időt tölt a földszinten, hanem látogatásokat tesz a páholyokban. Az előadás rendszeren hét órától tízig tart, hosszabb darabok azonban 11-ig is eltartanak.

Tegnap egy hete voltam a főhercegnél kihallgatáson, ki előbb Bécsben volt. Először bemutatattam magam a főudvarmesternél, gróf Szapárynál, azután vasárnap délelőtt fél tíz órakor mentem a nádor lakosztályának előszobájába, hol a magyar nemes testőrségnek őrségre kirendelt pár tagját — mivel 12 közülök folyvást itt van — találtam és a két kamarás egyikét. Az utóbbi megkérde nevetem és rögtön bejelentett, mire mindjárt bebocsátattam. A főherceget egy előszoba felében találtam. A nádor igen magas, talán nyolczvan hüvelyknyi is van, karcsú és jól megtermett, de a magyar ruha jól áll rajta. Most 21 éves, kellemes arczkifejezésű, mely egy csepp zavart sem árul el. Kérdezősködött ez országban való utazásom felől, beszélgettünk az ország sajátságai, előnyei és lehető előhaladása felől, még nővéréről, valamint a mi Antal herczegünkről is összevéve talán egy félóráig, mire én magamat ajánlottam. E fiatal ember törekvései miatt, melylyel az ország javára dolgozik, odaadásaért, mit a hivatalos ügyeknek szentel, éles belátása miatt, melylyel mindent megítélni szokott, és kitünő erkölcsi tulajdonai végett rendkívül becsülendő, de imádja is az egész nemzet.

Legközelebb egy nővel ismerkedtem meg, ki

előttem váratlan és feltűnően figyelemreméltó. Egy nő, ki öt éven át nem volt kevesebb, mint Madagaskár kormányzónője. Nem olvastad még gróf Benyovszky kalandjait? ki orosz fogságban Kamcsatka félszigetére jutott, hogy ottan czobolymenyétre vadászson, ott megfoghatlan ügyességgel a várat, hol őrizték, elfoglalta, azután a kikötőben egy hajót kerített hatalmába s azon a többi fogolylyal Chinába menekült. Mindezt olvasnod kell, mert nagyon érdekes. Ezután Franciaországba jött s onnan ismét Madagaskár szigetére küldték. E férfiúnak a feleségével ültem szemben egy multkori ebéd alkalmával. Kés és villa kiestek kezemből, midőn ezt megtudtam. Ebéd után jól kikérdeztem és ő elég terjedelmesen elbeszélte sorsát.

Pécs, 1794 februárban.

Itt ülök ismét fészkemben mintha el sem utaztam volna. Az utolsó négy hét Budán elég unalmas volt. Miután mindent ismerni tanultam, úgy éreztem, hogy kevés ember van a kivel elég jól találom magamat, a mit különben egy idegen országban kivánni sem lehet; de még ezeket sem láthattam mindig. Aztán idegen helyen, hol az ember nincs berendezkedve, sok olyan órája van, a melylyel nem tudja, mit tegyen. Volt alkalmam még két álarczos bált is megnézni, egyet Budán, a másikat Pesten. Mi sem hasonlít inkább egymáshoz, mint ilyen mulatságok; itt sem vehet-

tem észre semmi feltűnőt, olyat, a mi nálunk is ne lenne megengedve. Mivel a sarkantyú a nemzeti viselethez tartozik, tehát az álarczosbálba is sarkantyús csizmával jönnek. Természetes tehát, hogy kivált az itteni igen heves táncz közben sok ruhát összetépnek s a nők bokáit meg-megsértik s habár belátják ennek illetlen voltát, még sem hagynak fel vele. Azonban meg kell vallanom, hogy vannak, kik részben a hosszas gyakorlat következtében annyi ügyességre már szert tettek, hogy fölfegyverzett lábaikkal sem téznek kárt tánczosnőkben, részint — kivált a belátóbbak — oly sarkantyút viselnek, mely már alakjánál fogva sem árthat. — Kevésbé tartom megbocsáthatónak azt a szokást, hogy fegyverrel is jönnek az álarczosbálra. Mivel a nemesnek egyedül van ama joga, hogy kardot viselhet s ettől semmiféle alkalmal sem akar megválni, tehát ekkor is élni akar jogával. Te tudod, hogy az idegenek, kik a mi zöldségünket akarják megnézni, kötelesek előbb, nehogy valamiben kárt tegyenek, oldal-fegyveröket, botjaikat az előteremben letenni. Midőn gróf Zichy országbiró néhány évvel ezelőtt Drezdában volt, tőle is ezt kívánták, mire ő azt felelte, hogy egy magyar még soha nem tette le kardját, s inkább visszament volna, ha — tekintettel állására — ezt nála meg nem engedik. Ezt ő maga beszélte el nekem. — Mégis kevés kardot láttam az álarczosbálon, mert magok is kellemetlennek találják. Különben épen nincs kötelezve

senki, hogy álarczosan jelenjék meg. Egy papirlapocská vagy egy kártya a kalapon és főkötőn, már tökéletesen elég a metamorphosishoz, s ez is tulajdonképen csak a nádor végett van, hogy ne feszélyezze őt, ha a jelenlevők az irányában való szertartásosság alól felmentik magokat. — A bálterem mint Pesten úgy Budán is elég nagy s képes 6—800 személyt is befogadni. A feltűnően szép phantasia-maszkok igen ritkák, hanem annál gyakoriabbak a szép arczok és alakok. Nem emlékezem, hogy a világ valamely helyén egyszerre ennyi sok szép nőt lehetne együtt látni, mint itt. Drezda és Lipcse e mellett elbujhatnak. S azonkívül alak és szín annyira különböző és változó, hogy mindenféle ízlés megtalálhatja a magáét. Ez alkalmasint a különböző nemzetiségek serege következtében van így, melyek Magyarországon együtt élnek. Az, hogy semmiféle más táncznem nincs szokásban, mint a folytonosan váltakozó menuet és valczer, azt egy felnémet kissé egyhangúnak fogja találni. Egy quadrillet rendezni, egész tanulmányt igényel, s a hól lehetséges, még próbát is. Itt majdnem senki sem ért hozzá, s a nagy tömegben megjelenő köznép, mely a finomabb vendégek közé keveredik, igen megnehezíti, hogy az ember egy válogatottabb táncznemben gyönyörködhessek. De még magyar tánczot is járnak. Ez egész sajátoságos táncz. A zene minden más zenétől nagyban különbözik, igen érzésteljes, gyakran lágy, majd megindító. A cigányok hiresek arról,

hogy a legjobban huzzák s én mindenkor nagy gyönyörrel hallgattam. A táncz hasonlít a kozákokéhoz, de a sarkantyú pengése elengedhetetlen kíséretül szolgál. Sajátságos az is, hogy néha egyedül férfiak tánczolnak együtt, ketten vagy többen is. Sok ügyesség kell hozzá, hogy a szükséges mozdulatokat megtegyék a nélkül, hogy sarkantyúikkal egymást meg ne sértsék. E táncz tehát egyik oka annak, hogy a sarkantyú még az álarczosbálon is elengedhetetlen. — A belépti díj egyénekenként egy forint, de előre fizetéssel az egész farsangra is csak ugyanannyi. E mulatságok Pesten sokkal vigabbak, mint Budán, valószínűleg azért, mert itt a vagyonos középosztály száma nagyobb, meg az egyetem is Pesten van. De legyen most elég a tánczról.

Szivesen utaztam volna most is társaságban, de ez lehetetlen volt. Ha a szekerem itt lett volna, úgy az alispán rendeletére kaphattam volna előfogatot (a mi mégis előnyösebb, mint a posta), s az utasok segítségére kivált ily kedvezőtlen időben engedélyezik. De mivel szekeremet Pécsre visszaküldtem, így most kénytelen voltam egy szekeret bérelni 24 forintért, a mi olyan drága, mint körülbelül nálunk. Mivel az itt időzés utóvégre már unalmassá vált, az elválás nem volt nehéz, de kellemetlenek a búcsúlátogatások. Január 24-én indultam el és e hó 4-én érkeztem ide.

Pécs, 1794 február 20.

Távollétem alatt ismét kedves szép fiatal asszony érkezett ide katonatiszt férjével. Mindjárt megismerkedtem velök s rövid idő alatt jó barátság fejlődött köztünk. A férj igen ügyes tiszt s Magyarország felől alapos ismeretei vannak, tehát tőle is tanulhatok valamit. A tanulásról jut eszembe, hogy jelenleg ismét egy újabb nyelvet tanulok, a mely ez országban igen divatos, a ráczot vagyis illirt. Remélem, hogy négy hét alatt meglehetősen elsajátítom. A magyar nyelvvel már eléggé boldogulok.

Szegeden, a Tiszánál 1794 május 31.

Levelezésünkben a leghosszabb hallgatás az volt, melyet most török meg. Már régebben írtam neked, hogy a mocsáros vidékekre akarok menni a vízi madarakat felkeresni, s már akkor e helyet választottam ki központnak. Búcsúzásom Pécestől reám nézve nem volt közönyös. Bizonytalán hizelgő volt reám nézve tapasztalni azt, hogy egy olyan helyen, hol hat hónapnál tovább időztem, tehát az emberek megismertek, elutazásom alkalmával eléggé sajnáltak. Az első állomáson a postamester már majdnem öt éve volt hivatalban, és — mint biztosított — én voltam ez idő alatt az első utasa. Hogy egy darab utat meggazdálkodjam, felfogadtam lovait harmadfél állomásnyira egész

Battonyáig. De a postakocsisom felültetett, mert a mint odaérkeztem, megtudtam, hogy ott posta-állomás nincs, s az első is csak a túlsó parton egy mértföldnyire van. Szerencsémre egy megyei biztos volt ott, és miután megmagyaráztam neki, hogy ki vagyok, városi lovakkal mindjárt kíségtetett. A Duna itt még egyszer oly széles, mint Drezda mellett az Elba s hidasokkal járnak át rajta. Bezdán, a hova mostan jutottam, az első hely — Pestet kivéve — a Duna másik oldalán, hol megállapodtam. A folyamom inneni és túli vidékek sok dologra, de leginkább a jellemre, szokásokra és népességre nézve nagyon különböznek egymástól. Az itteni oldalon az ó-magyarország lényege még sokkal vegyületlenebb, mint Pécs körül, a hol minden helyen, kivált a nagyobb városokban, mint Budán, Sopronban, Székesfehérváron, Pécsen stb. leginkább német szokásokat keverték bele. Bezdán mindjárt az első helység, a mely roppant terjedelmű pusztáival — melyeken szarvasmarhát tenyésztenek — a többi ily nemű helyeket felülmulja. Az egész vidék legelő, melynek termékenysége oly nagy, hogy jó években embermagasságú fű nő rajta; nagy szárazság idején azonban néha a marhának is alig van mit ennie. Körülbelül 2—3000 szarvasmarha van itt, továbbá juhok, lovak, sertések s mindez egyetlen uraságé. Egy ilyen gazdaságban van egy számadó, és ennek több alárendeltje, kik hasonlóan aligha valamivel jobban élnek,

mint marháik. Ezelőtt aligha volt az embereknek rendes lakásuk, legfeljebb kunyhó vagy ilyesféle; de most már a juhásznak is elég jó állandó lakása van s itt-ott gyakran lehet kisebb házakat is látni. A pusztá főrahelye a szállás. Innen visznek ki hetenkint a juhászoknak kenyeret, szalonnát, főzeléket a legelőre. Hús úgy is elég van, mert a nyáját nem lehet mindig pontosan számon tartani. Különben a farkasok igen jó kifogásúl szolgálnak nekik. Legjobban szeretik ez emberek a fiatal csikókat. E pásztorok vad életmódja gyakran az utasra nézve is veszélyes, a gyilkolás nem esik nehezökre. Félreeső csárdákat nagyon veszélyes éji szállásul választani, ha az ember egyedül van és nincs fölfegyverkezve. A ki itt nem tud magyarul, az igen kellemtelenül érezi magát. Most már eléggé folyékonyan beszélek. Szerencsére a köznép oly jól sőt még tisztábban beszéli a nyelvet, mint a legelőkelőbb emberek. Még a nagy komondorok is, melyeket ez emberek a marhák mellett tartanak, igen félelmesek; kivált, ha éjjel négy-öt ilyen vad dühösen csikorgatja a fogát. Oly nagyok, akár a farkas, bodrosok és fehérek s a mi lovainkat bizonynyal kihoznák a türelemből; de az itteniek, úgy látszik, már megszokták, mert habár szájaik felé ugranak is, de még sem félnek tőlök. Szántó föld a pusztákon csak annyi van, a mennyi a kenyérre épen elég, de mégis úgy hiszem, hogy itt-ott a lakások körül dohányt

is természetnek, melynek tenyésztése sok száz-ezer forint jövedelmet nyújt az országnak. —

E megyé egyike a legnagyobbaknak Magyarországon s bizonyosan van fél olyan nagy mint a szász választófejedelemség, de kevésbé népes. A fele kincstári birtok, a másik fele pedig nagy családoké, kik jövedelmeiket nagy városokban költik el, továbbá egyes városoké, melyeknek aztán a tanácsurai élvezik e jövedelmet. Visszatérek azonban utazásomra. Bizonyos okok arra kényszerítettek, hogy gyorsan utazzam. Éjjel-nappal utaztam s márczius 3-kának reggelén hat órákor indulván el Pécsről, már másnap délután négy órákor Szegedre érkeztem, mely az előbbi helytől körülbelől 24 mértföldnyire van. A legfigyelemre méltóbb esemény volt ez utam alatt az, hogy egy koburgi nővel találkoztam, ki nagybátyját jött látogatni Zomborba s itt a postamesternél lakott. Még semmit nem vesztett a szászországi nyelv-járás és szokások jellegéből, mit jól esik ily távoli vidéken tapasztalnom. Amaz óhaját, hogy jobb volna odahaza, reá nézve nagyon természetesnek találtam.

Szabadka, mely hat mértföldnyire van Szegedtől, egészen kellemes város s Mária Terézia tette azzá. Mint mindenütt a merre utaztam, úgy itt is minden teljes virágzásban állott. A sok barack-, mandula-, cseresznyefa a szőlőkben kellemes, változatos képet nyújt, habár a gyümölcsfák virág-zása nálunk sokkal gazdagabb, teljesebb látványt

nyújt. — Emlékezel még ama katonatiszt feleségére, kinek férje Pécsre van vezényelve, s a kiket én legkedvesebb ismerőim közé sorozok. E nő ide való s atyja itt jómódú kötelverő. Ez emberekkel való barátságos viszonyom a pécsi nemesek között, az asszony polgári származása miatt, bizonyos kötekedésre adott alkalmat. De mivel e nő — mint akármelyik úrhölgy is — művelt, mindez előttem nevetségesnek tűnt fel. Azon esetre, ha embereim hamarabb érkeznének ide mint én, és mivel itt teljesen ismeretlenek, azt ajánlották Ebelinék, így hívják őket, hogy az ő szüleihez menjenek. Én az itteni legjobb (s mégis rossz) vendégfogadóban, a Fekete Sasban, szálltam meg. — Épen Weber kötelverő úrhoz akartam menni, midőn látom, hogy az ablakom alatt megy el. Engem rögtön megismert, mert már Pécsen is láttuk egymást és elbeszélte, hogy embereim épen most, legfeljebb egy órával előbb érkeztek meg és a maga házában szállásolta el őket. Több szerencse mint érdem, gondoltam magamban, s menék mindjárt vele a feleségéhez. Csak most lett még jó dolgom. — Ez emberek a piaczon laknak, melyet itt ráczosan Palánkának hívnak, egy kis házban. De ezen kívül egy sokkal nagyobb házuk is van, mely a környéken a legjobb, hol részint kereskedői raktárak vannak, részint bérbe van adva. Van még egy igen jó lakás e házban leányuk számára, ha az néha ide ellátogat. Ez most üresen állott s embereim

egy órával előbb foglalták el s a jó háziak arra kértek, hogy költözнем én is ide. S mindez valóban csakis vendégszeretetből történik; mert az ajánlólevelet gyermekeiktől még meg sem kapták. Nekem természetesen jobban megtetszett e szép, tiszta, világos, jól bútorozott szoba mint a vendéglői lyuk, de mégis indiskretnek találtam minden holmimmal ide hurczolkodni. A háziasszony azonban semmikép nem akart engedni, végre akként egyeztünk meg, hogy én vadászommal együtt itt maradok, többi embereimet azonban, kivált a madár-kitömő gyárt, máshol helyezik el. S úgy is történt. Én itt maradtam mint vendég, Fridrich és Mühlberg pedig a fogadóba mentek, kikért egyenkint egy napra húsz krajczárt fizetek. Minden reggel átmegeyek Weberékhez reggelire, de különben akármit — a mire csak szükségem van — kívánok, szívesen megteszik. A pécsi ismeretség tehát olyan eredmény, a mely nekem sok előnyt nyújtott.

Tehát itt is berendeztem magam. Első tudakozódásaim tárgya a mocsarak voltak, a hol, mint hallottam, mértföldnyi távolságokra is lehet csónakázni és számtalan vadat löni. De mily kellemetlenül csalódtam, midőn hallám, hogy az ideí nagy szárazság miatt, minőre még a legidősebb emberek sem emlékeznek, a körülmények egészen megváltoztak s a környéken több mértföldnyire, a folyókat kivéve, egy csepp vizet sem találhatni s így semmiféle vízimadár sincs, leg-

feljebb egynehány elég távoli helyen. Ez szomorú vigasztalás volt s a tapasztalás nemsokára meg is erősítette. Gyűjteményem e szárazság miatt igen nagy hiányt szenved. Leginkább a legritkább darabok, melyek máskor itt épen nem ritkák, mint a fehér kócsag, a pelikán stb. jelenleg épen nincsenek itt. Ha ezt előbb tudtam volna, ez évben nem is jövök Magyarországra, mert e miatt sokat vesztek s más országban mindent megtalálhattam volna. De mivel már itt voltam, késő volt tervemen változtatni s a nagy fáradság, melyet magamnak szereztem, mégis némi kárpótlást nyújtott.

Néhány ismeretség végett elhagytam e helyet nyolcz napra, de 13-án ismét visszajöttem. Azon éjjel, mikor elutaztam, az öreg Webert megütötte a guta, de nem halt meg. Rögtön megírtam ezt gyermekeinek Pestre, de nagyon kiméletesen; azonban egy más, kevésbé kiméletes levélből már megtudták.

Két század gyalogság állomásozik itten, melynél néhány derék tiszt van, ezekhez csatlakozik néhány polgári hivatalnok s maguk között tűrhető társaságot alkotnak. Ezekkel ismerkedtem meg s tovább tudakozódtam az itteni vadászatok felől. Az itteni városi kéményseprő mester, egy valóban finom ember és híres vadász vett magához és elvezetett néhány jó mocsáros vidékre, de mindig 3—4 mértföldet kelle tennünk odáig és gyakran valami szálláson meghálni. Itt mindig a legkelle-

mesebb volt előttem egy magyar nemzeti étel, hús paprikával, mely igen pompásan ízlett és igen egészségesnek kell lenni, mert habár este elég sokat ettem, mégis legkevésbé sem ártott meg; másféle húsból nem lett volna szabad ennyit ennem. Paprikát enni nem egyéb szokásnál, de később egész kellemesnek találja az ember. Ha még van idő reá, ültess néhány paprikát virágcserepekbe, hogy télen majd hasznát vegyem. Ha már megérett, felfűzik és felakasztják, azután a sütőkemenczén megszáritják és összetörik. Most jut eszembe, hogy az idén még kitünő dinnyemagvakat is viszek magammal, mert itt van a dinnyének a valódi paradicsoma s magvai négyöt évesek, mi által a dinnye mindig javul. Mintegy húszféle dinnyemagvaim vannak, mit a szabadkai postamester adott, ki egyszer ebédre hívott meg, midőn nála lovakat rendeltem. Vadászataim egyikén egy nemessel ismerkedtem meg, ki bizonyos császári hajórakományokat bír bérben és másnap üzleti ügyekben Péterváradra utazott. Ajánlotta, hogy engem magával visz és aztán elvezet oda, a hol a Duna és Tisza összefolynak s a hol nagy mocsarak vannak. Nem sokat gondolkoltam rajta, hogy ez ajánlatot elfogadjam. Az út 4—5 napra volt tervezve, habár bizonyos, hogy vagy negyven mértföldet kelle megtennünk; de ez itt annyi, mint nálunk négy, oly keveset gondolnak a távolsággal. Felülnek és mennek s valóban sokkal gyorsabban és sokkal kevesebb

teketóriával utaznak mint nálunk. Nekünk mindjárt ebéd után kellett elutaznunk. Ugyanez nap reggel érkezett hat órakor Ebelin asszony Pécsről atyja látogatására, kit ő a hír után még sokkal rosszabb állapotban gondolt lenni, mint valóban volt. Ily kedves barátnő kedvéért most szívesen maradtam volna, de már szavamat adtam s így csak pár órán át láthattam. Egy órakor elindultam az én útitársammal egy félfedeles kocsin, derék postalovakkal. Az út messze bevezetett Bács vármegyébe, kezdetben a Tisza parton, majd attól egyenesen Pétervárad felé, mely már a Duna másik oldalán a Szerémségben fekszik. Utitársamnak dolga volt Ujvidéken, mely az előbbi várral épen szemben van s jelentékeny kereskedelmi hely. Egy állomással előbb, Temerinben elváltunk. Ő Ujvidékre ment, én pedig egy magyar paraszttal, kit naponkint egy forinttal béreltem fel, balra a mocsarakhoz, melyek a Duna és Tisza összefolyásánál vannak. Először egy pár kellemes kis erdőn mentünk keresztül, melyek egész zöldben állottak, még a tölgyfák is, melyek nálunk aligha zöldek már.

Temerintől néhány órajárásnyira egy kis faluba értem, melynek mocsarait dicsérték előttem s itt egyszerre egy új világban találtam magamat, az u. n. határőrvidéken. Eredeti egy be rendezés ez, minőt sehol máshelyt nem lehet találni, mint Magyarországon. A határon ugyanis Krajnától és Horvátországtól egész Galicziáig,

Szerbia, Bosznia, Moldva és Oláhország határain egy keskeny tartomány húzódik, mely a körülmények szerint egy két vagy több mértföld széles s nem tartozik sem az országos hivatalok, sem a vármegyei hatóságok alá, hanem közvetlenül a király, illetőleg közvetlenül a neki alárendelt hadparancsnokság alá. Itt nem érvényes semmiféle más törvénykezési nem, mint a katonai; a polgári hivatalokat itt semmibe sem veszik. A falvak lakói mindnyájan katonák, azaz belőlük folyvást egy teljes hadtest áll készen, melyhez minden fegyverfogható férfi behivatik. Szokás szerint egész éven át úgy dolgoznak a mezőn, mint más földművesek s legtöbbször észre sem lehet venni, hogy katonák. De bizonyos időben mégis behívják őket katonai gyakorlatokra s a fiuk már gyermekkoruktól kezdve játszva tanulják a katonai szolgálatot. Az altisztek látják el a szolgálatot, jelentéseket tesznek, úgy mint akármely helyőrségben. A közembernek nincs sem fizetése, sem ruhája addig, míg valóban katonai szolgálatot nem tesz, hanem e helyett mezei gazdasága. A faluk fekvése és építésmódja teljesen egyforma, csak a falvak vidéke nem. Többször nagy kereszt alakban vannak építve, melynek közepén van a templom, kutak s többefélék. A zsinóregyenes utcák igen szélesek s akác- vagy eperfa-sorokkal vannak szegélyezve. Káts volt az első ilyenmű falu, a hol megállapodtam. Megkérdeztem a fogadósnét, megszállhatok-e itten éjjelre? de azon száraz fele-

letet kaptam, hogy van-e erre engedélyem? — E felelet tett először figyelmessé a katonai subordinációra. — Kérdezősködtem a parancsnok után. Ott ült a szobában és ebédelt, egy öreges tiszt. Szerencsére nálam volt útlevelem s ezzel rögtön teljesítve volt kérésem. Mindjárt igen udvarias lett s kért, hogy üljek hozzá az asztalhoz. Ezután nemsokára egy szobát kaptam és málháimat kiraktam. Kivánságomra még egy, a vidéket ismerő embert is rendeltek mellém, hogy délután a vadászatra elkísérjen. Eme helyes és alkalmas berendezés igen megtetszett nekem. A polgári helyeken alig ismeri ki magát az ember; egyik hivatalnok nem mer parancsolni, vagy néha többet parancsol, mint a másik eltűrhetné, de itt — ha a parancsnokkal tisztába jött az ember — mindenki engedelmeskedik. A vadászaton roppant területű mocsarakat láttunk, 6—8 öl magas nádat, mi úgy néz ki, mint egy erdő, de különben itt is nagy volt a szárazság, vagy legalább a víz a mocsár közepére húzódott össze s így a vízimadarak seregéhez nem juthattunk. Nem lőhattunk egyebet egy hófehér és sárga kócsagnál.

Magyarnyelvi tanulásomnak itt épen semmi hasznát nem vettem, az emberek itt nem tudnak másként mint ráczul; azért úgy örültem, ha véletlenül egy magyarra akadtam, mint egy évvel előbb, ha némettel találkoztam. E vágyam oly nyelv után, melyből egy évvel ezelőtt még semmit nem tudtam, előttem elég komikusnak lát-

szott. Leginkább kellett nevetnem, ha vadászommal vadászatra mentünk; egy magyar kocsis volt ilyenkor velünk és egy rácز vezető, ki olaszul beszélt. Hogy mi négyen magunkat egymással megértethessük, négy nyelvre volt szükségünk és én mind a hárommal tudtam beszélni, egyikkel németül, másikkal olaszul, a harmadikkal magyarul. Mattusch is eléggé megértethette magát vend nyelven, mely a ráczhoz nagyon hasonló. Épen délben értem Titelre, a szerémi határvidék legnagyobb helységébe, a hol az ú. n. csajkások törzshivatala van. E testület a csajkákról kapta nevét, melyekkel háború idején a folyamokon tesznek szolgálatot. A csajkások tehát vízi katonák. Titelben mindig egy őrnagy és egy kapitány van állomáson. Ma épen szemle volt s e végett Péterváradról egy tábornok, a hadbiztos és egy tuczat tiszt is voltak jelen. Mindnyájan az őrnagy lakása előtt ültek padokon az árnyékban. A mint leszállottam, a parancsnoktisztt után kérdezősködtem s átadtam neki útleveletem. Mivel a tanácskozás e felett némileg hosszú időt igényelt, ez kiesé zavarba hozott. Behivattak s ott találtam a tábornokot. Ez különféle kifogásokat tett, a melyek, mint észrevettem, arra vonatkoztak, hogy útlevelem polgári hatóság által volt kiállítva, a melynek pedig ilyen, a polgári hatóságoktól egészen független kerületben való utazhatás végett szükségképen a katonai hadparancsnokság által kellett volna kiállítva lennie. Én erre azt válaszoltam, hogy egy

idegen ezen egész sajtáságos berendezést nem tudhatja s támaszkodtam kiváltképen azon jóakaró cselekedetemre, hogy a hatóságnál magamat rögtön jelentettem. Végre mégis félretették a dolgot, s engem is asztalukhoz hívtak. Nekem úgy látszik, hogy valamennyi vitatkozásom evéssel és ivással végződik, épúgy, mint a szindarabok házassággal. Igen jól és gazdagon étkeztünk s nehányféle ottani bort ittunk, mely előttem egészen új volt, a többi között fűszeres bort és szerémi champagnet.

Innen Belgrádig már csak néhány mértföld. Már most oda mentem volna, ha nem remélném, hogy rövid idő alatt nagyobb kényelemmel és haszonnal fogom azt tehetni. Ebéd után az őrnagynak a tábornokkal kellett elutaznia, de engem a kapitány figyelmébe ajánlott. A Tisza mentében sétálni indultam, de semmit sem találtam, csak a magaslatokról láthattuk a roppant terjedelmű mocsarakat, melyek a Tisza másik partján a Bánátban részint még vannak, részint az idei roppant szárazság következtében beláthatlan távolságra csak száraz nádsíkságból állanak. Sok fekete sást láttunk, valamint egész sereg, különféle fajú kigyót, de egyik sem nagy. Másnap elég kedvetlenül a kedvezőtlen eredmény miatt, visszafordultam, de mégis más úton. Útközben ismét néhány határőrvidéki falun mentem keresztül. Egy gyönyörű kis erdő tövében egy görög-keleti barát-zárdát láttam. Nehányszor vadásztam is útközben s negyed napra visszatértem azon helyre,

hol útitársamtól elváltam. De mivel ő megegyezésünkhöz képest nem érkezett meg negyednap este, másnap reggel vadászni mentem egy szép tóhoz, mely az útba esik; délben útitársam is utánam jött. Ebédre a lelőtt vízityúkokat készítettük el, melyet itt nagyon gyakran esznek és jól ízlik.

Ezután tovább folytattuk utunkat, úgy hogy folyvást vadászva nyolczadnapra Szegedre visszaérkeztünk. Igen megörültem, hogy kedves barátomat még itt találtam. Ő távollétem alatt atyjával és kisebb nővéreivel együtt Temesvárra, illetőleg egy búcsújáró helyre, Mária-Radnára utazott, de néhány nap múlva visszatért s ez időtől fogva tizennégy napot kellemesen töltöttünk egymás társaságában. Ama kevés órát kivéve, melyet üzlet vagy látogatás vettek igénybe, egész nap késő estig együtt voltunk és azért soha egy nap sem tetszett hosszúnak. Ez egy valóban kedves és derék asszony, természetes, cseppet sem hamis, azért igen illettünk egymáshoz. Hogy ilyen társaságban minden kócsagot, gémet, bogarat, pillangót elfelejtettem, könnyen felfoghatod; legfeljebb este néztem utána, hogy mit fogtak, vagy mit lőttek. Végre elérkezett a nap, mikor Ébelinének a férjének tett ígérete szerint Pécsre vissza kellett utazni. 11 éves nővérét a szobaleánynyal együtt hozta Pécsről magával; ezek most mindketten itt maradtak s így a nőnek két hosszú napot egyedül kellett utaznia. Hallottuk is, hogy a nagy

forróság miatt a harmadik állomáson rosszul lett, de azért tovább folytatta útját.

Most van a legfőbb ideje, hogy utazásomat folytassam Magyarországon, ha csak úgy nem akarok járni, mint tavaly. Gondolkozom is elutazásomról, de az nem megy olyan könnyen, mert előbb össze kell szednem minden itt gyűjtött holmimat és a fölösleges dolgokat hogy visszaküldjem. Tanácsodra mindkettőt csak Budára küldöm, hol szerencsémre egy olyan ismerősöm van, a ki más kényes körülmények között is megmutatta, hogy mennyire bizhatom benne. Holnap becsomagolják a rovarokat és madarakat. Az előbbieket ismét felül vannak ezereken. A madarakat ma rendeztem s felül vannak a százhetvenen, de fele kettős példány. Mivel nagyobb része nincs kitömve, csak csupán a bőre van meg, elég jól lehet becsomagolni. Ezenkívül egy idevaló ügyes fiatal ember is megtanulta, miként kell velök bánni és megígérte, hogy egész nyáron fog számomra gyűjteni és utánam küldi. Ez reám nézve igen becses ígéret, mert az idej nagy szárazság miatt a felét sem gyűjthettem össze ama fajoknak, a melyek rendes vízállás mellett itt találhatók. Így pl. vagy húsz fajta snepf van már birtokomban, de vagy ötven féle faj van itt, a mit alig hinne az ember, ha nem látná. Igazán el lehet mondani, hogy egész Európában Magyarországon lehet a legkülönfélébb természeti sajátságokat együtt találni.

Helyes indokból elhatároztam, hogy ezentúl ez országban semmiféle idegen ruházatot nem viselek, mert ezáltal az ember nagyon sok kisebb kellemetlenségnek van kitéve. E miatt az idevaló nemzeti ruhát öltöttem fel, de a lehető legolcsóbbat. Télen ez többre került volna, mert szükséges hozzá egy prémes mente is, sőt ha díszbe öltözködik az ember, úgy nyáron is megkivántatják; de útközben megeleégszik az ember egy dolmány-nyal is. Gondolhatod tehát, hogy most úgy vagyok öltözködve, akár egy huszár, csakhogy ízléssel. Öltönyöm kasmirból van, a nadrág szalmaszín, a mellény fehér s ehhez járul egy sötétkék dolmány; mindez erősen meghányva aranyos zsinórral, mert ez már szükséges hozzá. Oldalamon egy hosszú kard, mely a földet éri — mert ez is divat, — egy egyszerű háromszögű kalap és kurta, de finom és szép lábbeli, mit itt csizmának hívnak, kis aczélsarkantyúkkál egészíti ki az én magyar öltönyömet. Szerencsémre a bajusz némileg kijött, már a divatból, mert ellenkezőleg erre is szükségem lett volna ép úgy, mint az öltönyre. Remény-lem, hogy ez utóbbit odahaza elég jól fogom produkálni. Sok ezek közül oly kényelmes, hogy később is alig hagyok fel velök. Így például harisnyát ezentúl nem hordok, hanem helyette kapczát. Nadrágomon nincs egyetlen gomb se, csak egy szíjjal van a testhez erősítve. Az én magyar öltönyöm csak harmadrangú, mert még két fokkal fényesebbek is vannak.

Eszék, 1794 június 13-tól végeig.

Ugyanazon nap, melyen egy év előtt elindultunk Drezdából, hagytam el az idén Szegedet, majdnem két havi itt időzés után, a legnagyobb egykedvűséggel, sőt mondhatnám örömmel, mert ez az unalmas hely ritkaságokban nagyon gyümölcstelennek kezdett mutatkozni. Elutazásunk miatt ez alkalommal egy kis gondom volt, mert Mühlbergen kívül még egy pár négylábú kísérővel több volt. A szekerünk ernyős volt, gyékénynyel a tetején, hogy az égető nap melegét feltartsa s ez valóban igen jó volt. A minap azon reményemről irtam neked, hogy posta helyett előfogattal fogok utazni, hogy így a költség egy részét megtakarítsam. Ez állapot a következő, mit nagyon fontos tudni mindazoknak, a kik Magyarországon utaznak. Minden falu az országban, sőt mint hallok, minden koronatartomány köteles az utasok számára előfogatot állítani, ha a felsőségtől erre utalványt mutatnak elő. Ezen felsőség vagy a tartomány- vagy a hadbiztos a király vagy a megye nevében, e tekintetben a legmagasb hatóság. Ezelőtt e hatóságok akárkinek adhattak ilyen utalványt, de sok visszaélés történt vele és a parasztot a sok fuvarozással a mezei munkájában akadályozták, a postamestereknek pedig sok kárt okozott, mert elvette tőlük az utasokat. Szóval ez engedményt akként szorították meg, hogy csak azon egyének kaphatnak előfo-

gatra utalványt, kik királyi hivatalban vannak és hivatalos ügyben utaznak. Most tehát nem olyan könnyű hozzájutni. De a megyei alispánok megtartották a jogot, hogy saját területükön ők is adhassanak ki előfogatra utalványt, s a határos megyék alispánja ezzel egyetértenek. Ha tehát az ember egy ilyenel ismerős, kap tőle utalványt, először csak a megyéje területére s azután később, ha már nehányszor jól ütött ki, nincs semmi akadály. Még egy út erre nézve az, hogy ha valódi utalványt nem kapott, legalább arra törekszik, hogy az első állomásig kapjon valakitől előfogatot s ott aztán bizonyos nyílt bátorsággal kívánja, hogy újat adjanak tovább. Ez a falukon még megjárja, mert ritkán néznek utána a dolognak, de városokban és nagyobb helységeken ez nehezebben megy, mert mindig bizonytalan és utalvány nélkül egy helység sem kötelezhető. A megtakarítás e mellett igen nagy, mert míg egy postaló mértföldenkint 22 és fél krajczár, az előfogatos ló csak 7 és fél krajczár, tehát négy ló mellett mértföldenként éppen egy forint. A borraivaló nem tesz nagy különbséget, mert hogy az embert jól kiszolgálják, a falusi birónak és a parasztnak éppen annyit kell adni, mint a postakocsisnak, bár mértföldenként mégis talán pár krajczárral kevesebbet. A rendszer a következő: az indulási helyen megkapja az ember az előfogatot ama hivatalnok útján, kit e végett felkeres s az előfogat az utasnak a lakása elé áll. Ezután állomásonkint

utazik tovább, melyek 2—3 mértföldnyire vannak egymástól beosztva, a falukon mindig a biró lakásáig, a városokban mindig a megyei hivatalnok helyiségéig vagy a városházáig — a körülmények szerint. A biró elküldi a kisbirót lovakért a paraszthoz, a jegyző pedig — milyen minden faluban van — megvizsgálja az utalványt minden fizetés nélkül, az előbbieken azonban némi kis borraivalót kapnak, két krajczár mindenestre elég. Ezenkívül az állomásért járó fuvarbért előre kell megfizetni vagy a birónak, vagy magának a parasztnak. Az előfogatok legtöbbszörre latinul vannak kiállítva. Gyakran elég gyorsan szolgálják ki az embert, gyakran némi lassúsággal, mindig valamivel lassabban, mint a postán, de ritkán olyan csigalassúsággal, mint a mi kedves hazai postáinknál szokás. Ha jól halad az ember, naponként 12—16 mértföldet is megtehet. Szegedről kiindulva, nem tehettem másként, mint a legrosszabb módot választva, utalvány nélkül indulni meg egyedül a jó szerencsére bízva magamat s valóban Eszékig nem is volt semmiféle kellemetlenségem, pedig ez húsz mértföldnyi út. Junius 5-én érkeztem ide.

A váron kívül még az alsó és felső város van. Már tavaly is a várban laktam, az idén is ugyanazon vendéglőben szállottam meg. Másnap reggel hozzám jött Rosenberg tábornok hadparancsnok segédtszije és kérdezősködött útlevelem felől. Én éppen már magam készültem a tábornokhoz menni s ezt meg is mondtam. A tábornok igen udvaria-

san fogadott, de csodálkozott, hogy a mostani időben utazom ez országban, útleveletem jónak találta és asztalához hívott meg. Társalgásba ereszkedtünk s rövid idő alatt igen jól megismerkedtünk. Ő sléziai protestáns és nagybátyákkal Lipszében tanult s neki jó barátja. Felesége flamandi nő, jól és élénken beszél; inkább francziául mint németül. Mindketten igen derék emberek. Általok több derék családdal ismerkedtem meg, de ezek mindnyájan a felső városban laknak, mely egy félórányira van a vártól. Különösen az alispánnal és a tartománybiztossal ismerkedtem meg, hogy tőlök előfogatra kaphassak utalványt, mit valóban meg is kaptam másnap reggel, pünköst előtti szombaton és este megérkeztem Pécsre. Itt akartam az ünnepeket tölteni és jó barátaimat még egyszer látni. Több barátomat már nem találtam itt, de a többiek őszintén örültek, hogy viszont láthattak. Csak tőlem függne most, hogy igen könnyen egy második hazát találjak itt; legalább mondhatom, hogy Baranyavármegyében annyira otthon vagyok, mint Szászország bármely részében. Egyike is ez Magyarország legszebb részeinek, de olyan szép, mint a mi hazánk — nem. Olyan szép országot még nem találtam. Sokan még nem ismertek magyar ruhám miatt, de észrevettem, hogy ez által a nemzet szemében még többet nyertem. Hogy jobban beszéltem már magyarul, szintén egy új ajánlás volt mellettem. Itt mulatásom négy napját felosztottam, a mennyire

lehetett az egyes családok között, mégis legtöbbet időztem tiszt barátom házánál, ki most is a legönzetlenebb barátsággal volt irányomban. Majdnem megharagudott, hogy nem az ő házához szállottam s ezt máskorra meg is kellett ígérenem. Régi házi gazdám is elvárta, hogy egykori lakásomba szállottam volna, de én a fogadóba mentem, a mely természetesen elég kényelmetlenül a város szélén van. 12-én ismét elutaztam, jókor reggel az alispántól kapott előfogati utalvánnyal. Útközben rovarfogdosás végett Baranyavárra mentem, hol most egy éve letartóztattak; az nap ott maradtam s 13-án visszatértem Eszékre. Kellemesen lepett meg a szép madarak egész serege, mit Mattusch távollétem alatt gyűjtött. Segítségére voltak a szomszédságban levő vadászok, leginkább pedig a Krisztina főherczegnő uradalmában lévők. Ebéden ismét a tábornoknál voltam, azután vele kikocsiztam a főherczegnő uradalmi főtisztjéhez. Ez és felesége németek s természetesen lutheránusok.

Junius 30-án voltam az alispánnál és előfogatot kértem. Igen udvariasan fogadott, megígérte, hogy ad és e végett még a szomszéd megyének is ajánlani fog. Ezután egy bizonyos ideig a határörvidéken utazom s remélem, hogy az előfogatokkal ily úton-módon mégis boldogulni fogok. Tegnap ismét némi kellemetlenség ért. Néhány nap óta egy kistermetű fekete férfi is lakik a házban s boroszlói kereskedőnek mondja magát, de mivel

— ép úgy mint tavaly nekem — neki sincs eléggé rendes útlevele, szintén úgy járt, mint én, legalább az őrségnek megparancsolták, hogy a várból őt ki ne ereszsék. Tegnap sétálni akartam menni, de a kapu alatt álló káplár engem ama kis fekete embernek nézett, bár épen nem vagyok kicsi, sem fekete. Szóval nem eresztett ki. Erre a főőrséghez mentem, mert az őrségen levő tiszt ezt rögtön parancsolta. Később elpanaszoltam esetemet a tábornoknál, ki a kapuőrség parancsnokát azonnal magához rendelte. Ez tejfeles képű fiatal kadétocska volt, a ki azután mindkettőnkől megkapta a magáét. Ma már jóvá akarták tenni a tegnapi hibát, mert az őrség fegyverbe lépett, midőn engem megláttak.

Néhány nap óta állandóan zivatar vagy eső van, a nélkül, hogy a legkevésbé is hűvös volna. A villám rendkívül veszélyes, mivel 3—4 nap alatt egy két-három mértföldnyi területen 27 embert ütött agyon, de különben sehol nem gyújtott. — Eszék város a Dráva mellett fekszik, mely olyan nagy mint a mi Elbánk, egy egészen csupasz vidéken, de a mely még sem olyan szürke és szikár, mint Szeged vidéke, hanem beláthatlan rétek, szép zöld legelők környezik, melyek bokrok-kal és erdőkkel váltakoznak és a szemnek kellemes látványt nyújtanak. Ha a vízállás magas, úgy a csak valamennyire mélyebben fekvő helyek is el vannak öntve és így keletkeznek a különben oly sűrűen lakott mocsarak. Az idén majdnem

mindenütt száraz lábbal lehet járni s a víz visszahúzódott a tulajdonképeni mocsarakba, tavakba és árkokba, de a melyeket elég nehéz megközelíteni. Az észéki oldalon van Szlavónia, vele szemben Magyarország. Szlavónia szebb, zölddebb és változatosabb, mint Magyarország legtöbb vidéke és lakói épen olyan műveltek. Észéknek három része van: a vár, az alsó és felső város. A vár majdnem olyan nagy, mint Neustadt Drezdában. A helyörség s a mi ezzel jár, adja népességének legnagyobb részét, vagy legalább is élénkségét. Itt minden egészen német és német lábön áll. Itt lakik a tábornok. A felső város egy negyedóra járásnyira van a várostól a folyó mentében fölfelé, némileg rosszabbul van építve, de nagyobb és igen festőiesen néz ki, mert sok kert van körülte. Itt vannak a megyei és más királyi hivatalok, mint a fő-sóhivatal stb., némi nemeség is van s e miatt már inkább magyaros. Az alsó város épen oly távolságra van a vártól a folyó alsóbb folyása mentében. Leginkább rácz kereskedők lakják. Ide ritkán jön az ember, legfeljebb, ha valami venni valója van, mit sokkal előnyösebben vehet, mint a várban. Ezerkétszáz franczia fogoly is van itt, de közöttük egy sincs tiszt. Helyzetökhöz képest elég jó dolguk van, meg van engedve nekik, hogy örség felügyelete alatt csapatonkint menjenek ki a várból a vásárra egyetmást bevásárolni és kazamátáik körül sétálni. Kezdetben igen sokan haltak el közülök, most már alig van

száz beteg. Az itteni vidék lerajzolását nem tartottam érdemesnek, mert semmi különöst nem nyujt. Annál több dolgot fog majd adni Péterváradnál Belgrádban. Mindkettőt megnézem a következő héten.

Mehádia, 1794 jul. 8-tól végéig.

Végre mégis csak eljutottam a muzulmann urak szomszédságába. Tegnap este érkeztem Zimonyba. Ezzel szemben a Száva másik partján fekszik Belgrád. A mint Eszékről kiindultam, a második állomáson már egy másik alispánnál kellett jelentkez-nem előfogatra szóló utalványért, mivel itt kezdődik Szerém vármegye, mely egész Belgrádig tart. Szerém megye tulajdonképen Szlavóniával van egybe kebelezve, de azért mégis egy külön kis tartománynak tekintik és a czime «herczegség». Igen termékeny, szép vidék, valóságos paradicsom. — Valóban szépen kezdődött. Az első helység Vukovár, egy nagyobb patak torkolatánál fekszik, mely a Dunába ömlik s ez több folyó-munkálatokra nyujt alkalmat. Így például láttam vásznat fehéríteni a parton, a mely erősen emlékeztetett szeretett hazámra. Csónakok és halász-szerelvények élénkítették a partot. A vidék szép és mindenütt változatos és így kellemesebb, mint majdnem a legtöbb magyarországi vidék és mégis igen sok hiányzott ahhoz, hogy valóságos paradicsomnak mondhatnám. Az éjszakát egy nagyobb faluban töltöttem és másnap délben megérkeztem Péter-

váradra. Ez egy hajóhiddal van Ujvidékkal összekapcsolva. Ujvidék jelentékeny kereskedelmi hely s építési módjára nézve a többi magyarországi csupasz városokhoz nagyon hasonlít, ámbár mégis valamivel jobban épült, népesebb és élénkebb. Itt leginkább rácز kereskedők laknak, mint egyáltalában az egész Szlavóniát és a Szerémséget illirek lakják, kik magyarul semmit nem értenek. Itt tehát megint nem használ magyar nyelvi tudományom s így kénytelen vagyok ráczul tanulni, a mely mégis sokkal könnyebb, mint a magyar. Ha hazamegyek, kíváncsi vagyok megtudni, mennyi hasonlósága van a mi vend nyelvünkkel. Bizonynyal igen sok. Különben ez Európának egyik legfőbb nyelve, mert azzal át lehet utazni Cseh-, Morva-, Lengyel-, Orosz- és fél Magyarországot, valamint Horvát-, Szlavon-, Görög- és Törökországot és épen nem hangzik rosszul.

A várban rögtön jelentkeztem Genet tábornoknál, ki Szlavónia hadparancsnoka. A határörvidék berendezéséről írtam már neked, de arról még nem, hogy többféle hadparancsnokság van, melyeknek az örvidék egyes részei alá vannak rendelve, s e hadparancsnokságok ismét az általános magyarországiak alá tartoznak, így a horvátországi, szlavóniai, bánáti és erdélyi. A tábornok igen udvarias volt, megvizsgálta útlevelimet s azután egy ajánlatot írt érdekeemben Zimonyba, mely még az ő parancsnokságához tar-

tozik és Pancsovára, mely utamban az első helység a bánáti határvidéken. Ez ajánlás szükséges, hogy ott vissza ne utasítsák az embert. Az idevaló helyőrségnek egy tisztje, kit én még Szegeden ismertem meg, csatlakozott hozzám és átkísért Ujvidékre az erődítési helyiségekbe és még két házba, a hol igen jó bécsi hangszereket találtunk. A leányok is igen jól játszottak és énekeltek. Azután a vidéken voltunk Kameniczán, mely egy órajárásnyira van Péterváradhoz. Itt lakik kísérom apósa Marczibáni (előttünk bizonynyal furcsa egy név), egy udvarias, becsületes férfiú, kinek úgy 50,000 tallér évi jövedelme van, és mégis oly egyszerűen él, mint egy egyszerű vidéki nemes. Itt két napig kellett maradnunk s még akkor is alig akartak elbocsátani. Kamenicza igen nagy mezőváros, 500 háza van s vagy 3—4000 lakosa. A házak amphitheatralis alakban vannak a Dunapartra építve. Mögötte a hegyek lépcsőzetesen emelkednek és mind szőlővel vannak beültetve, a völgyek pedig közép nagyságú szilvafákkal. A szilvatermelésből slivoviczát főznek, de nekem ez ital nem ízlik. Itt az országban nagyon iszszak és külföldre is szállítják. Rozsneműeket az emberek épen nem vetnek, csakis szilvatermesztéssel foglalkoznak és halásznak. A rozst Bácsmegyéből kapják, de egy sajátságos intézkedés következtében nekik nem szabad kenyeret sütniök, ezt egy újvidéki bérlő cselekszi. Ez nagyon nyomasztónak látszik.

A szőlőhegyek megett más hegyek is emelkednek, melyek erdővel vannak benöve. Egy kis paraszt szekérral egy óra alatt értem fel a meredek hegy tetejére. Egy ló volt csak a kocsi két rúdja közé fogva, a másik mellette vontatott. E járművet itt taligának hívják. A magasból igen jó kilátás nyílt. Először is az úgynevezett Kralova-Stoliczára, a Duna másik oldalán látható az egész Bács- és Torontálmegyének egy része 10—12 mértföldnyi távolságra. A hegycsúcs másik oldaláról a Szerémség nagy részét lehet látni, melyen sok szép és nagy hegység fekszik, Belgrádot is lehet látni mintegy nyolcz mértföldnyi távolságban. Mögötte és jobbra a Szávától láthatók a szerb és bosnyák határhegységek. A hegyekből igen jó forrásvíz ered, melyekből néhányat a tulajdonos szökőkutakra használt fel, melyek most kertjének díszjeiül szolgálnak. Nem igen láttam még helyet, hol angolkertet olyan könnyen lehetne alakítani, mint itt. Búcsúzáskor jó házigazdám egy igen nagy keselyűt ajándékozott nekem; ezek Európának legnagyobb szárnyasai. Szívesen vittem volna élve is haza mert szelid volt. Ezek e vidéken laknak ép úgy a nagy sasok három faja is, melyek harminczával, negyvenével röpködnek néhány ezernyi magasságban.

Péterváradnak megvan mind ama tulajdona, melylyel egy jeles helynek birnia kell. Egy pompás folyam tele hallal, átellenében igen olcsók a rozsneműek, nagy kereskedelmi hely, körös-körül

beláthatlan messzeségig szőlőhegyek, pompás rétek tele tönkölyvel és luczernával. Csakhogy magában a városban kevés lakó van, s ezek sem tudják a helyzet előnyeit kellőleg felhasználni. Mert ha közülök néhányat nappal alva találtam, mélyen ásítózva, csak azt válaszolták, hogy mit is csináljon egyebet az ember ilyen elhagyatott fészekben. E felett valóban inkább sajnálkoznom kellett mint ócsárolni őket. — Mert inkább a magányosság bizonyos neme ösztönzi őket a foglalkozásra, nem úgy mint a népes városok lakóit az élénk törekvés és igyekezet.

Miután a tábornok ajánlása a főhadbiztostól számomra újabb előfogatot szerzett, 7-én reggel elhagytam Péterváradot, este 11 órakor érkeztem meg Zimonyba. Elfeledtem még megemlíteni, hogy Péterváradon is 1200 francia fogoly van, kik ott különféle szép dolgokat készítenek, mint fonalgombolyítót, hajómintákat, rajzokat stb. Verebeket és csókákat tanítanak, hogy a folyót átröpüljék s aztán egy füttyre ismét visszajöjjenek. A «Fekete Sas» nevű fogadóban minden szoba el volt foglalva úgy, hogy az éjszakát egy asztalon kellett töltenem. Reggel a parancsnokló Lüderseron ezredesnél tettem tiszteletemet, és mindenre kaptam engedélyt, a mennyi eddig is volt. Ugyanis ha a török parton egészséges viszonyok vannak, úgy szabad egy tiszt vezetése mellett, egy biztonsági tisztviselő alatt Belgrádba is átmenni, a basához is elvezettetheti magát az

ember s így ha egy janicsárt adnak melléje, mindent megmutattathat magának. De a míg kedvezőtlen egészségi viszonyok vannak a túlparton, senkinek sem szabad átmenni, vagy a visszajövetkor a körülmények szerint 3 vagy 6 hetet is kell vesztegár alatt tölteni. Most épen pestis uralkodik Belgrádban s a 6—7000 lakosú városban năpönként hét-nyolcz ember hal meg e betegségben; azért most minden közlekedés meg van szüntetve s a vesztegár négy hétig tart. Az ezredes parancsára két jó szobát is adtak egy vendéglőben, mely most épült. Igaz, hogy csak a pusztánégy fal volt a szobámban, de a tulajdonos mindjárt ellátta a szükségességekkel. Mivel vendéglős még nincs benne, más fogadóba járok enni. Mivel az itteni helyőrség tiszteivel jó viszonyban vagyok, felkeresem őket kaszárnyájukban s beszélgetek magamnak a török részekről. Délután kikocsiztam az itteni térparancsnokkal Mitesser kapitánynyal, az itteni viszonyokat szemügyre venni s mivel ezen ügyes és udvarias tiszt irányomban sok barátságot mutatott, én szintén körülményesen leírtam neki a mi szászországi lakásunkat, hogy ha majd valamikor hozzánk jönne, szívességét viszonzhassuk. Ugyanezt természetem mindazokkal szemben, a kik velem különös sok szívességet tesznek. E sok közül valamelyikkel mégis csak fogunk mi az életben még valamikor szívességet tehetni, bár az alig ha lesz teljes viszonzás, mert az idegen a mi országunkban

sokkal kevésbé szorúl segítségre és önmagában is sokkal gyorsabban és könnyebben utazik mint e távoli vad és veszélyes vidéken. Belgrádot meg nézendő lehet szárazon vagy vizen menni. Szárazon a folyam mentében az egészségügyi csatornáig, de tovább senkinek sem szabad az ezredes, a térparancsnok vagy a vesztegzár egyik szolgája nélkül. Ez utóbbiak tulajdonképen kémek, kik arra ügyelnek, hogy semmiféle gyanús ember a török földről ide át ne jöjjön, a mi oldalunkról senki se érintkezzék törökkel, vagy ha valamelyik már érintkezett, vissza ne jöjjön. Érintkezésnek mondatik minden török oldalon lakó embernek, vagy a vesztegházban levőnek, még pedig nem csak személyeknek, hanem árúknak, pénznek, vagy akármely holminak a megérintése is. És a ki érintkezett akár ezen, akár a túloldalon, minden könyörület nélkül a vesztegzárban kell maradnia. Például, ma reggel, midőn a vesztegházat mutattattam meg magamnak, ha csak a háznak egy gerendáját vagy egy exponált állatot érintettem volna meg, négy hét alatt semmiféle feltétel alatt sem bocsátották volna el. Exponáltnak mondatik mindaz, a mi állandó érintkezésnek van kitéve, mint pl. a kapuőrök, a szolgák, kika vesztegzár alattlevő személyeket kiszolgálják, a tolmács, ki naponkint Belgrádba megy a basához, stb. A kapuőr állandóan exponálva van egész családjával, s előszobájában mindig ég a parázstüzön a füstölőanyag, mely a legjobb orvo-

soktól a pestis ellen ajánlva van. Nekem úgy tetszett, hogy különféle gyökerekből áll. Ha megérintettem volna, úgy tekintettek volna reám mint a ki pestises holmival érintkeztem. A többi exponált tisztviselő és a szolgák havonként váltattak fel. A kit az egészségügyi vonalon kívül találunk, azt azonnal visszautasítják. E vonal ide vezényelt lovasságból áll és pedig egy pár ezer lépésnyire ama helytől, hol az őrség van, a határ mentében egész az adriai tengerig két-három ezer lépésnyi távolban egymástól. És pedig így: három ember együtt, majd ismét három ember, ezután hét ember egy káplár vezetése alatt, ezután megint három ember. A három emberből álló őrségnek csak pusztá nádfüdelük van, a hét embernek már egy csańdák; így neveznek Törökországban minden épületet. Ez a földre pilotákra van építve. Ez építkezési módot az árvizek teszik szükségessé. A part mentében vezet egy gyalogút, mely az őrségek közlekedésére van szánva. A többi hely dudvával, náddal, fűzfabokrokkal van benöve, néhány lépésnyi tért kivéve a part felé, melyet minden évben meg kell tisztítani. Mihelyt egy török hajó a parthoz jön, a legelső őrség közelében meg kell állania, s innen a további őrségekig egy ember kíséri, éjszakára azonban a török parton kell maradnia. Ha málna vagy személyek vannak a hajón, a kiszállás alkalmával rögtön a vesztegzári hivatalnokok fogadják. A parti őrségeket minden nyolczad nap a határőrvidéki falvak-

ból váltják fel. Ez idő alatt a magukkal hozott edelből élnek. Ama magaslatot, melyről Belgrádot a legközelebről lehet áttekinteni, disznócsúcsnak hívják. Sokáig időztünk rajta, mert Belgrád ostromát és bevételét beszéltettem el magamnak. Négy asszony jött a hegyről lefelé hosszú öltönyben és fejük annyira be volt kötve, hogy csak a szemük látszott ki egy kevéssé. Csak társaságban és így öltözködve mehetnek ki a török nők. Különben igen sok szerb és görög is lakik Belgrádban. Általában a török tartományokat leginkább e két nemzetiség lakja, a törökök csak urak. Belgrád mindkét oldalán igen szép és termékeny halmok és hegyek terülnek el, de ezeken vad fűn kívül egyéb nem terem, mert nem is művelik. Még szarvasmarha sem tanyázik rajta. És így van ez ott mindenütt, mélyen bent az országban is. A hely a bombázás következtében is sokat szenvedett, kivált a vár sokkal többet mint az alsó városrész, hol még mindig megvan a sok torony és a kertek s gyümölcsfák között egész jól veszi ki magát. Ha e vidéket szorgalmas és iparos nép lagná, valódi paradicsom lehetne.

Este az ezredessel sétáltam ki; a következő délután pedig egy társasággal vízen egy sziget körül, mely hadi szigetnek hivatik, s a melytől Belgrád alig néhány száz lépésnyi távolságra van.

Két nap alatt Zimonynyal kész voltam s miután a katonai parancsnoktól a bánáti katonai parancsnoksághoz ajánlatot kaptam, egy kibérelt

katonai fogaton megindultam július 9-én reggel Pancsova felé. Ez út 3—4 óráig tart s a fogatért négy forintot fizettem. Közönséges fogattal is lehet naponkint utazni, de ez a legnagyobb melegben indult és sok emberrel. A vidék balra — a magyar határon — egészen csupasz; a török oldalon halmos, de mindenfelé zöld. Pancsován sok jó vendéglő van, mivel jelenleg épen vásár van, mind tele néppel, de azért mégis volt hely. A vásáron sok cseh is volt rumburgi vászonnal és kartonnal. Ezután az itteni dandárparancsnokhoz Tchernel tábornokhoz mentem; az egész Bánát hadparancsnoka gróf Soro Temesvárott székel. Az örökös jelentkezés e vidéken a katonai hatóságoknál, a mely pedig elkerülhetlen, kissé kellemetlen. De egy oly országban, hol a katonatisztek, még legnagyobbbrészt a magasabb raguak is, igen udvariasak és előzékenyek, azonkívül a maguk szakában ügyesek és tapasztaltak, ez még sem olyan rossz, mert ismeretségük folytán az utas tőlök sok jó hírt szerez sajnálásaik segítségével az ember biztonságban érezheti magát; azért minden utasnak ajánlhatom, hogy e jelentkezést el ne mulasztja. Csak dél körül beszélhettem a tábornokkal. Igen lekötelezően fogadott és meghívott asztalához. Ő majdnem földink, atyja Szászországban szolgált Ágost király alatt, azután Eisenachban, hol Witzleben nevű özvegyet vett feleségül.

Tíz éves volt, midőn szülei Magyarországra

jöttek. Felesége szintén magyar nő. Mindketten a legjobb modoruak.

Este felé a tábornok látogatott meg. Az udvariasságnak oly foka ez, a mit nálunk alig találhatna az ember, s legkevésbé keresné pedig e távoli vidéken, melyet vadnak és durvának tartanak, míg valóságban éppen az ellenkezője. Pancsova körülbelül olyan városka mint Zimony, de távolról sem oly kellemes fekvésű. Lakosai rácok és németek, de már oláhok is vannak, kik különben a Bánát és Erdély nagy részét lakják. Az oláh férfi ruházata kevéssé különbözik a rác és magyar férfietől, de annál inkább a nőké. Ezek nem viselnek felöltöt, csak egy hosszú inget; elején és hátul egy-egy tarka kötővan hosszú rojtokkal. Arczkifejezésök itt-ott valóban római szabású; vállásuk görög-keleti. A vidékeket, hová ezután megyek, teljesen oláhok lakják, legfeljebb a fogadóknak (ha ugyan van) talál elvétve az ember olyat, ki más nyelven is beszél, mint németül, magyarul, vagy még inkább ráczul.

A Pancsovától Fehértemplomig levő négy állomásnyi út egy egész napot vett igénybe. Ha oly időben utazik az ember, midőn a lakosok a mezőn vannak elfoglalva, jól teszi, ha már előre megrendeli az előfogatot. A vidék kezdetben jelentéktelen volt, majd a homokhalmoknak egész vonala következett. Ezek részben egészen kopaszak, részben fűvel vagy bokrokkal vannak benőve és marha legel rajtok. Fehértemplom körül a

g. ...

hátterben már magas sziklás hegységek látszanak. A város maga egy középmagas szőlőhegy aljában fekszik, melyen igen jó bor terem. Előtte pedig, a Duna felé egy szép, termékeny, jól művelt síkság terül. Az utolsó török háborúban majdnem az egész város leégett, de most már nagyrészt az egész és még jobban felépült, de az emberek teljesen még sem bíznak, mert új veszélytől félnek. — Leginkább kár egy a város előtt fekvő igen nagy kaszárnyáért, melyből csakis a puszta falak maradtak meg, s mely távolról úgy néz ki, mintha egy török város lenne. Ama 5—600 család, mely itt lakik, nagyobbrészt német, a kisebb rész rác. Különös, hogy oly távol Németországtól, ily vad határhelyen egy kis városkában teljesen német szokásokat, német építési modort és nyelvezetet talál az ember. Tovább utazásom végett az illiróláh ezred ezredese és alezredese távollétében az őrnagyhoz voltam ajánlva, ki azonnal a leglekötöttebb modorban tett meg minden intézkedést. Igen, igen — intézkedést, mivel itt az ember nem játszik kevesebbel, mint a fejével, mivel azon választása van, hogy vagy a völgyekben szegi nyakát valahol, vagy a rablók gyilkolják meg, kik egy halmon 50—60 főnyi társaságban mindig szolgálatára állanak az utasnak. Ezeket elűzni és visszatartani, habár nem mindig eleget, mégis sokat tesznek. De a terep reájok nézve igen kedvező, mert mindenfelé üldözni őket lehetetlenség.

Három út vezet Mehádia felé. Egy a Dunán, de itt veszélyes örvények vannak; egy Temesváron, Lugoson és Karánsebesen át, a harmadik a hegyen keresztül, melyet Stanschilovának hívnak. A két utóbbi a rablók miatt egyformán veszélyes. Ilyen utakra katonai fedezetet kell az utasnak kérni. Az őrnagy e végett és előfogatot is megrendelni, egy lovas ordonánczot küldött előre. Reggel nyolcz órakor indultam el. Mindjárt Fehértemplom megett kezdődik a hegység, azután magas sziklák egész Szászkaig. Német- és Oláh-Szászka csak félórányra vannak egymástól, kincstári birtokok és bányahelyek. Oláh-Szászkan az ellenőr mentegetődzött, hogy az előfogat még nincs készen, mert csak épen most vette a tudósítást, de hallottam, hogy előttem másnak szolgált vele. Már egy óra volt. Ökrös fogatot állított elő, mert lovakkal utazni nem lehet; oly udvarias volt, hogy számomra ebédet főzetett. Valóban nagy mértékben uralkodik ez országban a vendégszeretet. A fehértemplomi őrnagy egy káplárt is adott mellém, hogy az utazást könnyítse s az oláhokkal beszéljen, mert én e nyelvből alig tudok néhány szót. Még Szászka előtt utólért bennünket négy, lovas határőrvidéki katona, kik hasonlóan kísérőimül voltak kirendelve, mindnyájan flintával és pisztolyokkal felfegyverkezve. Ebéd után előállott a négy ökör is, melyek párját mértföldenkint 10 krajczárjával fizettem meg. Az, hogy ama veszélyes hegyek közé oly későn érkezünk,

nem igen tetszett nekem ; de már változtatni nem lehetett. Mi szintén védelmi állapotba helyeztük magunkat. Mattusch, Fridrich és én felfegyvereztük magunkat szarvasfogókkal, flintákkal, pisztolyokkal, Mühlberg a medvekéssel s megindult a menet, mi majdnem mindig gyalog mentünk. Oly vidék, melyen 5—6 órai út közben az ember senkivel nem találkozik, egy hegyláncz közepén, valódi paradicsoma a rablóknak. Ha több bátorságuk és ügyességök volna, úgy legyőzhetetlenek lennének, s egy utazó sem menne el előttük, mert a bokrokból egy egész századot is lelőhetnének a nélkül, hogy ez bármikép is védhetné magát s ha megtámadtatnának, vissza lehetne húzódniok a völgyekbe vagy a sziklákra, hol senki őket meg nem közelíthetné, ha csak életét elveszteni nem akarja. De a rablók mindig félénkek. Nem gyilkosmódra támadnak ; először nem is lönek, hanem csoportosan ugranak elő, megállást parancsolnak, kifosztanak s aztán hagyják az utast tovább menni. Ha valaki ellenkezik, akkor gyilkolnak. De ha bizonyos szerencsével verik vissza a támadást, akkor ők futnak meg. A katonaságtól félnek, csapatot soha nem támadnak meg, még egyes tisztet és katonát is ritkán. Néha még beszédbe is bocsátkoznak velök s azután menni hagyják. A kereskedők az ő kedvencz embereik, kivált a zsidók. Ezekről elvárják, hogy csalásból szerzett vagyonuk egy részét nekik átadják. Ruha- és fűszerárút csak életveszélylyel lehet Mehádiára és

Ó-Orsovára szállítani s ez aztán igen megrágítja. E rablóvilágot megszüntetni, az igaz, hogy nehéz lenne, de még sem lehetetlen, ha a mostani nemzeteknek ama komoly törekvésük volna, mint a régi görögöknek vagy rómaiaknak. Most igen fáradságosnak és drágának tekintik ezt és inkább eltúrik keserű panaszok között a nagy bajt, mintsem csak középszerű erőt is alkalmaznának, hogy megszüntessék. Azt mondják, hogy intézkedéseket tettek már. De minöket? Azt felelik, hogy az út mindkét oldalán kivágták már a fákat. De komolyan ez nincs végrehajtva, vagy a hol kivágták, ott most helyébe még vastagabb nőtt mint előbb. Továbbá négy mértföldnyi veszedelmes vonalon csak 10—12 embernyi őrség van egy magas hegytetőn. Mit segíthet ez? Ha rajtam állana a vidék biztosítása, úgy a fákat az út két oldalán nem csak kivágnám, hanem gyökerestül kiirtanám, hogy ismét ki ne hajtsanak, aztán annyi őrséget helyeznék el, hogy egy ór a másiktól legfeljebb oly távolban legyen, hogy egymást láthassák. Azután majd szeretném én látni azt a rablót, a ki még ezután is támadni merészel. Utasok, kivált kereskedők, gyakran kénytelenek erre menni Törökország felé. Ezek a biztonságért bizonyosan szívesen fizetnének bizonyos összeget, melyből a kiadást fedezni lehetne, vagy ha nem is, az államnak lenne kötelessége minden lehető védelmet nyújtani az ily hasznos utasok, kivált kereskedők számára. Velünk nem történt semmi baj, de a

mint a nap a hegyek mögé szállt és mi a Stan-schilova legmagasabb pontjára megérkeztünk, hol az őrség van, komolyan gondolkoztam arról, ha tovább folytassuk-e utunkat vagy itt éjszakázunk. Bátorított az, hogy az állomás nincs olyan messze. A teli hold feljött s a szép hűvös idő arra birt, hogy folytassuk az utat, de az őrségből mégis két embert vettem magunkhoz, kik gyalog követtek s az örök által váltattam fel őket, kik innentől kezdve lefelé a völgybe minden 3—4000 lépésnyire állanak egymástól. A hegy meredeken ereszkedik alá, úgy hogy két kereket kell megkötni; a kinek tehát csak egy láncza van, annak Szászkán egy másikról is kell gondoskodnia. Három órai út után — mindig ökrös szekeren utazva — kiértünk a síkságra, melynek Almás a neve és több gazdag falu van rajta. Félegy órakor Dalposetz-re értünk, mely már csak két állomásnyira van Szászkától. A koresma bár tűrhetőnek látszott, de még sem találtam tisztább helyet az alvásra, mint a szekér mellett a földön. Innen a lovasőrség is visszatért. Zsoldjuk különös; húsz krajczárral mindenik meg volt elégedve. A gyalogőrség kötelességéhez híven tovább is velünk jött. Jókora reggel felébredtünk. Dalposetztől a legelső állomás tulajdonképen Berlovinisza, de mivel biztonsági intézkedések miatt egy kapitányhoz, az oldalt fekvő Posovicsra lettem utalva, azért ide utaztunk s július 11-én reggel 7 órakor oda is értünk. Stoizevich kapitány igen udvarias és derék

katona; igen rokonszenvesen fogadott, nekem és embereimnek enni adatott. A fehértemplomi káplár is visszatért s a kapitánytól utalványt kapott egy lóra, én pedig egy forintot adtam neki. Mellem ismét négy lovas katonát adtak és egy őrmestert, mivel a harmadfél állomásnyira terjedő Almás terület utai sem biztosak, habár sem hegy sem erdő nincs rajta, legalább nagy nincs. A rablók gyakran megtámadják a völgyekben fekvő falvakat is, és nagy károkat okoznak azoknak. Most is éppen rablásról érkezett egy jelentés. Még egy nagy hegyen kelle keresztül mennünk, s annak lábánál várakoztak már reánk a megrendelt ökrök. A vidék egyszerre egészen megváltozott, egész német, sőt szász. Még a rétek is az otthoniakra emlékeztetnek. Még egyszer lovakat váltottunk s a kíséretet visszaküldtük, végre 12-én este 8 órakor megérkeztünk Mehádiára. Az utolsó török háború alkalmával a törökök e helyet is felégették. Az állomás parancsnok, Nedelkovits kapitánya kapott utasítás következtében nem csak szállást rendelt, hanem előfogatot is, mely a fürdőbe lett volna minket szállítandó. Olyan jók az intézkedések és oly gyorsak a rendelkezések e katonai vidéken. Mivel tudtam, hogy a sok fürdővendég miatt a fürdőben szállást mindjárt nem kaphatok, azért az előfogatot csak más napra rendeltem. Este nálunk ismeretlen rovarok, az ú. n. Szent-János-bogarak ropkodtek, melyek világítanak, mint a szikrák; 13-án egyedül mentem ki a für-

dőbe, csak azért, hogy a Bánát ottan időző hadparancsnokánál tiszteletemet tegyem.

Miután a törökök a fürdőt is elpusztították, jelenleg az nem áll egyébből, mint egy elég tágas vendéglőből, néhány fészerből és melléképületből, melyek részben beteg katonák szállásaul, részben fürdőhelyiségekül szolgálnak. Mielőtt még a tábornokhoz mentem volna, magához hivatott méltóságos barátom, gróf Eszterházy pécsi püspök. Tudtam, hogy ő itt van s ez egy okkal több volt arra, hogy én is épen ez időben érkezem ide. Még a pünkösti napok alatt Pécssett ígértem ezt neki. A Bánát parancsnokló tábornoka, gróf Barkó, spanyol származású, szintén igen szívesen fogadott. Idősb, de nagy, erős férfiú, s daczára egyik falábanak, mégis igen vidám és tevékeny. A sok katonatiszttel annyira teli volt már a vendéglő, hogy néhányan már sátorban laktak s úgy szállásra gondolni sem lehetett. De egy Würtemberg vasas-ezredbeli főhadnagy, báró Abele, felajánlotta fél szobáját és innen írok most hozzád, mert természetes, hogy örömmel elfogadtam s még ugyanaz nap este Mattuschsál együtt Mehádiáról ide a fürdőbe költöztem; a többieket pedig a városban hagytam, hol egy Sieber nevű péknél fogadtam nekik szobát, heti 2 forintért. Nehány nap előtt kezdtem meg a fürdést. Több fürdő van, úgy mint Tepliczben, többé-kevésbbé meleg vagy forró. Én még a leghűvösebben fürdöm, mely egy negyed órányira van lakásomtól,

naponként 3—4-szer majd teljesen, majd csak a lábaimat. A környékbéliek csodadolgokat beszélnek hatásáról. Minden forrásnak különböző saját-sága van. Egyik használ a szembaj, másik a hideglelés, harmadik a szaggatás, negyedik idült bajok, ötödik a rüh ellen stb . . . A vizet nem iszszák, nem is tartalmaz oly részeket, melyek belső bajokat orvosolnának, sőt külsőleg használva is bizonytalannak tetszik nekem. A fürdő-intézetek egészen szegényesek. Sem a kellemesre, sem a tisztaságra nem fordíthatnak elég gondot olyan helyen, melyet kevés idegen látogat, s a mely a szomszédok beütéseinek van kitéve s a hol néhány száz közkatonna a többi vendéggel együtt lakik és fürdik egy helyen. Senki, legfeljebb igen gazdag nagyok képesek magoknak némileg kedvezőbb helyzetet teremteni e helyen s ezt is igen nagy költséggel, mert minden rettenetes drága. Egy véka zab itt négy tallér, s még font számra is árulják a lovak számára, miket itt leginkább tengerivel etetnek. A lakásviszonyok kedvezőtlenek; egész éjeken át nem lehet aludni a temérdek bolha miatt, melyek majd felfalják az embert. Különben is minden tisztátalan. Una-lom uralkodik közöttünk a legnagyobb mértékben s ezt még elviselhetlenebbé teszi a tétlenség, a melyre a roppant hőség kényszeríti az embert. A bokrok és hegyek közé nem szabad messze ki-menni, nehogy rablók elfogjanak, s én már többször rándultam ki egyik kezemben pisztolylyal,

a másokban rovarfogó-eszközökkel. A délelőtt etelnek fürdészel és öltözéssel, a délután írással, este megint fürdöm, naponkint 3—4-szer. Ezt az oláhoktól tanulja az ember. Ezek csorda számra jönnek a legközelebbi falvakból asszonyaikkal és gyermekeikkel; mindjárt az első forrásnál megkezdik a fürdést, aztán kipihenik magukat, ismét fürödnek ugyanazon vízben, vagy egy másik forrásnál, a melyik előttük kedvezőbbnek látszik, mert itt orvosról szó sincs, aztán óráról-órára tovább mennek, úgy hogy 3—4 nap alatt 30—40-szer is fürödnek. Ezután hazamennek, hogy meggyógyulva-e? azt nem tudom, de alkalmasint használ némelyiknek, mert megint mások jönnek. A «rabló-forrás» a legforróbb, majdnem olyan mint a karlsbadi Sprudel. A patakban aranyat is mosnak, melylyel leginkább cigánycsaládok foglalkoznak. Ez engedélyért minden család legalább is nyolcz vertarany értékű aranyport köteles beszoigáltatni s ezért nekik valamivel többet fizetnek, mint a félértéket, valamint azért is, ha többet hoznak. Máskép elárusítani szigoruan tilos. Laza kövek alatt a hegyeken sok skorpió is van, mit az oláhok gyűjtenek és százával néhány krajczárért eladják. Egy tartóba dobálják és olajat öntenek rá, ebből lesz a skorpió-olaj, mely, mint mondják, skorpió, kigyó vagy más veszélyes csipések ellen sikerrel használható. Vannak itt oly veszélyes kigyók is, melyek ha megcsípi a kutyát, úgy az öt másodpercz alatt belevész. Ily csipések ellen

használják ez olajat a sebre s e mellett lehető sok tejet itatnak a beteggel, sőt egész nyakig is beásák a földbe, hogy a mérget kiszívja. A legveszedelmesebb kigyók nem hosszúak, hanem vastagok és fényes feketék, nem is feküsznek összegyűrűzve, hanem egyenesen s e helyzetökben gyorsan futnak elő. Én még egyet sem láttam, hanem skorpiót eleget. Ha köveiket felemeli az ember, úgy szétfutnak mint a pókok, de csak a legmelegebb órákban mérgesek s ekkor csípnek. Reggel és este nyugodtan feküsznek, mintha zsibbadtak volnának s a nép még puszta kézzel is megfogja. Én is sokat vettem a kezembe. Mehádia az egyetlen hely Magyarországon, melyről tudják, hogy sok skorpiója van. A Bánátban itt-ott szintén található, de Magyarország többi vidékein bizonyynyal nem. Épen az a faj ez, mint az olaszországi. A többi rovarokból néhány rendkívül ritka példányt kaptam, sőt néhány egészen ismeretlent is fedeztem fel.

Julius 19-én Soro tábornok a püspökkel egy kirándulást rendezett; a tisztekkel együtt én is kíséretökhöz tartoztam. A terv az volt, hogy megnézzük az orsovai török várat és egyúttal a hármashatárt, a hol Magyar-, Szerb- és Oláhország találkoznak. Már reggel 5 órakor elindultunk kocsikon. Én a püspök czeremoniáriusával, egy jó ismerősömmel és a püspök két házi tisztjével. Három óra múlva Supranek faluba értünk; itt van a vesztegház, épen olyan, mint Zimonyban.

Leszálltunk, hogy megnézzük. Egy tisztességes török kereskedő volt benne, ki velünk némileg németül is beszélhetett. Itt különféle tiszték és hivatalnokok csatlakoztak hozzánk és elkisértek Ó-Orsováig, mely innen csak félórányira van. Roppant nyomorúságos hely ez, de élénk-forgalma van Törökország felé. A vám- és a vesztegintézet havonkint több ezer forintot hoznak. Mahovitz alezredesnél szállottunk le, ki itten parancsnok és egy szép nagy házban lakik, mely azelőtt zárda volt. Ujabb kocsik és hátslovak voltak iderendelve, hogy bennünket a hármashatárhoz vigyenek. Két kocsi volt és húsz lovas, ez utóbbiak között én is. A folyam mentében jöttünk lefelé, s egy darab országrész mellett jöttünk el, mely a magyar határ és a Duna között fekszik, néhány ezer lépésnyi hosszú és néhány száz lépésnyi széles. Ez a föld senkié, azért semleges területnek mondatik. Egy fél óra múlva megállapodtunk, leszállottunk lovainkról és körülnéztünk, mert itt a hármashatár. Ezen, a Dunától éjszakra, a völgy választja el Oláhországot a Bánáttól. Mindkettőnek átellenében emelkednek a szerbiai gylánczok. A másik parton, és a folyamon egy igeten van Orsova török vár, melyet az utóbbi áborúban az Allion hegyről egészen összeromoltak és megadásra kényszerítették, de a béketötés szerint épen úgy, mint Belgrádot ismét isszaadták a töröknek. Előbb, míg Magyarországhoz tartozott, császári részről is igen jól és

szabályosan kiépítették. Most már csak kevés háza van, melyek a basának és a jancsároknak szolgálnak lakóhelyül, de a törökök újabban a várerődítéseket ismét jó állapotba kezdik helyezni.

Oláhországból egy falusi bíró jött vágatva felénk, nem tudom mely ügyben, két pisztoly volt az övében és egy jókora handsár. Nekünk őrizkedni kellett úgy ettől, mint akármely török alattvalóval való érintkezéstől, kikkel a hajóvontatásnál vagy más alkalommal találkoztunk, mert már a hajókötelnek csak a megérintése is azt hozta volna magával, hogy az illetőt vesztegzárba helyezték volna.

Oláhország szép ország és a bojárokkal vagyis nemességgel kellemesen lehet érintkezni. Sokan közülök beszélnek olaszul és francziául, gyermekeik mellett pedig nevelőt tartanak. Némelyek gyakran ellátogatnak a mehádiai fürdőbe is, de az idén egy sincs itt közülök. Egy órai időzés után visszatértünk Ó-Orsovára, hol az alezredes gazdagon megvendégt.

1794 augusztus 13-án.

Mehádiáról útban vagyunk Szeben felé s most épen egy Sztatina nevű nyomorult oláh faluban egy paraszt házhoz vagyunk beszállásolva. 10-én kaptam meg az előfogatra szóló utalványt Mehádia katonai parancsnokától, Nedelkovits kapitánytól s 11-én reggel 3 órakor megindult a menet. Ez áll egy főhadnagyból és mintegy 150 emberből;

... hozzá egy alhadnagy is, ki
 ...ra más útra tér a csapat egy
 ...nagy, egy polgári személy és az
 ...m csatlakoztunk e katonai csapat-
 ...kint csak egy állomást teszünk s mi-
 ...eggel 3 órakor megindulunk, így 7—8
 ... már mindig új szálláson vagyunk. A vidé-
 ... többnyire kopaszok és kellem nélküliek.
 ... többnyire vad, magas hegyek és sötét völgyek
 ... között utazunk, száraz földeken és mezőkön, nyo-
 ... morúlt falvak és mezővárosokon keresztül, melyek
 ... háború óta még félig puszták is. Ma Karánse-
 ... esre értünk. Ez nagy, de igen elpusztított mező-
 ... város.

Temesvár, 1794 augusztus 24.

Azt hitted kedves testvér, hogy fogsz valamit
 hallhatni Szeben és a szászok felől; én is hittem
 azt még e hó 19-én. Azt hitted, hogy rövid idő
 alatt Szebenben leszek; én is hittem. És e helyett
 most egy valódi salto mortaléval Temesvártt va-
 gyok 36 mértföldnyire attól. Hogy és miképen?
 Most papirra nem bízhatom. Tegnapelőtt óta itt
 várbán vagyok, mely egyúttal Magyarország
 szebb és legszolidabb városának tartatik. De
 írjak valamit ide utazásomról. Szászvároson
 tem egy tiszttel, kinek ugyanazon utat kelle
 mint nekem. Csakhamar megegyez-
 ütt utazunk s az előfogatainkhoz
 t együtt rendeljük meg. Az

első állomás Déva volt, egy a
 tóföldek, szőlők és gyümölcsök.
 Előtte egy szép síkság, mit a Maros
 közel a városhoz, egy sziklás heg-
 elpusztult vár, mely a vidéket még fe-
 Sok nemes lakik e vidéken s ezek mind
 de a jobbágyok mind oláhok. A vidék a
 miatt itt is gyakran veszélyes, de most nem.
 éjjel is utaztunk. Utitársam nemcsak jól beszé-
 oláhus, hanem tudott bánni is velök, t. i. parancs-
 csolólag, komolyan. Másképp az ember velök k
 nem jön. A kocsirúd útközben eltört, egy cigány
 nyal — mivel itt e vidéken a kovácsok mind czi-
 gányok — és egy kerékgyártóval újat, elég jó-
 csináltattam. Másnap két órakor reggel indultunk
 el és este Lugosra értünk. Míg az előfogat elké-
 szült, egy pár felséges görögdinnyét ettünk meg
 darabja két krajczárba került, nálunk szívesen
 adtak volna érette két forintot is. Este megin-
 elindultunk, egész éjszakán át utaztunk és regge-
 S órakor megérkeztünk Temesvárra. A parancs-
 nokló tábornok itten gróf Soro, ugyanaz, kive-
 Mehádián már találkoztam. Idegenek irányában
 kik őt a várban felkeresik, rendkívül udvarias é-
 lekötelező. Tegnap nála ebédeltem, ma pedig lát-
 gatást tettem az alispánnál és a püspöknél.
 egyetlen szórakozási helye az itteni lak-
 vadászerdő, egy szép tölgyerdő, tel-
 élénk zöld fával; közepén egy kol-
 mulatóház is épült kere-

szükséges mellékszobákkal. E középponttól több faszor indul ki, melyek áthatják az erdőt és sétányul szolgálnak. Azt mondják, hogy ezelőtt sokkal szebb volt, de most — mióta a mulatságok ritkábban vannak — hanyatlik. Visszamenet egy külváros félén mentünk át, melyet gyárvárosnak hívnak s a mely a vártól mintegy negyedóránnyira fekszik. Ezen keresztül megy egy, a Temes folyóból levezetett csatorna, mely e városrész tisztítására s egyúttal a különféle gépek hajtására szolgál, melyek közt legnevezetesebb a vízi gép, mely egy forráskútból 30 rőfnyire annyi vizet emel ki, hogy az kar vastagságnyi mennyiségben éjjel-nappal folyik és az egész várat ellátja vízzel, mely két ágra osztva a föld alatt szétfolyik és a városban több kútba szétoszlik. E síkságon egy ilyen gazdag forrás bizonynyal ritkaság és ennek felhasználása dicséretreméltó. Holnap délután báró Trauttenberggel, a tábornok egyik unokaöcscsével kimegyek vidékre, Trauttenberg öcscséhez, ki huszárcapitány és innen öt mértföldnyire Hatzfelden állomásozik.

Bécs, 1794 szent Mihály napján.

Hozzád oly közel s te nem is gondolod, pedig már tizennégy nap óta itt vagyok. Oka ennek a következő: daczára annak, hogy a pécsi eset óta mindent megtettem, hogy őszinte szándékomat és czéломat minden nap megmutassam s minden magasabb személyiségnél való kedvező fogadtatá-

som által magamat biztosítottnak hittem arról, hogy ezt el is értem, most ismét gyanússá lettem. Meg lehet talán azt gondolják, hogy a mostani időben senkinek sem kell hinni, vagy talán némely vidéknek a lerajzolása, a sok kirándulás — a mi természetrajzi dolgok gyűjtésénél kikerülhetlen — nem tetszett némelyeknek, vagy talán embereim — tudtomon kívül — vigyázatlanul cselekedtek és beszéltek, vagy alacsony gondolkozású emberek, csekélységekért, a melynek oka én nem vagyok, bosszút akarnak rajtam állani, a mint bizonyosan és névszerint is tudom, hogy valaki, ki a mehádiai fürdőben a legédesebb barátságot mutatta, most igazán gaz módon bevádolt, szóval azt hitték, hogy elég okuk van arra, hogy ama pár hetet — mit még Magyarországon akartam tölteni — meg ne engedjék. A mint ezt megtudtam, nem voltam messze Temesvártól. A kinek a a becsületről valamirevaló fogalma van, éreznie kell, hogy ez mennyire bántó. Én rögtön siettem a várba, s a mint tapasztaltam, hogy az itt lakó bánáti parancsnok gróf Soro, bár rendkívül szívesen fogadott, de ügyemben még sem segíthetett, embereimet és fogatomat az ő védelme alatt Hatzfelden hagytam Trauttenbergnél, magam pedig éjjel-nappal utazva ide siettem, hogy ezen engemet annyira bántó homályos ügyben, személyes jelenlétemmel világot gyűjtsak. Erre követünk gróf Schönfeld nélkülözhetlen volt, de szerencsétlenségemre épen elutazott s csak a jövő hó elején

érkezik vissza. A legfőbb, a mit ellenem felhoznak, az, hogy tavaly nem kértem útlevelet az államkanczelláriából. Ez bizonynyal hiba, de te tudod édesem, hogy az akkori kellemetlen helyzetemben képes lettem volna-e még a legegyszerűbb dolgokat is jól elvégezni és meggondolni. Én akkor kerültem az embereket, miként jutott volna eszembe követet és minisztereket felkeresni? — S azután Magyarorszáiban minden körben oly szívesen fogadtak, habár okmányaim között ez útlevél hiányzott is, s magamat oly biztosnak hittem, hogy inkább vártam volna halálomat mint sem, hogy ellenem újabb gyanút tápláljanak. — Mégis valamivel többnek kell lenni, mint amaz útlevél hiányának. A modor, a melylyel itt bának velem, azt súgja nekem, hogy még rosszabbat gondolnak felőlem. Magában Magyarorszáiban is a vélemények nagyon megoszlanak felőlem, mert egy magyar lapban nyilvánosan megdicsérték, hogy mint idegen ez országot és nevezetességeit oly alaposan tanulmányozom és becsülni látszom. Mások ellenben azt beszélik, hogy francia emisszárius vagyok s a madaraim csupagyémántokkal vannak kitömve (nem lenne rossz), s Törökországot akarom a keresztények ellen felbújtogatni. Kívánom, hogy épen ez utóbbiakat higgyék, mert minél nagyobbak a vádak egy ártatlan ellenében, annál könnyebb lesz az alaposan megczáfolni. Gondolhatod, hogy addig nem mozdulok innen, míg becsületem teljesen meg-

védve nincs. E dologban a mi reám vonatkozik, egy terjedelmes jelentést intéztem gróf Schönfeldhez s a legnagyobb türelmetlenséggel várom, hogy érettem és a haza becsületeért mindent megtegyen. Ez alatt az idő roppant unalmas. A városi zaj, a veszélyek, a futkálások, a kiabálások egészen visszatetszenek a Magyarországon töltött egy évi csend után; egy év alatt nem hallottam annyi lármát, mint itt egy nap alatt. Valóban egész Magyarországon, legfeljebb Pest néhány utcáját kivéve, egyetlen hely sincs, a hol az ember magát nem úgy érezné, mint falún. Bécsnek egész sereg pompás háza van, ezek között több joggal nevezhető palotának is, és ha e házak oly hosszú és széles utakra lennének szétosztva, mint a berliniek, úgy Bécs szebb volna, mint Berlin.

Bécs, 1794 október 10.

Követünk gróf Schönfeld egy hete, hogy megérkezett, de podagrája miatt rögtön ágyba kellett feküdnie s így ügyemben nem tehet annyit, mennyit ő maga is szeretné, mégis napról-napra mind jobban veszszük észre, hogy mily nagy a cselszövény, a mely becsületemet aláásni törekedett; én nem hittem volna, hogy valaki így is viselheti magát embertársával szemben. Mindinkább világosabbá lesz, hogy személy és nem hivatali buzgóság az, a mely engem üldöz és még sem tudom, hogy kit sértettem meg annyira. Ha-

tározatom azonban kész: innen nem mozdulok. Most írtam Antal herczegünkhöz és Teréz herczegnőhöz és kértem őket, hogy engem a császárnak és fivérének, Magyarország nádorának, ajánljanak. Zehmon és Römern titkos tanácsosokat is felkértem, hogy e kérvényemet pártfogolják. Ha férjed azon helyzetben van, hogy segíthet, úgy tegyen meg ő is mindent, mert ez mindenestre egyike életem legfontosabb körülményeinek.

Bécs, 1794 november 12.

Nem akartam előbb írni, míg jó hírekkel nem szolgálhatok. Ma ezt már tehetem. Igazságom végre mindenütt elismertetett. Ma délelőtt megkaptam a kancelláriától a kívánt útlevelet, melynek értelmében megengedtetik, hogy Magyarországra visszamenjek és dolgaimat ott elintézzem. Haladéktalanul elutazom Temesvárra; a gyors utazást ajánlja nemcsak a kellemetlen évszak, hanem még inkább honvágyam.

Bécs, 1794 december 14.

E pillanatban, azaz 13-án este 7 órakor érkeztem meg Magyarországból, de miután négy hét alatt épenséggel 124 mértföldet tettem meg. E hó 14-én utaztam vissza Magyarországra. Mivel a többi császári tartományokban nincs úgy mint Magyarországon, hogy a kerületi főnökök szíves-

segéből lehet előfogatot kapni, tehát a postával kellett utaznom. A lovak előre meg voltak rendelve, éjjel is utaztam és így 32 óra alatt Bécsből Budán voltam. Itt a vélemények felőlem nagyon megoszlottak, s e megoszlásról igen jól megíthettem, hogy ismerőseim közül kik valóban okos férfiak és kik nem. A kétkedés egyik félen sem volt a meggyőződésre, hanem a félelemre alapítva. De fiatal barátaim, kivált ama társaság, melylyel a múlt télen testvériesen éltem együtt, egy zártkörű társaság, mindig hívek maradtak hozzám és hangosan felkiáltottak, midőn megérkezésemkor az első ebéd alkalmával közém léptem. Szándékaim tisztaságának bebizonyítására csak korlátolt időre szóló útlevelet kértem. E végett az itteni hadparancsnokhoz is elmentem és bejelentettem, hogy mennyi ideig és mi célból akarok itt maradni. A tábornok azt kérdezte tőlem, hogy miként jutok én a magyar ruhához? Ízlésből, feleltem. Gyanumban még jobban megerősített, hogy azt vették rossz néven, mert a nemzethez csatlakoztam, s hogy minden magyar örült, midőn nemzeti ruhájokat felöltöttem. Minden nemzet szereti sajátosságait s hizeleg önérzetének, ha azt utánozni látja. Miután ebéd után rögtön felkerestem báró Podmaniczkyt, felhasználtam az alkalmat, hogy magamat nyilvánosan is megmutassam és az országbiró estélyére mentem. Észrevehetőleg elcsodálkoztak, valóban jól esett szívemnek, mert célomat teljesen elértem, részint

mivel Buda és Pest reám nézve olyan kellemes, mint kevés más hely. Kevés idegen helyen érezem magamat annyira otthonosan mint itt. Szívesen időzöm itt, kivált a várban. A fejedelmi Duna, a várnak valóban impozans csoportozata, a Gellérthegy festői sziklatömegei, melynek lábainál végződik lassankint a város, míg a hegy másik oldalán a Krisztina külváros egész amphitheatralis alakban van reá építve, a beláthatatlan kiterjedésű Ó-Buda és a vele összefüggő Ujlak, stb. s ezeknek átellenében Pest szép, nagy, új házai, melyek közül egy — épen a parton — nem kevesebb mint tizennégyezer forint bért hoz, megette a tágas kilátás a nagy síkságra. Most ez nekem mind újnak tűnt fel. Az estét gróf Haller-éknél töltöttem. Két napot saját ügyemre és ismerőseimnél való látogatásokra szántam. Voltam színházban és ismét gróf Zichy-éknél társaságban. Egy igen szép nyilvános bált sem szabad elfelednem, hol egy sereg tiszttel találkoztam, kik leginkább idegen helyőrségekből jöttek ide, sokat eszéki ismerőseim közül is láttam. Egy sereg csinos, udvarias és vig ember engem is mulattatott és éjfél utáni két óráig ott maradtam. Különös itt az osztályok közeledése egymáshoz az által, hogy az alsóbb osztály nevelési módja mindinkább javul, míg a felsőbbeké ugyanaz marad. Egy építőmester leánya — Jung kisasszony — úgy alak mint öltözet tekintetében leginkább ki-tűnt a többi hölgyek között.

Természeti gyűjteményeimet Kay úr elővigyázatából a legjobb rendben találtam. Egy látogatásomkor az alispán előfogatra adott utalványt s így a negyedik nap reggelén elutaztam. De most kezdődött a nyomoruság. Bevezetéskép Pesten túl félóránnyira a lovak elragadtak, a kocsis a földre esett és elejté a gyeplőt, a lovak megijedtek a szekérről lelógó gyékény szárnyától és a földeken keresztül vágattak. Én csak arra törekedtem, hogy a lábzsákot és mentét levethessem, és leugorjam, a fogatot pedig az isteni gondviselés oltalmába ajánlottam. Egyebet nem is tehettem. Ha ez nem síkságon történik, úgy oda vagyunk. Azt hittem, hogy a lovak hat mértföldnyire is futhatnak, mert a legkisebb emelkedés sincs a vidéken, mely a szekeret felfordíthatná. De még jobban ütött ki a dolog. Nehány magyar paraszt, szabad ég alatt épen ebédjét fogyasztotta, midőn a lovak feléjük futottak s nem minden fáradság nélkül, de mégis megfékeztek. Egy-egy huszasért mindent megmentettek és még szépen meg is köszönték.

Rossz idő állott be, hideg tartós eső, mely az utakat mindjárt elrontja. Naponkint nem tehettem többet 6—7 mértföldnél s néhányszor nyomorult paraszt szobákban kellett éjszakáznom, mely alkalmakkor csekély magyarnyelvi tudományomnak roppant hasznát vettem. Mindig feltűnt előttem, hogy még a legegyszerűbb emberek is, néhányszori beszélgetés után, csodálkozásukat

fejezték ki, hogy oly rövid idő alatt nyelvből annyit tanultam. Ez a megítélés, hogy minő nehéz egy nyelv, vagy hogy bizonyos idő alatt mennyit lehet egy nyelvből elsajátítani, a meg-gondolásnak saajátságos bizonyítéka, kivált oly emberektől hallva, kik csak egy nyelvet tudnak és különben is elég együgyűek. Alig hinném, hogy nálunk egy egyszerű paraszt ember idegenre nézve ilyen megjegyzést tenne. Rossz kiejtésemen még csak nem is mosolyogtak, hanem megértettek, de mindjárt kijavították. Nagy előny, hogy még a legegyszerűbb nép is épen oly jól beszél mint a legműveltebbek és mindenütt egyformán, mert tájszólások nincsenek. Nem ismerek nemzetet, melynek a magyaron kívül ez az előnye volna.

Ez a nyelv megtanulását nagyon megkönnyitenné, ha nem lenne az országban öthat más nyelv is oly tömeges használatban. Egy éjszakán át, melyet egy ily paraszt házban 12 vagy talán 13 személy között töltöttem, kik között 9 gyermek volt, annyira fagyott és havazott, hogy a jeget sem a kocsi, sem a lovak be nem törhették. Soha nem tapasztaltam még, hogy az évben az első fagy ily erős lett volna.

Esős hidegben érkeztem meg Csongrádra és a lábaimat egy zsák szecskában akártam a hideg ellen védeni, de ez itt — bár a fogadósok németek — nem divat; e helyett egy véka zabot vettem és tapasztaltam, hogy elég jól megvédett

a hideg ellen. Ugy hiszem, hogy akármely rozs faj megtenné ezt a szolgálatot. Lábaimon a kordován-csizmában csak egy pár kapcza volt, de a zab segített. Testemre még Pesten egy paraszt bundát öltöttem, durva gyapjuból, de oly erős és vastag, hogy sem a hideg, sem a szél át nem járja.

Különféle tarka betétek és varrások az egésznek igen furcsa jelleget adnak. Mindenütt, a hol leszálok, örülnek a parasztemberek, hogy egy — az ő kifejezésök szerint — nagy urat láthatnak, a ki az övékhez hasonló ruhában jár; erre azután bebizonyítom nekik, hogy nekem hozzájuk nagyon hasonló testem van s így épen oly jól érezi magát a köpenyegben (Hoffm. «Keppenik»-nek írja) — úgy nevezik e ruhát — mint akár az övék. 20-án érkeztem Szegedre. Nem kívántam egyebet mint enni, inni és aludni, mikhez igen jól jutottam mult évi gazdáimnál. Másnap annál inkább el voltam foglalva, hogy ládáimat, melyek még itt maradtak, az első alkalmatossággal Pestre vigyem, meglátogattam egykori házigazdám, Webereket, valóban szép volt ez emberek-től, hogy két hónapon át egy szép szobát és többnyire ellátást is adtak és oly módon, hogy én meg sem próbálhattam nekik ezért valamit kínálni. 22-én estére Marienfeldre érkeztem s 23-án Hatzfeldre. Trauttenberg huszárszázados távollétem alatt tiz héten át magánál helyezte el embereimet és mindennel segítette a mi tőle tellett.

Semmi udvariasság sem viseli annyira magán a valódi barátság és emberszeretet bélyegét, mint az, a melynél érdekről szó sincs. És ez az eset volt itt.

Mindjárt egy futárt küldtem Temesvárra gróf Soro parancsnokló tábornokhoz, engedélyért, hogy nála tiszteletemet tehessem, s ezt rögtönösen, igen finom és lekötelező módon engedte meg. Ilyen emberektől tanulhatnának mások, miként kell a kötelességet és szolgálatot udvariassággal és finomsággal egyesíteni. Épen oly udvariasan és kegyesen fogadott mint egykor; asztalához hívott és lekötelező magaviseletével igyekezett szomszédainak gorombaságát velem feledtetni, s ezzel megelégedettségem visszanyeréséhez valóban nagy mértékben járult hozzá. Régi ismeretségeimet megújítottam, újakat szereztem és több házban sok udvariasságot élveztem. Hat napra határozottam itt létemet, hogy ügyeimet Hatzfelden elintézzem. Hat nap múlva mindenemet becsomagolva, szívélyes búcsút véve a jó és kedves Trauttenbergtől, visszaindultam. Nem esett, nem is volt hideg, hanem az utak igen rosszak. Szegeden való keresztül utazásom alkalmával találkoztam egészen váratlanul egyik legjobb magyar barátnőmmel, Weber leányával, Ebelin hadnagynéval. Szegeden ismét csomagoltam, a ládát és egy bőröndöt és feladtam a postára Pestig 7 frtért. Visszautazásom Budára kevésbé érdekes volt; egyhangú és unalmas. Mint előbb úgy most is

három napig maradtam itt, de természetrajzi gyűjteményemmel oly sok dolgom volt, hogy alig maradt időm a látogatásokra. Én, örülve egész magyarországi útam felett, melyet oly buzgón kezdettem s oly másképen folyt mint én akartam és gondoltam s a melynek annyi különféle katasztrófája volt, de a mely végre is oly hasznosan és boldogan végződött, szívemben édes honvágygyal könnyű szívvel vettem búcsút Budától és Pesttől, megrendeltem az előfogatot és öt, halálosan unalmas nap után 36 mértföldet megtéve Bécsbe érkeztem. Nem sokára ölelni foglak.

